

И (Латин)
К69

В сборник вошли лучшие произведения малой прозы известного аргентинского писателя, в которых показан духовный кризис буржуазного общества.

К $\frac{70304-186}{M205(04)-83}$ 186.83.4703000000

© Передмова,
український переклад,
видавництво «Дніпро», 1983 р.

МАГІЧНИЙ СВІТ ХУЛІО КОРТАСАРА

«На мою думку, література, образотворче мистецтво, архітектура і кіно, творчі, інтелектуальні, духовні прояви мають сенс тільки тоді, коли вони несуть у собі справжні цінності, вказують вихід із самотності до людського загалу...» — так визначив своє творче кредо відомий аргентинський письменник Хуліо Кортасар (нар. 1914 р.), якого з повним правом нині вважають одним з найвидатніших майстрів сучасної прози не лише латиноамериканського континенту, а й усього світу.

Увійшовши в літературу в зрілому віці, Кортасар уже з першої книжки оповідань «Бестіарій» (1951) завойовує визнання читачів і критики. Відтоді його творчий шлях — то невпинний поступ. Письменник шукає щоразу нові форми вияву власної творчої індивідуальності. Дедалі глибшою стає його світоглядна орієнтація, що має в своїй основі прогресивну і глибоко гуманну ідею — життя лише тоді набуває сенсу, коли людина постійно творить й утверджує власну особистість, бореться за суспільний прогрес, демократію, рівноправність.

Нині Кортасар широко відомий і як новеліст, і як романіст, і як автор численних публіцистичних та есеїстичних творів. Художній доробок письменника умовно можна поділити на дві стильові групи. У творах однієї з них (до неї належить і переважна більшість оповідань письменника) неодмінно присутній елемент умовності, фантастичності як головний художній засіб зображення навколишнього світу.

Реальне відтворюється тут дещо незвично — за допомогою умовного, і саме умовність стає найважливішим компонентом архітекτονіки твору.

Видатний радянський літературознавець М. Бахтін писав свого часу, що «найсмівливіша і найвільніша фантастика і авантюра внутрішньо виправдуються і мотивуються, освячуються суто ідейно-філософською метою — створювати надзвичайні ситуації для випробування і провокування філософської ідеї, слова, правди...»

Саме це часто спостерігаємо й у прозі Кортасара. Прийоми фантастики дозволяють Кортасарові в особливий, непересічний спосіб ставити у своїх творах складні філософські проблеми співвідношення часу і простору з людським життям.

Твори другої групи — психологічна проза з більш традиційними художніми прийомами відтворення реальності. У таких творах принципову роль в системі поетики Кортасара здебільшого відіграє композиція.

Як і в фольклорних творах, де персонажі — скоріше символи, що відбивають одну з властивостей народу, маси, своєрідного «колективного героя», так і в оповіданнях Кортасара лише рідко увага письменника зосереджується передусім на розгляді конкретного характеру. Точніше буде сказати, що головним героєм кортасарівської прози є місто, велике місто капіталістичного світу в усіма його пекучими проблемами, серед яких однією з найголовніших є проблема відчуження особистості, її психологічної ізоляції від світу.

Герої творів Кортасара часто намагаються «розірвати час», — це взагалі один з провідних мотивів його прози — перемогти час, підкорити його і простір своїй свідомості. Власне, час стоїть у творах Кортасара майже завжди на першому місці, відіграє значну роль в

його оповіданнях і використовується як основний елемент умовності, всуви реальності.

Проза Кортасара, не проста для сприймання, змушує читача замислитись, щоб досягнути загальну ідею твору, і саме це іноді створює враження, ніби вона ірреальна чи навіть асоціальна.

Буржуазна критика, вражена діапазоном пошуків письменника, давно намагається дати визначення творчості Кортасара — цьому видатному явищу сучасної латиноамериканської літератури, — підводячи спрямування творів аргентинського письменника під свої критерії і рамки. Як правило, у цих своїх спробах вона ігнорує соціально-етичну проблематику творчості Кортасара, ідейний, громадянський заряд, що незмінно присутній у його творах (хоча й не завжди лежить він на поверхні тексту).

Радянська дослідниця І. А. Тертерян слушно визначила творчу манеру Кортасара, назвавши письменника «найновітнішим парадоксалістом». Справді, саме парадоксальні ситуації і ексцентрична, часом гротескова поведінка Кортасарових героїв змушує читача відірватися від узвичаєної настроєності на логічний розвиток подій і мислити, шукати й знаходити разом з письменником особливий зміст у його «хімерній» прозі.

Якщо твори письменника на перший погляд і позбавлені (що трапляється в Кортасара досить рідко) елементів парадоксальності, то вони натомість позначені глибоким психологічним аналізом і змушують читача проникати в найтонші нюанси людської психіки, а вже на тих психологічних напівтонах глибинного знову ж таки створюється свого роду парадоксальна, незвична ситуація. Типовими прикладами цього можуть бути оповідання «Сеньйорита Кора», «Кінець гри», «Мамині листи», романи «Виграші» (1960), «Гра в класики» (1963) та деякі інші твори.

Надзвичайно цікавим і багатограним постає перед читачем образ Олівейри — головного героя одного з кращих романів Кортасара — «Гра в класики». Олівейра все життя стоїть немовби на порозі вибору, і його скептицизм та зовнішня бездіяльність виступають у трактуванні Кортасара як своєрідна форма пізнання світу. Надто пізно (вже в сорокарічному віці) Олівейра все ще на перехресті життєвих доріг. Водночас його стан — свого роду напружений пошук, за яким неминуче повинен статися вибух, алам старого, віджилого. Кортасар максимально оголив характер рефлексій і мрійливості героя у найкритичніший для нього період. Значною мірою стан Олівейри відображує стан тієї частини прогресивної латиноамериканської інтелігенції, яка, вже осмисливши певні цінності і стаючи на шлях інтелектуальної зрілості, несподівано опиняється на своєрідному ідеологічному роздоріжжі. При всій ускладненості структури цього та деяких інших творів Кортасара слід відзначити, що парадоксальність ситуацій і поведінки героїв у Кортасара не є його принциповою позицією, як це часом намагаються доводити буржуазні критики. Парадоксальність у творах Кортасара не мета, а засіб поетики. І це особливо виразно виявляється при зіставленні складних ситуацій в романах письменника із сюжетними колізіями в його «фантастичних» оповіданнях.

Функціональний, а не самодостатній характер «фантастичних», «парадоксальних» творів письменника відрізняє їх від літератури модерністського напрямку.

До певної міри Кортасарівську «фантастику» можна порівняти із створеною Гоголем «фантастичністю» образу Петербурга. Цей аспект у зображенні Петербурга Достоевський довів у своїх творах (за його ж словами) до особливої, можна сказати, «фантастичної» реалістичності. Йдеться передусім про проблеми й суперечності людського духу у «фантастично»

страшному суспільстві вже періоду зародження капіталізму.

Твори Кортасара багато в чому нагадують «нефантастичну фантастику» реального, наприклад, у гоголівському «Невському проспекті».

Оповідання «Південна автострада», як на перший погляд, не має фабули. Письменник розповідає про тимчасове припинення руху на автостраді біля Парижа саме у неділю надвечір, коли парижани повертаються на своїх автомашинах додому з заміських прогулянок. Щось десь сталося, і рух величезної колони автомобілів припиняється, виїхати ніхто не може. Час поступово втрачає свій звичний реальний вимір, люди починають жити немовби у мікросуспільстві, де кожна машина стає своєрідним осередком, окремим домом із власним господарем. Не вистачає продуктів харчування, хтось захворів, хтось помирає. Все вибилось із звичного ритму, із звичних часових вимірів. Конкретні деталі, узагальнюючись, створюють раптом картину, на тлі якої вкрай оголюється загроза урбаністичної цивілізації, нівелюється особистість людини, задавленої автоматизацією й механізацією життя, які вбивають у ній все людське, породжують відчуження її від суспільства.

Тимчасово перебороти відчуження, очевидно, можливо — робить висновок письменник, але тільки за умови, що людина буде вибита із звичних рамок існування в капіталістичному суспільстві, із ритму гонитви й конкуренції: Лише зупинившись, людина може побачити себе і навколишніх. Та поки що зупинки тимчасові й нетривалі, і відчуження так глибоко вкорінилося в людині, що подолати його неможливо.

Час минає, обставини життя людей змінюються. Але події минулого не зникають безслідно, вони живуть у людській пам'яті, інколи повертаючись і втручаючись у нову, сьогоденну реальність. Не можна зов-

сім забувати минулого, бо колись воно нагадає про себе. Такий лейтмотив оповідання «Темна зброя», де кохання двох молодих парижан — П'єра й Мішель — заважає жорстока травма, яку дівчина пережила в часи війни, коли її, ще зовсім дитину, зґвалтував нацистський офіцер. У психіку П'єра, закоханого в Мішель, несподівано для нього втручаються сторонні імпульси, якісь спогади про те, чого не могло бути між ним і Мішель, але ніби було. Згодом стає зрозумілим, що у якийсь химерний спосіб на підсвідомість П'єра наклалися елементи відчуттів і настроїв того німця, котрий зґвалтував Мішель. На цьому тлі й розкриває письменник і нинішню драму в коханні П'єра й Мішель, і попередню трагедію дівчини.

Зсувом реальності користується письменник дещо інакше в оповіданні «Жовта квітка», де він дозволяє героєві побачити себе в дитинстві: у хлопчикові, якого герой випадково зустрічає в автобусі, він впізнає самого себе. Герой оповідання наперед знає про все, що має статися з хлопчиком, — це вже колись відбувалося з ним самим. Але ось хлопчик, нахворівши, помирає. З часом для героя-оповідача стає зрозумілим, що й він сам насправді жив тільки до тринадцятилітнього віку. Тільки тоді й був самим собою, людиною в кращому розумінні цього слова. А потім, на певному етапі життя, піддавшись рутині сірих буднів, скорившись волі життєвих хвиль і почавши втрачати самого себе, поступово перетворився на ніщо.

Якщо в ранніх оповіданнях Кортасара ще часто вловлювалось бажання письменника будь-що «здивувати» читача («Загарбаний будинок», «Далека», «Бестіарій» та інші), то вже від початку шістдесятих років фантастика в його оповіданнях дедалі суворіше підпорядковується авторській думці, в основі якої лежить гуманізм, що з кожним новим твором письменника набуває активнішого виразу.

Свого роду переломним моментом у творчості Кортасара, а скоріш — у його художній свідомості стала повість «Гонитва» (1958), де автор простежує нелегку долю талановитого, але надломленого фізично й психічно саксофоніста Джонні Картера, людини, що намагається «обігнати час».

Розповідаючи про створення «Гонитви», Кортасар підкреслив, що саме у цей період він «вирішив відмовитися від будь-якого винахідництва й, заглибившись у свій власний досвід, так би мовити, зазирнути в самого себе. Але ж зазирнути в самого себе означало також вдивитися в людину».

Саме в цій повісті й розвивається ширше філософська та психологічна гілка у творчості Кортасара. Віднині в усіх його творах зростає увага до внутрішнього світу людини, до її складних і суперечливих взаємин із навколишнім середовищем.

Цікаву характеристику творчої особистості Кортасара дає аргентинський критик Луїс Арс: «В його погляді вчувається дитина, дивна і неспокійна. Ця дитина і є батьком людини, що творить мистецтво і своєрідний порядок речей — у безнастанному спокої і пристрасному вируванні думки».

Тонким психологічним аналізом внутрішнього світу двох юних героїв — п'ятнадцятирічного Пабло і сімнадцятирічної Кори — позначене оповідання «Сеньйорита Кора». Пабло, син заможних батьків, потрапляє до однієї з кращих лікарень, де йому мають прооперувати апендицит. Сама операція нескладна, але підліток, мабуть, уперше в житті залишається сам, без родини, без звичного для нього домашнього оточення, уваги батьків. В лікарні він закохується у санітарку Кору, трохи старшу від нього, яка спершу бачить у хлопцеві тільки вередливого сина багатіїв. Сама ж вона вже давно почуває себе незалежною, живе з власної праці і за свої взаємини із навколишнім світом

відповідає сама перед собою. Сором'язливий, з тонкою, вразливою психікою, Пабло по-дитячому ображається на Корину байдужість, гостро ревнує її до лікаря Марсіала, з яким у Кори зав'язались інтимні взаємини, і впродовж свого перебування в лікарні переживає цілу гаму почуттів, що їх сколихнула в ньому його перша закоханість. Операція минає невдало, у Пабло важке ускладнення. Загальний стан хлопця і його поривання до Кори пробуджують у дівчині і співчуття, і жаль, і навіть уже щось більше за звичайну увагу. Після другої, так само невдалої операції, стан Пабло безнадійний. На цей час вся увага Кори вже спрямована на хлопця, вона намагається підтримати його, але почуття образи, розуміння того, що інший для дівчини ближчий, важливіший, цікавіший, ніж він, так глибоко вразило Пабло, що він замикається в собі, відвертається від Кори. І хто зна, може, ця невтоленість юного кохання, відчуття власної неповноцінності підлітка перед дорослим світом і підірвали остаточно вже зовсім знесилений хворобою юний організм Пабло. Десь підсвідомо це розуміє і Кора, яку після смерті Пабло охоплює відчай і невимовна туга за хлопцем.

Оповідання написане ніби у напівтонах, тонкими, ненав'язливими фарбами. Почуття героїв позначені тонким ліризмом, який контрастує з суворою реалістичністю деталей, що, як правило, характерне для усіх творів Кортасара філософсько-психологічного спрямування.

Схоже на «Сеньйориту Кору» за тональністю й загальною спрямованістю оповідання «Кінець гри». Троє дівчаток вибудували собі власний уявний світ, зображуючи перед поїздом, який щоденно о певній годині проходив через місцевість, де вони жили, різного роду живі картини. Хлопчина, який щоденно їздив цим поїздом до училища, кинув дівчаткам спочатку записку, а пізніше й сам завітав до них, зі-йшовши на ближчій станції. І відтоді гра закінчилась.

Летісія, яка найбільше сподобалась хлопцеві, виявилася калічкою, розмовляти дівчаткам з хлопцем не було про що. Лише один раз іще дівчатка виставили перед поїздом живу картину в Летісією у головній ролі. Хлопець того разу ще дивився на них крізь вікно. Але більше вони його не бачили. Він, очевидно, пересів на іншу лаву. І гра закінчилась, як при першому жорстокому зіткненні підлітка з реальним світом життя дорослих закінчується дитинство.

В цілому можна відзначити, що своєрідність художнього стилю Кортасара має витoki з традицій латиноамериканської й, зокрема, аргентинської літератури. Водночас письменник чимало бере і з досвіду європейської та світової літератури взагалі, ніде й ніколи не намагаючись безпосередньо наслідувати європейських письменників, вкладає свій непересічний, оригінальний внесок у загальний потужний нині струмінь новітньої латиноамериканської літератури.

У багатьох своїх творах письменник ставить питання про відчуження особистості, акцентуючи саме на проблемі дисгармонії особистості й буржуазного суспільства. У творчому доробку Кортасара ця суперечність виступає особливо загостреною і ніколи не вирішується однопланово. Саме в численних варіаціях її вирішення й виявляється світоглядна еволюція письменника.

Мотив самотності людини в жорстокому капіталістичному світі, цілковитої її духовної ізольованості, неспроможності належати собі, мати право хоча б якось керувати своєю долею, а надто можливість допомогти комусь іншому, втрутитись у запланований можновладцями хід подій домінує в оповіданні «Вказівки для Джона Хоувелла». Тут відбувається суміщення життєвої реальності і подій химерної театральної вистави, в ході якої герой оповідання стає і глядачем, і актором, і, врешті, коли порушує усталений

хід подій, мало не однією із жертв безглуздої трагедії.

Затиснуті у лещата буденності, одноманітності, перетворені на механічні подоби людей, жертвами відчуження стають герої оповідання «Ріка». Зневірившись у можливості відродження почуттів і радощів життя, молода жінка кидається в Сену. І лише побачивши дружину мертвою, її чоловік усвідомлює, що сталося й чому, і аж тоді прокидається в ньому приспане почуття, туга і біль за невідворотно втраченим. Оповідання написано в такий спосіб, що тільки дочитавши до останнього рядка, читач довідується: весь переказаний перебіг подій спливає в думках героя, коли він у розпачі й нестямі припадає до своєї мертвої подруги, яку щойно витягли з ріки.

Щоб створити атмосферу таємничості, напруженості в оповіданнях «Ліліана плаче», «Південна автострада», «Мамині листи», «Вдруге», Кортасар аналогічно вдається до засобу композиційного зміщення. При всій розмаїтості тематики, автор завжди засуджує міщанський, дрібнобуржуазний погляд на життя, замикання людини у власному вузькому світі, підкреслюючи, що кожна людина повинна сприймати світ по-своєму, з погляду власної особистості, бачити його ширше. Кожне вчинене свідомо чи несвідомо зло неодмінно обернеться колись проти того, хто його чинить, наголошує письменник, кожне сліпе підпорядкування незрозумілим, тупим чиновницьким усталенням неодмінно приведе людину до загибелі — моральної чи фізичної.

«...Кожна моя книга,— писав Кортасар,— це нова спроба піднятися по тому, що ми умовно називаємо спіраллю. Її письменники, які, досягнувши певного рівня, вже не бажають або не мають сили його перейти, обмежуючи себе таким чином використанням методів, які ведуть до руху по колу, а не по спіралі.

Інші ж прагнуть... нових експериментів, не схожих на те, що письменник уже зробив раніше».

Такою спробою став для Кортасара роман «62: модель для складання» (1968), сюжетно пов'язаний із попереднім його романом — «Гра в класики». Хоча цей експеримент у галузі форми був не з тих, які можна вважати дуже вдалим, слід відзначити, що й тут, як і в «Гонитві», письменник бачить поки що можливість розірвати відчуження лише в якусь окрему мить: коли людина повністю віддається чомусь — чи то творчості, чи то кохання, чи то мрії. Кількох друзів, які називають свою групу «зоною» — такі дійові особи цього твору — повднує між собою лише спільність у запереченні, бо позитивної програми в них немає. Герої переживають розчарування за розчаруванням. І навіть кохання, на яке вони певний час покладають надію як на свого роду духовний притулок, так само руйнується, бо вони майже ніколи не спроможні віддати себе чомусь цілком, не знаходять або взаємності, або справжньої відданості, і життя для них так і не став новим.

А ось наступний роман Кортасара, «Книга для Мануеля» (1973), став для письменника значним кроком вперед у його світоглядній еволюції. Тут письменник вирітул підійшов до розгляду і зображення політичних і соціальних проблем нашої доби, від яких певний час тримався дещо осторонь, утверджуючи передусім необхідність «революції в літературі» і прирівнюючи її до «літератури в революції».

Хоча ще 1964 року Кортасар написав оповідання «Возз'єднання» — про боротьбу партизанського загону в одній з латиноамериканських країн (прообразом головного героя тут послужив Ернесто Че Геварра), тільки після «Книги для Мануеля», що написана, власне, в період фашистського перевороту в Чилі 1973 року, Кортасар відверто виступив з активною, політично визначеною програмою, наголошуючи на тому,

що кожеш митець повинен знайти своє місце в боротьбі проти фашизму.

Беручи активну участь у Міжнародній комісії по розслідуванню злочинів фашистської хунти в Чілі, Кортасар заявив: «Я вважаю себе письменником, який вірить у людську гідність, у свободу й демократію. І тому присвячую всю свою енергію боротьбі... бо сьогодні відділити літературу від політики не можна».

І в романі «Книга для Мануеля», що так само як і роман «62: модель для складання» пов'язаний з «Грою в класики» багатьма символами, ідеями і загальною проблематикою, автор показує групу латиноамериканської молоді, головною метою для якої є вже пошук правильного шляху боротьби за свободу й демократію. Автор і в цьому творі не ставить остаточних акцентів, показуючи різні напрямки ідейних програм молоді — від тероризму до повного індивідуалізму. І все ж, схожий в чомусь на Олівейру з «Гри в класики», рефлектуючий інтелігент Андрес Фаво наприкінці твору переборює свій індивідуалістичний погляд на світ і приєднується до товаришів, що стали на шлях збройної боротьби. Головна ж надія автора — на малюка Мануеля, якому лише рік від народження. Це для нього група героїв твору складає спеціальну книгу, що має допомогти йому в майбутньому зрозуміти краще життя, світ, самого себе і своїх батьків у їхніх сподіваннях і мріях.

Виразною ідейно-тематичною спрямованістю позначено чимало творів Кортасара останнього періоду, зокрема оповідання «Кроки по слідах», «Вдруге», «Апокаліпсис Солєнтінаме» та інші.

Викликана повісткою до якоїсь невідомої установи (оповідання «Вдруге»), дівчина слухняно приходить на визначене місце, чекає у черзі, потім заповнює якісь анкети, і, врешті, їй кажуть, що за кілька днів вона повинна прийти ще раз, а поки що вона вільна. Від-

чуття певиразної тривоги і нерозуміння охоплює дівчину, коли вона з'ясовує собі, що хлопець, з яким вона розмовляла у приймальні і який прийшов до цієї установи вдруге, так і не вийшов звідти, просто зник, ніби розчинився в повітрі, бо іншого виходу з кімнати, де вона, як і всі відвідувачі, заповнювала анкети, не було.

Тут письменник знову ж таки заводить читача у світ «пєфантастичної фантастики», як, скажімо, і у «Вказівках для Джона Хоувелла». Зрозуміло, що коли дівчина прийде вдруге до цієї установи, зникне й вона.

«Коли я писав це оповідання,— пояснює сам автор,— було воно ще чистою фантастикою. Ніхто не гинув безслідно в Буенос-Айресі, ніхто не пропадав безвісти. Напевне, написав я те, що написав, у передчутті наближення жахів, чогось, що могло б трапитися, хоча ще нічого такого і не траплялося. А коли люди почали зникати не «вдруге», а відразу ж — з домівок, з установ, з вулиць, вдень і вночі, мене самого приголомшило усвідомлення, що я передбачив майбутнє з усім його жахом... Тепер я розумію, що літературі не досить бути витвором чистої фантазії, і тому... серед моїх творів є тепер написані саме для того, щоб бодай комусь одному розкрити очі».

Розглядаючи еволюцію художніх і політичних поглядів письменника, не можна не відзначити ще однієї важливої риси його творчості — поетичності.

Кортасар не тільки часто виступає безпосередньо в жанрі поезії, а й чимало сторінок у його прозі написано піднесеною, поетичною мовою. А, скажімо, внутрішні монологи Персіо — одного з героїв роману «Виграші» — читаються просто як вірші в прозі.

Радянський дослідник Л. С. Осповат, виділяючи поетичність як одну з важливих рис письменницької манери Кортасара, справедливо відзначає, що най-

більшій поетичності досяг Кортасар у невеличкій, але широко відомій книжці «Життя хронопів та фамів» (1962). Сучасні казки про хронопів та фамів — справді поезія в прозі. Хронопи — поети, мрійники; фами — вразливі, водночас самовдоволені і помірковані, а надійки — безпомічні, невдахи, але байдужі до всього, — такий світ істот, створених уявою письменника, який не надає їм ніяких зовнішніх ознак, хоч у їхній поведінці й характерах проступають узагальнені, типологічні риси людського роду.

По суті, герої більшості творів Кортасара — це ті ж хронопи, і для кращого сприймання творчості письменника важливо розуміти значення у поступі його світоглядної позиції і невеличкої книжечки про хронопів і фамів. Бо саме в ній немовби утвердженням незгасної віри в людину як глибоко гуманістичної основи всієї творчості Кортасара звучить один з висловів хронопів, який міг би служити епіграфом до всього доробку письменника: «Людина — це квітка».

Використовуючи парадоксальні ситуації, складну композицію й елементи фантастики у багатьох своїх творах, Хуліо Кортасар спромігся створити дивовижний фантастичний і водночас реальний світ, за що його, як і Г. Гарсія Маркеса, А. Карпент'єра, Х. Рульфо, А. Роа Бастоса, М. А. Астуріаса, називають одним з творців широко відомого нині напряму «магічного реалізму», що є, власне, критичним реалізмом, який, на відміну від цього напряму в ХІХ столітті, широко послуговується елементами умовності й фантастики. Серед письменників цього напряму Хуліо Кортасар віддавна посідає своє особливе й неповторне місце, помітно впливаючи своєю творчістю на розвиток молодих письменників як у себе на батьківщині, так і широко поза її межами.

Юрій Покальчук

НОВЕЛИ

ДРУЗИ

У цій грі все мало відбутися швидко. Коли Номер Перший вирішив, що слід ліквідувати Ромеро і що Номер Третій повинен виконати цю роботу, Белтран одержав звістку про це через кілька хвилин. Повагом, але не втрачаючи жодної миті, він вийшов з кафе «Коррієнтес і Лібертад» і вскочив у таксі. Поки Белтран купався у себе, слухаючи по радіо новини, йому пригадалось, що востаннє він бачився з Ромеро в Сан Ісідро у той день, коли їм так не щастило на перегонах. Тоді Ромеро був такий собі Ромеро, а Белтран був такий собі Белтран; вони були щирими друзями, доки життя не розвело їх такими різними шляхами. Белтран усміхнувся майже мимоволі, розмірковуючи, який вираз обличчя матиме Ромеро, коли вони зустрінуться знову; однак вираз обличчя Ромеро не мав ніякого значення, зате необхідно було обмірковувати все відносно кафе й автомобіля. Дивно було, що Номер Перший наказав йому вбити Ромеро саме в кафе «Кочабамба і П'єдрас», і саме о цій порі. Мабуть, коли вірити деяким чуткам, Номер Перший став уже підстаркуватий. Та принаймні дурний наказ давав Белтранові одну перевагу: він міг узяти машину з гаража, поставити її з ввімкнутим мотором напроти кафе «Кочабамба» і чекати, доки Ромеро прийде сюди, щоб, як завжди, о сьомій вечора, зустрітися з друзями. Якщо все буде гаразд, він не допустить, щоб Ромеро увійшов до кафе, і водночас, щоб його друзі з кафе побачили чи відчули це. Все залежало від талану й розрахунку, одного простого руху (якого Ромеро не повинен помітити, бо то людина спритна), і від того,

чи відразу він зуміє влитися в потік транспорту і пустити автомобіль на повен хід. Якщо вони обоє робитимуть усе належним чином,— а Белтран був упевнений в Ромеро, як у самому собі,— усе повинно скінчитися за одну мить. Белтран усміхнувся знову, уявивши собі обличчя Номера Першого, коли пізніше, набагато пізніше, він подзвонить йому з якогось телефону-автомата і повідомить про те, що сталося.

Неспішно одягаючись, Белтран докурив пачку сигарет і якусь мить оглядав себе у дзеркалі. Потім дістав із шухляди нову пачку сигарет і, перш ніж погасити світло, перевірів, чи все в належному порядку. Іспанці з гаража тримали мотор його «форда» м'яким і віжним, як шовк. Белтран поволі спустився по Чакабуко, загальмував і за десять хвилин до сьомої зупинився за кілька метрів від дверей кафе. Перед цим йому довелося двічі прокружляти кварталом, очікуючи, поки вантажна машина, що збиралась від'їхати, звільнить йому місце. Він став так, що з кафе не могли його бачити. Час від часу він натискав легенько на стартер, щоб тримати мотор напготові, йому не хотілося курити, але він відчував, що пересохло в роті і в ньому закипає злість.

За п'ять хвилин до сьомої Белтран побачив, що тротуаром назустріч йому наближається Ромеро, він упізнав його відразу по сірому капелюсі і грубому, як у хрестоносця, плащі. Стежачи за відображенням у вітрині кафе, Белтран підраховував, скільки часу знадобиться тому, щоб перейти вулицю й підійти близько. Адже з Ромеро нічого б не сталося на такій відстані від кафе, найкраще було б дати йому перейти вулицю і нехай вийде на тротуар. Саме в цю мить Белтран зрушив машину з місця і висунув руку з висонця. Як він і передбачав, Ромеро побачив його і, здивований, зупинився. Перша куля влучила йому межі очі, а далі Белтран просто стріляв у тіло, що осідало. «Форд»

вислизнув по діагоналі просто перед трамваєм і повернув на Такуарі. Без поспіху керуючи машинною, Номер Третій думав: останнє, що побачив Ромеро в своєму житті, був такий собі Белтран, його колишній приятель по перегонах.

РІКА

Атож, здається, все було саме так: ти пішла, бельгочучи казна-що, погрожуючи, що кинешся в Сепу, повторюючи одну з тих фраз, які людина часом мимить цілу ніч, лежачи на зігмаканому простирадлі і відчуючи в роті гіркий присмак, торкаючись у темряві рукою і ногою тіла того, хто, власне, тебе не слухає, бо ж я давно вже тебе не слухаю, і коли ти щось таке кажеш, воно ніби діється поза моїми стуленими повіками, по суті, поза сном, що раз у раз мене зморює. Мені байдуже, чи ти кудись пішла, чи ти втопилася, чи все ще блукаєш набережною, вдивляючись у воду, а крім того — все це неправда, бо ти спати поруч зі мною і нерівно дихаєш уві сні, отож ти нікуди не пішла, просто вийшла на мить серед почі, ще до того, як я провалився у сон; ти виходила погрожуючи, що підеш і втопившись в Сепі, а насправді ти злякалась і відмовилась від свого наміру, і ось ти вже тут, поруч, майже торкаєшся мене, адригаєшся так, ніби тобі щось сниться, ніби сниться, що ти таки пішла, і, зрештою, вийшла на набережну і кинулась у воду. Чи ж можна отак спати, проливаючи вві сні дурні сльози, спати до одинадцятої, коли приносять газети з повідомленнями про самогубців, що справді втопились у річці?

Ти смієши мене, бідолашко. Смієши своєю трагічною позою, своєю манерою виходити, грюкати дверима, ніби провінційна акторка. Цікаво, чи ти зірши у

те, що тобі пощастить здійснити свої погрози, що ти налякаєш мене оцим шантажем, нескінченними сценами, коли сльози чергуються з лайкою й докорами. Ти заслуговуєш на іншого чоловіка, який краще за мене міг би підкидати тобі репліки, ось тоді все виглядало б як у зразкової пари; витончений розклад подружнього життя людей, що їдять одне одного, пильнуючи водночас, чи не перейшли межі, бо ж повинні їй далі жити разом, переконуючи одне одного в своїй правді пустки і дна каструлі. Але, як бачиш, я обираю мовчання: запалюю сигарету і слухаю, як ти говориш, як ти скаргишся (справедливо, але що я можу вдіяти), або ще краще: куняю, заколисаний твоїми звичними прокляттями, заплющую очі, і крізь перші хвили сну бачу, як ти жестикулюєш у тій химерній нічній сорочці при світлі люстри, яку нам подарували на одруження, та зрештою засинаю і забираю з собою у сон — признаюсь тобі в цьому мало не закохано — кращі з твоїх рухів, твоїх звинувачень, твій верескливий голос, твої перекривлені і бліді від люти вуста. Забираю, щоб збагатити мої власні сни, де ніхто й ніколи — можеш мені повірити — не збирається топтатися.

Але коли вже так, то я маю право спитати, що ти робиш у цьому ліжку, якщо ти вирішила поміняти його на інше, просторіше і рухливіше. І ось ти спиш, час від часу ворушиш ногою, змінюючи візерунок складок на простирадлі, здаєшся чимось роздратованою, навіть не роздратованою, а скоріше згорьованою від гіркого знесилення, твої вуста зневажливо заковплені, з них нерівно видихається повітря, потім вони рвучко хапають його, і я думаю, що коли б не був такий вимучений твоїми безглуздими погрозами, признався б собі, що ти знову гарна, що сон піби повертає тебе до мене, що можливі і жадання, і згода, чи, може, пове відстрочення, щось не таке каламутно-неспокійне, як оцей світанок, коли виїжджають перші автомобілі і півні

бридко випинають свою жакливу прпслужливість. Не знаю і не хочу питати, чи ти таки справді пішла, чи це ти, виходячи, грюкнула дверима тієї миті, коли я саме поринав у забуття, може, тому мені й хочеться торкнутися тебе, не тому, що сумніваюся, чи ти поряд зі мною; певне, ти й на мить не виходила з кімнати, певне, то вітер хряснув дверима, а мені наснилося, ніби ти вийшла, в той час як ти, думаючи, що я не сплю, вигукувала погрози, стоячи в ногах ліжка. Ні, не тому я торкаюсь тебе, а тому, що мені майже солодко доторкнутися рукою до твого плеча, що здригається і відштовхує мене в зеленій напівтемряві світанку. Простирadlo прикриває тебе лише наполовину, мої пальці починають спускатися до гладенького вигину твоєї шиї, нахилившись, я вдихаю твоїй віддих, що пахне нічтю й сиропом, я сам незчувся, коли мої руки обійняли тебе, й чую, як ти постогнуєш і водночас намагаєшся мене відштовхнути, але ми надто добре знаємо цю гру, щоб повірити в неї, ти таки мусиш віддати мені свої вуста, з яких зриваються уривки слів, марно твоє скоре не сном тіло пручається, щоб звільнитися, ми з тобою ніби одне ціле, паче біла й чорна вовна сплутані в клубок, боремося, ніби два павуки в банці. Помічаю, як з-під простирadла, яке ще трохи затуляє тебе, ніби блискавка майнула і загубилась у темряві, і ми вже голі обоє, світанок обіймає нас і примирливо з'єднує в одну трепетну істоту, але ти все ще опираєшся, прагнеш боротися, звиваєшся, випростуючи руки у мене над головою, блискавично розкриваючи стегна, щоб знов зімкнути свої жакливі кліщі, які хотіли б відділити мене від себе самого. Я маю оволодіти тобою неквапом (ти знаєш, я завжди роблю це з урочистою грацією), не кривдячи тебе, згинаю очеретинки твоїх рук, сам поринаю в насолоду, від якої в тебе судомно стиснуті пальці, неімовірно розплюшені очі. твоїй ритм нарешті перехо-

дять у лагідні оксамитові рухи, у глибокі видихи, що линуть мені просто в обличчя, я злегка пещу твоє волосся, розсипане на подушці, у зеленій півтемряві здивовано бачу, що рука в мене мокра, і перш ніж упасти обік тебе, вже знаю, що тебе витягли з води, але, певна річ, запізно; і що ти лежиш па камінні набережної, оточена черевиками й голосами, лежиш навznak, гола, а волосся твоє злиплось від води, і очі у тебе розплющені.

ЗАГАРБАННИЙ БУДИНОК

Цей дім подобався нам. Був він і просторий, і старий (а це трапляється не часто нині, коли старі будинки зносять задля зиску), але головне — він зберіг пам'ять про наших предків, про дідуся по батькові, про матір, про батька і про наше дитинство.

Ми з Ірене звикли жити самі, і це було чисте безглуздя, адже місця в нашому будинку стало б на вісьмох. Уставали ми о сьомій, прибирали, а близько одинадцятої я йшов на кухню, залишаючи сестрі прибирати решту кімнат. Ополудні ми снідали, завжди пунктуально, і більше не мали ніякого діла, хіба що помити брудний посуд. Нам подобалося думати за столом про великий, тихий будинок і про те, як ми самі, без сторонньої допомоги, добре його утримуємо. Іноді нам здавалося, що власне через будинок ми залишилися самотніми. Ірене безпричинно відмовила двом женихам, а моя Марія Естер померла до заручин. Нам обом було під сорок. і ми гадали, кожен нишком, що тихою, простою здруженістю брата й сестри і повинен згаснути рід, який мешкав у цьому будинку. Колись уявлялося нам, ми тут помремо; непривітні родичі заволодіють будинком, розберуть його, щоб використати цеглу і землю, а може, ми раніше самі зруйнуємо його, поки не пізно.

Ірене зроду не завдавала клопоту нікому. Після ранкового порання вона сідала на канапу і цілий день плела у себе в спальні. Не знаю, навіщо вона стільки плела. Мені здається, жінки плетуть, щоб під цим приводом нічого не робити. Жінки, але не Ірене; вона плела усілякі потрібні речі, щось зимове — шкарпетки для мене, кофтини для себе самої. Якщо їй щось не подобалося, вона розпускала щойно сплетений светр, і я любив дивитися, як вовняні пилки в кошику протягом годин зберігають попередню форму. В суботу я ходив у центр по вовняні нитки. Сестра довіряла мені, я добре добрав кольори, і пам не довелося міняти ані клубочка. Під час цих вилазок я принагідно заходив до квігарень і запитував — завжди марно — чи нема новинок із Франції. Від 1939 року нічого вартого уваги до нас в Аргентину не надходило.

Однак я хотів розповісти про будинок, про будинок і про сестру, бо сам я нічим не цікавий. Не знаю, що було б з Ірене, якби вона не плела. Можна перерахувати книжки, але переплітати светр — це вже подія. Якось я знайшов у нижній шухлядці комода, де лежали зимові речі, купу білих, зелених, лілових хусток, пересипаних нафталіном і складених стосами, як у крамниці. Я так і не наважився запитати, навіщо їх аж стільки. Грошей ми не потребували, вони щомісяця надходили з села, і наші статки зростали. Очевидно, Ірене просто подобалося плести, і плела вона напрочуд майстерно, я міг годинами дивитися на її руки, схожі на срібних їжаків, на те, як спритно мигтять дрітки і як ворухаться клубки у кошиках на підлозі. Просто очей не можна відвести.

Ніколи не забуду, як розташовані кімнати. Ідальня, вітальня з гобеленами, бібліотека і три великі спальні були в другій частині будинку, і вікна їхні дивилися на вулицю Родрігеса Пенї. А на нашій половині містилися кухня, ванна, кімната і зала, з якої можна

було потрапити й до нас, і в коридор, а через маленький тамбур — до передпокою, оздобленого майолікою. Ввійдеш до цього передпокою, відчиниш двері — і потрапиш у вітальню, а звідти — до себе, або, як підеш коридором, і в другу половину будинку, відокремлену від нас іншими дверима, дубовими. Якщо ж перед цими дверима повернеш ліворуч, у вузький коридор, то потрапиш у кухню і у ванну. Коли ті дубові двері були розчинені, видно було, що дім величезний; коли їх зачиняли, здавалося, що ви — в сучасній тісній квартирці. Ми з Ірене мешкали в цій половині, а на другу ходили лише прибирати: просто неймовірно, як швидко осідає порох на меблі. Буенос-Айрес — чисте місто, але це заслуга його мешканців. Повітря запилене, земля суха, і варто повіяти вітерцю, як пил сідає на мармур консолей і на мереживні скатертини. Нема з ним ніякої ради, віп скрізь. Змахнеш віхтиком, а пил уже знов огортає і крісла, і рояль.

Я завжди пам'ятатиму це, бо сталося все дуже просто. Ірене плела у себе, вибило восьму, і мені закортіло випити мате¹. Я дійшов коридором до прочинених дверей і, звертаючи на кухню, почув шелест десь у їдальні чи бібліотеці. Шелест був глухий, невразний, ніби там гомоніли якісь люди чи падали крісла на килим. І одразу чи трохи згодом зашелестіло в тому, іншому кінці коридору. Я мерщій штовхнув двері, причинив, підпер їх собою. На щастя, ключ стирчав з цього боку, а для більшої безпеки я ще замкнув двері на засув.

Потім я пішов до кухні, приготував мате, приніс його на таці сестрі і промовив:

— Довелося замкнути двері. Ту половину дому захопили.

¹ М а т е — тонізуючий напій з трави мате, на зразок чаю.

Вона впустила плетиво і глянула на мене своїми серйозними, втомленими очима:

— Ти певний?

Я кивнув.

— Ну що ж,— сказала вона, знов беручись за спиці,— житимем на цій половині.

Я обережно сьорбав мате. Ірене трохи посиділа не порушило і знову взялася плести. Пам'ятаю, плела вона сирійї жилет, він мені дуже подобався.

Попервах було нелегко, адже по той бік дубових дверей залишилося багато наших пожитків. Наприклад, мої французькі книжки стояли в бібліотеці. Ірене бракувало серветок і теплих кашців. Я сумував за своєю ялівцевою люлькою, а сестрі, можливо, хотілося подеколи, за звичкою, дістати пляшку старого вина. Ми раз у раз відсували якусь скриньку і, не дошукавшись ще однієї потрібної речі, промовляли, журно презираючись:

— Ні, не тут.

Правда, мали ми від того і деяку вигоду. Легше стало прибирати: нині, вставши пізно, о пів на десяту, ми встигали навести лад у себе до одинадцятої. Ірене ходила зі мною на кухню. Ми подумали і постановили, що, поки я готую сніданок, вона приготує на вечерю якусь холодну закуску. Адже ввечері завжди ліньки поратися біля плити. А нині ми просто ставили закуски на сестрин столик.

Ірене, на її втіху, залишилося більше часу для роботи. Я не радів так, бо мені шкода було книжок. Але щоб не засмучувати її, я заходився впорядковувати батькову колекцію марок і якимось галв час. Ми жили добре, обоє не нудилися. Сиділи більше у сестри, там було затишніше, і вона іноді казала:

— Дивись, яке вічко! Ніби трилисник.

А я показував їй паперовий квадратик, і вона милувалася екзотичною маркою. Нам було добре, і ми

потроху відвикали думати. Можпа було жити й без цього.

Коли Ірене голосно розмовляла уві сні, я відразу ж прокидався. Ніколи не зміг би звикнути до цього голосу,— ніби статуї чи, може, папуги,—голосу, що виринає зі снів, а не вихоплюється з горла. Ірене ж запевняла, що я уві сні кидаюся, та так, що не раз аж ковдра спадає на підлогу. Хоч між нашими кімнатами була вітальня, але поночі в будинку чути найтихіший шурхіт. Ми чули, як кожен із нас дихає, кашляє, як часом тягнеться рукою до вимикача, щоб засвітити вічник, відчували ми і наші часті спільні безсоння.

Поза тим в домі панувала тиша. Протягом дня трохи господарських шумів, металевий дзенькіт в'язальних спиць, шелест сторінок альбому з марками. Дубові двері — як я вже згадував — були дуже важкі. В кухні і ванній, які прилягали до зайнятої частини будинку, ми говорили голосніше, а часом Ірене навіть мугикала колискові пісні. Якщо в кухні досить шуму від фаянсу і скла, то до неї вже не долинають звуки ззовні. Там рідко коли ми дозволяли собі мовчати, але коли верталися до наших кімнат і вітальні, оселя наша поринала в тишу і напівтемряву, ми навіть і ходили обережніше, щоб не зчиняти шуму. Думаю, що, мабуть, саме тому, коли Ірене починала голосно розмовляти уві сні, я відразу прокидався.

Опсеувати було б, власне, нічого, якби не кінець. Якось увечері перед сном мені захотілося пити, і я сказав Ірене, що піду на кухню випити склянку води. Переступивши поріг, я почув шелест чи то в кухні, чи то в ванній (до обох треба було йти коридорчиком, і тому одразу розрізнити було важко). Сестра — вона плела — помітила, що я зненацька зупинився, і вийшла до мене. Ми почали дослухатися разом.

Шелестіло вочевидь не за дверима, а тут, у коридорі чи ванній.

Ми намагались не дивитись одне на одного. Я схопив сестру за руку і, не озираючись, потягнув до передпокою. Глухі звуки за нашими плечима ставали дедалі гучнішими. Я причивив двері. В передпокої було тихо.

— І цю частину загарбали,— промовила сестра. Вовняні нитки тяглися по підлозі, а кінці їх губилися там, за дверима. Побачивши, що клубки лишилися там, Ірене байдуже впустила плетиво.

— Ти нічого не встигла забрати? — по-дурному спитав я.

— Нічого.

Ми пішли, в чому стояли. Я згадав, що в мене в шафі п'ятнадцять тисяч песо. Але брати їх було запізно.

Годипшик був у мене на руці, і я побачив, що вже одинадцять. Я обійняв сестру (здається, вона плакала), і ми вийшли з дому. Мені стало сумно. Я замкнув міцніше двері і кинув ключі у риштак. Навряд, подумав я, якомусь бідоласі заманеться красти в таку годину. Та й будинок уже загарбано.

АКСОЛОТЛЬ

Був час, коли я багато думав про аксолотлів. Ходив роздивлятися їх в акваріумі Ботанічного саду і годинами дриглюдався, спостерігав, вдивляючись у їхню нерухомисть, їхні ледь помітні рухи. А зараз я сам аксолотль.

Натрапив я на них випадково, одного весняного ранку, коли Париж розпускав свій павинний хвіст після довгої зими. Я проїхав бульваром Пор-Рояль, проминув Сен-Марсель і Л'Опіталь, побачив серед суцільної сірості першу зелень і подумав чомусь про левів. Мені подобались леви, пантери, але досі ще ніколи

не випадало мені побувати у вільготному, похмурому світі акваріумів. Прихилив я свій велосипед до огорожі і пішов оглядати тюльпани. Леви були бридкі й сумні, а пантера моя спала. Тож я надумав подивитись акваріуми і, кинувши байдужим оком на звичайних риб, натрапив на аксолотлів. З годину роздивлявся їх, потім відійшов, неспроможний думати про щось інше.

У бібліотеці Сент-Женев'єв я зазирнув до енциклопедії і довідався, що аксолотлі — це личинки тигрової амблістоми, мають зябра, з роду амблістом. Що вони походять з Мексики, я одразу зрозумів з їхніх маленьких ацтекських личок і з таблички вгорі над акваріумом. Прочитав, що в Африці знайдено екземпляри, здатні жити на суходолі під час засухи, а потім, у сезон дощів, повертається до властивого їм способу існування. Я знайшов їхню назву по-іспанському — «ахолоте», згадку про те, що вони їстівні і що їхній жир вживали (мабуть, тепер уже не вживають) так само, як риб'ячий жир.

Я не мав ніякого наміру студіювати спеціальну літературу з цієї теми, але вже наступного ранку повернувся до Ботанічного саду. Згодом я звик ходити туди щоранку, а подеколи навіть щоранку й до вечора. Забираючи мій квиток, наглядач дивно якось посміхався. Я спирався на залізний бар'єр, що оточував акваріум, і дивився на аксолотлів. В цьому не було нічого дивного; бо в першу ж мить я відчув, — щось мене з ними пов'язує, неймовірно далеке й забуте, але все-таки щось нас об'єднує, досить було тільки раз затриматися перед склом, за яким у воді здійсмались угору повітряні бульбашки. Аксолотлі скупчилися на тісному й жалюгідному (одні я знаю, яке воно тісне та жалюгідне) дні з каменю й моху. Було їх дев'ятеро; більшість із них притуляла голови до скла і вдивлялася в перехожих золотавими очима. Я від-

лував ніяковість, мало не сором, коли отак нахабно нахилився над цими нерухомими, мовчазними створіннями, скупченими на дні акваріума. Подумки я вибрав одного, який тримався трохи збоку, праворуч, уважно його вивчав. Побачив рожеве прозоре тільце (на думку мені спали китайські статуетки з молочно-білого скла), що нагадувало маленьку п'ятнадцятисантиметрову ящірку з неймовірно ніжним риб'ячим хвостом — це найвразливіша частина нашого тіла. Вздовж хребта у нього був прозорий плавець, що переходив у хвіст, але найбільше вразили мене лапки з мініатюрними пальчиками, з нігтиками на кінцях, навиди-ювижу схожі на людські. Тоді ж я звернув увагу і на його очі, його обличчя. Обличчя без виразу, найхарактернішими на ньому були саме очі — два отвори розміром із голівку шпильки, ніби витворені з чистого прозорого золота, без будь-яких ознак життя у них, а проте вочевидь втуплені в тебе; і мій погляд наче пропикав крізь золотаву цяточку й тонував у їхній про-юрій таємничій глибині. Вузесенький чорний ореол оточував око, вписуючи його в рожеве тіло, в рожеву скам'янілість трикутної голови із заокругленими нерівними контурами, що надавали їй цілковитої схожості і пошкодженою часом статуеткою.

В трикутній формі голови рот ніби зникав, і лише в профіль можна було побачити, що він чималий, спереду ж скидався на ледь помітну тріщинку, на ризку на камені. По обидва боки голови, там де мають бути вуха, стирчали маленькі червоні галузки, ніби корали, якісь схожі на рослинні нарости, мабуть, зябра. Лише вони й здавалися живими: кожні десять-п'ятнадцять секунд вони підіймалися, нерухоміли і знову спадали. Часом одна з лапок легенько ворушилась і я бачив, як мініатюрні пальчики м'яко занурюються в мох. Ми взагалі не дуже любляємо рухатись — та й акваріум затісний; при найменшому порухові втрапляєш

головою у чийсь хвіст або голову; звідси — непорозуміння, суперечки, і, як наслідок, втома. Коли ми перухомі, час спливає непомітніше.

Саме їхня нерухомість викликала в мене захоплення. коли я вперше схилився над їхнім акваріумом. Мені ввижалося, що я відчуваю їхнє таємниче прагнення: потопити час і простір в наповненій байдужістю непорушності. З часом я навчився краще їх розрізняти: їхні рухливі зябра, делікатні лапки, що ковзали по камінню, несподіваний рух (вони відпливали, хвилеподібно хитнувши тілом) переконали мене, що вони спроможні виходити з цього закам'янілого отупіння, в якому перебувають годинами! Особливо не давали мені спокою їхні очі. Неподалік, в інших акваріумах, риби показували мені свої схожі на наші, гарні, дурнуваті-наївні очі. Очі аксолотлів свідчили про існування якогось іншого життя, іншого бачення. Я притискався обличчям до скла (занепокоєний наглядач показикував час від часу), щоб краще бачити маленькі золотаві цятки,— цей отвір у дивовижно повільний, дивовижно далекий світ рожевих створінь. Не варт було стукати пальцем у скло біля їхніх носів — ніякої реакції. Золотаві очі й далі палали своїм солодким, ніжним і страшним світлом, і далі дивились на мене з дна незглибної прірви, від якої паморочилося в голові.

А втім, аксолотлі були такі близькі нам. Я знав про це ще до того, як сам обернувся на аксолотля. Знав це з того дня, коли вперше до них наблизився. Всупереч думці більшості людей — антропоморфічні риси мав лише підкреслюють різницю між ними і нами. А цілковита несхожість між аксолотлем і людською істотою свідчила на користь мого розуміння нашої схожості, бо те, що я осягнув, не спіралось на жодну поверхову аналогію. Хіба що лапки... Але ж ящірка має такі ж самі і нічим не нагадує людини. На мою думку, все починалося з голови аксолотля, з її форми рожевого

грикутника, з маленьких золотавих очепят. Те «щось» дивилося й бачило. Чогось прагнуло. Вони не *тварини*.

Звідси до міфологізування один лише крок — легкий, майже неминучий. Врешті, я став дивитися на аксолотлів як на наслідок метаморфози, який не пощастило винищити їхню таємничу людську сутність. Я уявляв їх собі мислячими істотами, невідьниками власного тіла, що навки приречені на глибинну тишу, на розпачливі роздуми. Їхній сліпий погляд, їхні золотаві очі без будь-якого виразу, а однак навдивовижу розумні, проймали мене, як зойк: «Врятуй нас, врятуй нас!» Не раз ловив я себе на тому, що пошепки вимовляв слова підтримки, якихось хлоп'ячих надій. А вони все роздивлялися мене, нерухомі. Несподівано рожеві галузочки зябр здіймалися вгору, і тоді я відчував приглушений біль, що проймав усе моє тіло. Може, вони й бачили мене, може, розуміли мої зусилля проникнути в їхнє непроникне життя? Вони не були людиноподібними істотами, але ще ніколи досі я не відчував такого щільного зв'язку з будь-якою твариною. Аксолотлі були ніби свідками чогось, а часом грізними суддями. Перед ними я почував себе у чомусь винним — така жахаюча чистота була в тих прозорих очах. Це були личинки, та личинка — це ж те саме, що мошکارа, а ще — примара. Який же образ ховався за тими ацтекськими, безвиразними, але водночас не-вблаганно жорстокими обличчями, очікуючи своєї години?

Я боявся їх. Мабуть, і не одважився б сам лишитися біля них, коли б не було інших відвідувачів і наглядача. «Ви їх їсте очима», — підмілювався наглядач; мабуть, він вважав мене якимсь диваком. Він не розумів, що це вони повільно поглинають мене своїми поглядами, сповненими золотавого каннібалізму. Навіть полишаючи їх, я вже не міг мислити ні про що інше, вони захоплювали мене й на відстані. Я щодня

відвідував їх, поночі уявляв їх, нерухомих, у темряві, бачив мініатюрну лапку, що, поволі висуюючись, напшовхувалася на чиюсь іншу. Може, очі їхні бачили вночі, може, для них день ніколи не кінчався... Очі аксолотлів не мають повік.

Зараз я вже певен, що в цьому не було нічого дивного, що так і мало статися. Я нахилився над акваріумом, а вони щоранку дедалі більше давали мені зрозуміти, що впізнають мене. Вони страждали. Кожною клітинкою тіла відчував я те німе страждання, ту суцільну муку, заціпенілу в товщі води. Вони ніби виглядали щось — давно втрачене панування, часи тієї свободи, коли світ належав аксолотлям? Здавалося неймовірним, щоб такий жахливий вираз, що зміг перебороти навіть вимушене змертвіння їхніх закамянілих облич, не ніс у собі болісного свідчення про терпіння, про приречення на вічні муки в цьому рідкому пеклі. Даремно намагався я потім запевнити себе, що то лише моя надмірна вразливість наділила аксолотлів невластивою їм свідомістю. Але ж ми добре знали правду — і я, і вони. Тому те, що сталося, цілком зрозуміле. Я знову тулився обличчям до акваріумного скла, очі мої невідомо вже вкотре силкувались заглибитися в таємницю їхніх золотавих очей, без райдужної оболонки і без зіниць. Зовсім близько, за склом, бачив я голову нерухомого, завмерлого аксолотля. Несподівано, але зовсім не здивувавшись, замість аксолотля я побачив власне обличчя, притулене до скла ззовні акваріума, з того — іншого боку. Потім обличчя моє віддалилося, і я все усвідомив. Одне лише дивувало мене: що мислив я так само, як і перед тим, і бачив так само. Коли я остаточно в цьому пересвідчився, то відчув жах, як похована живцем людина. Там, іззовні, моє обличчя знову наближалося до скла акваріума, я бачив евої щільно ступлені від натуги зрозуміти аксолотлів губи. Аксолотлем був я сам, і якраз в цю

мийть прозріння усвідомлював неможливість будь-якого порозуміння з ними. Він перебував поза акваріумом, його думка була думкою поза акваріумом. Знаючи це, ставши ним, я був тепер аксолотлем й існував у своєму світі. Жах накотився — зрозумів я це в ту ж мить — од відчуття, що я ув'язнений в тілі аксолотля, перенесений в нього зі своїм людським мисленням, живцем похований у тілі аксолотля, приречений на повну свідомість серед істот нерозумних. Але це враження розпалося, коли чиясь лапка ковзнула по моєму обличчю, коли, трохи відсунувшись, я побачив біля себе аксолотля, який дивився на мене, і зрозумів: він знає також, знає так само ясно, хоч і не може висловити цього. Або я ще був замкнений у людині, або ми мислили, як людські істоти, неспроможні висловитися, коли все обмежується лише золотавим блиском наших очей, які вдивляються у притулене до скла людське обличчя.

Він приходив ще багато разів, але останнім часом навідує нас рідше. Часом і тижнями його не видно. Учора він був, довго вдивлявся в мене, а потім несподівано пішов геть. Мені здається, він уже менше цікавиться нами, а ходить сюди за звичкою. Оскільки я тільки те й можу — думати, я думаю про нього надзвичайно багато. Якийсь час ніж ним і мною тривало певпе порозуміння, він відчував себе більше, ніж будь-коли, у полоні тасмниці, що тяжіла над ним.

Але зараз всі мости між нами спалені, бо те, що було його потьмаренням, стало й справді тепер аксолотлем, який не має нічого спільного з людським життям. Мені здається, що папочатку я міг би ще до певної міри — але тільки до певної міри — стати ним і підтримувати у ньому бажання пізнати нас краще. Тепер я вже зовсім аксолотль, і якщо я мислю по-людському, то лише тому, що аксолотлі під своєю личиною з рожевого каменю мислять по-людському. Може, цю правду

пощастило мені передати йому в перші дні, коли я ще був ним. І лишаючись тепер в остаточній самотності,— бо він уже не повернеться, тишує думкою, що, може, він напише про нас,— гадаючи, що розповідає казку, напише усе оце про аксолотлів.

ВНОЧІ ОБЛИЧЧЯМ ДО НЕБА

І був такий час, коли вони виходили полювати на ворога; це в них називалося священною війною.

Дійшовши до середини готельного вестибюля, він подумав, що, мабуть, уже запізно, квапливо вернувся на вулицю і вивів мотоцикл з закамарку двору, куди порт'є з сусіднього будинку дозволив його поставити. Годинник у ювеліра на розі показував за десять хвилин дев'яту. Отже, часу, щоб дістатися на місце, мав він більш ніж треба. Між високими кам'яницями середмістя пробивалося сонце, і він — бо ж подумки він ніяк себе не називав — осідлав машину, тішачись наперед прогулянкою. Мотоцикл під ним затрясся, і холоші замайорили від пружного вітру.

На головній магістралі він проминув будинки міністерств (рожевий і білий) і кілька крамниць з блискучими вітринами. Тепер почався найприємніший відрізок дороги, зелена алея — довга вулиця, обсаджена деревами, руху майже ніякого, просторі вілли обабіч в оточенні садків, що підступали до самих тротуарів. Він їхав, як і належало, правим боком, але, може, був дещо неуважний і дозволив собі замилуватися саявом, легким майвом нового дня. Певне, мимовільна розслабленість і не дала йому уникнути катастрофи. Він побачив, як на розі зупинилася жінка і раптом кинулася йому навперейми, незважаючи на червоне світло, але було вже запізно щось придумати. Він натиснув на ручне

гальмо, почав гальмувати погою, виверпув ліворуч. Почув крик жінки, щось його вдарило — і все затопила п'ятьма. Він ніби раптово заснув.

Опритомнів одразу. Четверо чи п'ятеро молодих чоловіків витягували його з-під мотоцикла. На губах був солоний смак крові, нило коліно. Коли його підняли, він зойкнув: такий нестерпний був для нього зараз найменший дотик до правої руки. До нього долітали голоси — жарти, слова заспокоювання, але голоси ці ніби не мали нічого спільного з обличчями, що схилилися над ним. Його втішило лише зауваження, що при повороті він тримався правого боку. Намагаючись подолати млість, що підступила до грудей, він запитав про жінку. Дорогою до найближчої аптеки, куди його понесли обличчям просто неба, — так, як і підняли, — він довідався, що винуватниця аварії відбулася подряпинами на ногах. «Ви її лиш легенько черкнули, але від удару машина перекинулася...» Довкола нього гулося: «Обережно, обережно, так його і заносьте, ну от, гаразд». У сутіні маленької аптеки хтось у білому халаті дав йому щось випити, і він почув себе бадьоріше.

За п'ять хвилин прибула поліцейська швидка допомога, його переклали на м'які ноші, де можна було простягнутися зручніше. Ясно і чітко, проте свідомий, що він у стані сильного шоку, він назвав свою адресу поліцейському, що супроводжував його. Рука майже не боліла, лише з розсіченої брови текла кров, заливаючи обличчя. Він кілька разів злизав її з вуст. Почував себе стерпно, просто не поталанило, нещасливий випадок, тиждень-другий у ліжку — і все гаразд. Поліцейський сказав, що мотоцикл не дуже побитий. «Ще б пак, — зауважив він, — адже я прикрив його своїм тілом». Обидва засміялися, поліцейський потиснув йому руку на прощання, коли вони прибули до лікарні, і побажав йому швидше одужати. Млість

потроху верталася; коли його на кушетці везли до відділення, у глибину двору, повз дерева з птахами на гілках, він заплющив очі, і йому захотілося заснути або дістати наркоз. Але його довго протримали в кімнатці, де пахло ліками — заповняли картку, скинули одяг і наділи цупку сіру білизну. З рукою поводитися обережно. і йому не було боляче. Доглядальниці весь час жартували, і, якби не судомом в шлунку, він почував би себе добре, був би майже задоволений.

Його повезли на рентген хвилин через двадцять; ніби чорну плитку, поклали на груди ще мокру плівку і перевезли до операційної. До кушетки підійшов високий худорлявий чоловік, увесь у білому, і заходився вивчати знімок. Жіночі руки поправили йому голову на подушці, він відчув, що його перекладають на іншу кушетку. Знову підійшов чоловік у білому, усміхаючись і тримаючи в руках щось блискуче. Він поплескав його по щоці і кивнув комусь позад себе.

Дивний то був сон, весь наповнений запахами, а йому ніколи не снилися запахи. Спершу пахло болотом, бо ліворуч від шляху зразу починалася драговина, твань, з якої нікому не щастило вибратися. Проте запах болота зник, і натомість потягло чимось густим і темним, як піч, у яку він тікав від погоні ацтеків. І все було так просто, зрозуміло, він змушений був тікати від ацтеків, які вийшли на полювання, то було полювання на людину; і врятуватися, сховатися він міг тільки в гущавині сельви, якщо не згубить вузьку стежину, відому лише їм, мотекам.

Найбільше йому дошкуляв запах, ніби в абсолютному прищипті сну щось іще бунтувало проти того незвичного, що досі не брало участі в грі. «Пахне війною», — подумав він, інстинктивно хапаючись за кам'яний ніж, засунутий за тканий вовняний пасок. Раптовий звук змусив його пригнутися і, тремтячи, замерти на місці. В самому

цього страху не було нічого дивного, сні його завжди були наповнені страхом. Він зачаївся під шилам рясного куща і пеленою беззоряної ночі. Десь далеко, може, на тому боці великого озера, палали, мабуть, вогні табору, червона заграва забарвлювала там небо. Звук не повторився. Певпе, тріснула зламана галузка або тварина тікала, як і він, від запаху війни. Він повільно випростався, роззираючись довкола. Апіччирк, проте ні страх, ні той запах — нудотний аромат священної війни — не полпшали його. Треба було простувати вперед, дістатися до самого серця пралісу, обійшовши трясовину. Навмання, раз у раз присідаючи, щоб памацати втопану землю стежки, він ступив кілька кроків. Йому хотілося кинутися навтіки, але поряд дихала драговина. Тримаючись стежки, в пітьмі він намагався визначити напрямок. І раптом відчув, що на нього хлюпнули хвилі запаху, найстрашнішого для нього запаху, і він одчайдушно скочив уперед.

— Владете з ліжка, — сказав сусід по палаті. — Не підекакуйте так, друже.

Він розплющив очі. Вечоріло, сонце стояло низько, ледь-ледь зазираючи у вікна великої палати. Намагаючись усміхнутися сусідові, він майже фізично струснув з себе останні образи сну. Скута гіпсом рука була підвішена до якогось апарату з допомогою різних тягарів і блоків. Він відчув спрагу, ніби пробіг не один кілометр, але йому не хотіли давати багато води, дозволили тільки змочити губи і зробити один ковток. Гарячка помалу розморювала його, і він міг би заснути знову, але волів ще потішитися приємним станом після пробудження: водити очима, прислухатися до розмов сусідів, іноді відповідати на запитання. Він побачив, як до його ліжка підкотили білого візка, білява сестра протерла йому спиртом стегно і ввела грубу голку, з'єдпану трубкою з посудиною, наповненою жов-

туватою рідиною. Прийшов молодесенький лікар, при-
ніс апарат зі шкіри й металу, прилаштував його до
вдорової руки і почав щось вимірювати. Спонуціло, і
гарячка поступово, непомітно доводила його до того
стану, в якому всі речі бачаться, ніби в театральний
бінокль: вони реальні і приємні і водночас будять
легку огиду. Так буває, коли дивинься нудну картину,
а подумаєш, що надворі ще гірше, і залишаєшся в кіно.

Принесли чашку чудового золотавого бульйону, він
пахнув цибулею, часником, петрушкою. Шматочок
хліба, бажаніший за гарний святковий стіл, швидко
розтанув разом з бульйоном. Рука не боліла зовсім,
і тільки з зашиті брови іноді витикав гарячий і пруд-
кий струмочок. Коли вікна проти його ліжка засвіти-
лися глибокою синявою, він подумав, що заснути буде
неважко. Трохи незручно лежати навзиск, але, про-
вівши язиком по сухих гарячих губах, він відчув смак
бульйону і, засинаючи, блаженно зітхнув.

Спершу був сумбур, в якому всі відчуття, на мить
притуплені чи сплутані, знову вернулися до нього.
Він розумів, що біжить у глибокій пітьмі, хоча небо
вгорі, заштриховане гіллям дерев, було ледь ясніше
від темного тла. «Стежка,— майнула в нього думка,—
я згубив стежку». Ноги його грузли в грубому килимі
листя й болота, він не міг і кроку ступити, щоб галуззя
не цьвохало його по ногах і по тілу. Хекаючи, відчу-
ваючи, що оточений, дарма що довкола було темно і
тихо, він присів і прислухався. Може, стежка про-
ходить зовсім поряд і на світанні він знов її поба-
чить. А зараз її не відшукати. Рука, що несвідомо
стискала держак ножа, як болотний скорпіон прокра-
лася до шиї, де висів рятівний амулет. Ледь ворущачи
губами, він пробурмотів молитву про маїс, яка прино-
сить щасливі впливи місяця, і благання до найвищої
богині, що керувала у мотеків добром і злом. Але во-
дночас він відчував, що його ноги по кісточку вгрузли

в болото і грузнуть усе глибше, і це очікування в темряві у незнайомих хащах робилося чимдалі нестерпнішим. Священна війна почалася при молодикū і тривала вже три доби. Якби йому пощастило сховатися в угарях, подавшись убік від шляху і проминувши драговину, можливо, воїни і не напали б на його слід. Він подумав: багатьох, мабуть, вони захопили в полон. Однак не в їх кількості суть, важливо вкластися в священні терміни, призначені богами для війни. Переслідування триватиме, аж поки жерці подадуть знак вертатися. Все має свою послідовність і свій кінець, а його священний час війни застав на ворожій території.

Він почув крики і підхопився, стиснувши в руці ножа. Ніби заграву пожежі на обрії, побачив він зовсім поблизу полум'я смолоскипів, воно тріпотіло між гіллям. Потягло війною, стерпіти цей запах було неможливо, і коли перший ворог скочив йому на плечі, він майже з захватом вгородив йому кам'яне лезо прямо в груди. Звідусіль тепер його оточували вогні, лунали радісні голоси. Йому пощастило ще раз чи два щосили крикнути, і одразу вірьовка, яку накинули на нього, сіпнула його назад.

— Це все через гарячку,— сказав сусіда.— Зі мною було достоту так само, коли мені дванадцятипалу кишку різали. Випийте водиці, може, краще заснете.

Після ночі, з якої він вертався, тепла сутінь палати здалася йому надзвичайно приємною. Фіолетовий вогник лампи горів високо на стіні, як недремне око. Звідусіль долинали гучне дихання, іноді тиха, приглушена розмова. Все було сповнене доброти, доброзичливості, спокійної упевненості, і немає цієї розпачливої втечі, немає... Ні, ні, він не хотів заглиблюватися в думки про марення. Можна було думати про найрізноманітніші цікаві справи. Він заходився роздивлятися гіпе, блоки, з допомогою яких рука була так зручно

підвішена в повітрі. На нічпу тумбочку йому поставили пляшку мінеральної води. Він жадібно відпив просто з шийки. Тепер він розрізняв обриси палати, тридцять ліжок, засклені шафи. Гарячка, мабуть, трохи спала, обличчя вже не палало. Брова трохи боліла, це був навіть не біль, а спогад про біль. Він знов уявив собі, як виходить з готелю, виводить мотоцикл. Хто міг подумати, що все так обернеться? Він спробував згадати саму мить дорожньої пригоди і з безсилою люттю встановив, що на цьому місці було ніби провалля. порожнеча, яку він не міг нічим заповнити. Між ударом і тим моментом, коли його підняли з землі, неприємність — чи що то було, — застувала йому все. І водночас у нього було таке відчуття, ніби це провалля, це ніщо тривало цілу вічність. Ні, навіть не тривало, а ніби в цьому проваллі він пройшов через щось або подолав безмежний простір. Зіткнення, сильний удар об брук. Так чи інакше, випірнувши з чорного колодязя, він відчув навіть якусь радість, поки чоловіки піднімали його з землі. Незважаючи на біль у зламаних руці, кров, що текла з розсіченої брови, побите коліно, незважаючи на все це — радість повернення до денного світла, радість усвідомлення, що тебе підтримують, тобі допомагають. Просто неймовірно. Він якось запитає про це у лікаря в лабораторії. Подушка була така м'яка, а розпалене горло остуджувала свіжість мінеральної води. Можливо, йому пощастить відпочити по-справжньому, без цих моторошних примар. Фіолетове світло під стелею повільно пригасало.

Оскільки він спав на спині, то не здивувався, коли, отямившись, виявив, що лежить навзнаки, але цього разу запах вогкості, каміння, вологого від випарів, заповнив йому горло і прояснив свідомість. Марно розплющувати очі і роззиратися довкола себе. Його огортає непроникна пітьма. Він хотів підвестися, але вірвонка врізалася в зап'ястки і кисточки. Він був при-

в'язаний до землі, до крижаних, вогких кам'яних плит. Холод пронизував його оголену спину, ноги. Підборіддям він незграбно спробував намацати на грудях амулет і збагнув, що його зірвали. Тепер він пропав, ніякі молитви не могли уже врятувати його від загибелі. Ідалеку, ніби пробиваючись крізь мури темниці, до нього долетіло торохтіння святкових барабанів. Його притягли у святилище, в темниці храму він чекав своєї години.

Він почув крик, хрипкий крик, що відбивався від мурів. І знову крик, що перейшов у зойк. Це він сам кричав у мороці, кричав тому, що був живий, усе його тіло криком боронилося від того, що мало відбутися, під неминучої загибелі. Він подумав про своїх одноплемінників, що сиділи у сусідніх камерах, і про тих, хто піднімається вже приступками жертовних вівтарів. Він знову закричав — глухо, на превелику силу, він зміг тільки ледь розтулити рота, щелепи звело — і водночас вони були ніби гумові і відкривалися дуже поволі, з великим зусиллям. Судомно звиваючись, він, неймовірно напружившись, спробував звільнитися від вірьовок, що врізалися в тіло. Права, сильніша рука, так напружилася, що біль зробився нестерпним, і він змушений був облишити свої спроби. На його очах відчинилися подвійні двері, і запах нагару від запалених смолоскипів долинув до нього раніше, ніж світло. Не зводячи зі своєї жертви презирливих очей, підійшли прислужники храму в самих лише пов'язках на стегнах. Виблиски полум'я грали на їхніх лискучих від поту тілах, на смолянисто-чорному волоссі, багато прикрашеному перами. Вірьовки послабли, але натомість його стисли тверді, наче бронза, руки. Він відчув, як його піднімають — він усе ще лежав навзаки — і четверо служників несуть його кам'яним коридором. Ті, що несли смолоскипи, вели перед, тьмяно освітлюючи прохід між вогкими мурами і стелю, таку впзьку,

що служникам доводилося нахиляти голови. Тепер його несли, несли, і це був кінець. Обличчям догори, навznak, за якийсь метр від стелі з нетесаних кам'яних брил, іноді освітлюваних полум'ям смолоскипів. Коли замість стелі над головою з'являться зорі і перед ним серед гамору, криків і танців виникне східчаста піраміда, це буде кінець. Коридору усе не було кінця, але невдовзі він закінчиться, і тоді раптом віienne свіжим вітром, повним зірок, але поки цього все ще не було, вони все несли і несли його в багряній п'їтмі, брутально штовхаючи і сіпаючи, а він звивався, але що він міг вдіяти, якщо вони зірвали з нього амулет — його справжнє серце, осереддя життя.

Раптовий ривок повернув його у лікарняну ніч під затишну стелю, в сутїнь, що затишно сповивала все. Він подумав, що, мабуть, кричав, але його сусіди любесенько спали собі. Пляшка з водою на тумбочці нагадувала краплю, щось світле і прозоре на синястому тлі темної шибки. Він важко засапав, намагаючись набрати в легені більше повітря, забути видива і образи, що досі не злетіли з його повік. Варто йому було заплющити очі, як вони одразу оживали знов, і він схоплювався, поійнятий жахом, але іноді тіпачись з усвідомлення, що прокинувся і не спить, що його охороняє доглядальниця, що незабаром світання і він засне глибоким, міцним сном, яким сплять під ранок, без видив, без нічого... Йому велегко було не заплющувати очей, сон був дужчий за нього. Він зробив останнє зусилля, простяг здорову руку до пляшки з водою. Взяти її йому не пощастило, пальці зімкнулися в порожнечі, знову безпросвітно чорній, і коридор був усе так само нескінченний, кам'яні брили заступали одна одну, багрянї спалахи раптово освітлювали прохід, а він, лежачи на плечах носіїв обличчям навznak, глухо зойкнув, бо низька стеля ось-ось мала закінчитися, вона вже стала випцю, розверзлася паща, що зяяла моро-

ком, носії випросталися, і з висоти серп місяця упав йому на обличчя, але очі його не хотіли цього бачити, вони відчайдушно заплющувалися і розплющувалися, намагаючись подивитися в інший бік, побачити рятівну стелю палати. І щоразу, коли вони розплющувалися, стояла ніч і світив місяць, а його несли сходами, тільки голова його тепер звисувалася донизу, а нагорі палали багаття, підносили до неба багряні стовпи запашного диму, і зненацька він угледів камінь, що червоно сяяв від крові, яка струмувала по ньому, і ноги жертви, що метлялися, коли жертву тягли вгору, щоб скинути с височини північних сходів. В останній надії він склепив повіки і застогнав, намагаючись прокинутися. На якусь мить йому здалося, що він от-от прокинеться, бо він знов нерухомо лежав у ліжку, хоча й відчував, як метляється його голова, що звислася вниз. Але пахло смертю, і, розплющивши очі, він побачив закривавлену постать жерця, готового взятися за жертвоприношення: жрець наближався до нього з кам'яним ножом у руці. Йому знову пощастило заплющити очі, але тепер він уже знав, що не прокинеться, що він уже не спить і що чудовий сон був той, другий, безглуздий, як усі сни; сон, у якому він мчав дивовижними дорогами чудернацького міста, назустріч йому траплялися зелені і червоні вогні, що не давали ні полум'я, ані диму, і величезна металічна комаха дзижчала під ним. У безконечній омані того сну його теж підняли з землі, і хтось з ножом у руці наблизився до нього, простягнутого навзнак, обличчям догори, з заплющеними очима серед жертвних багать.

МАМИНІ ЛИСТИ

Найпевніш це можна було б назвати умовною свободою. Щоразу, коли швейцарка вручала Луїсові конверт, йому варто було лише глянути на марку зі знайомим

профілем Хосе де Сан-Мартіна, щоб зрозуміти, що знову перекинуто міст у минуле. Сан-Мартін, Рівадавія — то були не просто назви, вони воскресали в пам'яті вулиці, рідні місця. Рівадавія, номер шість тисяч п'ятсот, особняк у кварталі Флорес, мама, кав'ярня па розі Сан-Мартіна і Коррієнтес, де він часто зустрічався з приятелями і де солодка кава ледь відгонила ридиною. Він дякував по-французькому: «Мерсі, мадам Дюран!» і з конвертом у руках виходив надвір — це вже була не та людина, котру бачили вчора і всі попередні дні. Кожен мамин лист (навіть до того, що недавно сталося, до цієї безглуздої і дивної помилки) зразу змінював плани життя Луїса, повертав його до минулого (ніби м'яч, що відскакував рикошетом від муру). Головне, що листи самі по собі, ще перш ніж він їх розпечатував — а зараз Луїс, розгніваний і водночас розгублений, сидячи в автобусі, перечитував нового листа, не вірячи своїм очам, — завжди уривали плин часу, вносили розгاردіаш у той лад, який Луїсові пощастило запровадити і який він так ретельно підтримував, коли у нього з'явилися Лаура і Париж.

Кожен новий лист на мить (саме на мить, оскільки він викреслював їх зі своєї пам'яті, тільки-но була написана тепла відповідь) нагадував про те, що його не легко здобута воля, його нове життя, відрізане похапцем безжальними ножицями від заплутаного клубка, який інші називали його життям, втрачало всякий глузд, тривкість, тікало з-під ніг, мов асфальт з-під коліс автобуса, що котив вулицею Рішельє. Залишалися лише видимість волі, ілюзія життя, як ото слово, взяте в дужки, відірване від основної фрази, яка майже завжди є підпорою і поясненням її. А ще досада і бажання одразу ж відповісти, ніби причинити за собою двері. Цей ранок нічим не різнився від усіх інших, коли надходили мамині листи. З Лаурою він розмовляв дуже рідко про минуле і майже ніколи про особняк

у кварталі Флорес. І не тому, що не любив згадувати про Буенос-Айрес. Скоріше, він намагався уникнути імен — не тих людей, яких вони цуралися вже давно, а саме імен, в яких прихована нав'язливість примар. Якось, набравшись духу, він заявив Лаурі: «Якби-то минуле можна було розірвати і викинути, як чернетку листа чи рукопису! Проте минуле залишається назавжди, воно бруднить переписане начисто і, гадаю, це і є справжнє майбутнє».

І справді, чому б то їм не побалакати про Буенос-Айрес, де мешкали їхні родичі і звідки вряди-годи приятелі надсилали їм листівки з привітними словами. А газета «Ла Насьйон» з сонетами сентиментальних дам, з давно застарілою сенсацією! І час від часу урядова криза, бунтівний полковник чи неперевершений боксер! Чому б їм з Лаурою і не побазікати про Буенос-Айрес? Але вона теж не зачіпала минулого і лише випадково в якійсь розмові, частіше, коли надходили мамині листи, щось згадувала, називала якесь ім'я, і воно падало, як монета, що вийшла з ужитку, мов якась стара річ, що віджила свій вік на далекому березі річки.

— Eh oui, fait lourd! ¹, — сказав робітник, який сидів в автобусі напроти.

«Якби він знав, що таке справжня спека, — подумав Луїс. — Якби він пройшовся в лютому по Авеніда-де-Майо або якоюсь із вуличок Ліньє!»

Він знову, не тішаючи себе ілюзією, дістав листа з конверта — авжеж, ось він, цей рядок, написаний дуже чітко. Зовсім безглуздя, а від рядка нікуди не дівешся. Першою природною реакцією Луїса — по тому як він спам'ятався від подиву — було намагання боронитися. Лаура ні в якому разі не повинна бачити маминих листів. Хай це дурна помилка, звичайнісінька плута-

¹ Ху, яка спекота! (Франц.)

нина імен (мама, звісно, хотіла написати «Віктор», а натомість вивела «Ніко»), але Лаура засмутиться, а цього ще бракувало. Взагалі, листи іноді губляться: хай би цей лист утонув у морі! Кинути його в унітаз у себе на службі? Але через кілька днів Лаура неодмінно скаже: «Дивно якось, від твоєї матері немає листів». Вона ніколи не казала «твоя мама», мабуть, тому, що вона втратила матір ще в дитинстві. І він відповів би їй: «Справді, дивно. Я сьогодні ж напишу їй кілька слів». І написав би, і запитав би маму, чому вона не пише. Життя пішло б своїм плином: служба, ввечері — кіно, Лаура завжди спокійна, мила, чуйна до його бажань.

Вийшовши з автобуса на вулиці Ренн, Луїс раптом відверто спитав себе (це не було питання, але як ліпше висловитися), чому, власне, він не хоче показати листа Лаурі. Звичайно, річ не в ній, не в Лаурі, і не в тому, що вона відчус. Його мало обходило, що вона може відчувати, коли вже вона приховує свої почуття. (Але чи турбувало його те, що вона може відчувати, коли вона приховує свої почуття?) Так, це його мало турбувало. (Його це не турбувало? Невже?) Перше, що йому було важливе (за першим стояло і друге), — це перше, безпосереднє, якщо можна так висловитися, полягало в тому, що йому був не байдужий вираз обличчя Лаури при цьому і її поведіння. Одне слово, його турбував він сам, його власне ставлення до того, як Лаура сприйме маминого листа. Лаура углядить ім'я Ніко, і він добре знав, що цієї миті її підборіддя злегка затремтить, а потім вона скаже: «Однаке як дивно... Що сталося з твоєю матір'ю?» І весь цей час він відчуватиме, що Лаура щосили намагається не закричати, не затулити руками обличчя, вже спотвореного риданнями, а все через ім'я Ніко, ладне зірватися з її вуст.

У рекламному бюро, де Луїс працював художником, він ще раз перечитав цього листа, схожого на більшість маминих листів,— нічого особливого, крім рядка, де було переплутане ім'я. Ворухнулася навіть думка, що можна стерти слово, замінити Ніко на Віктор, просто виправити помилку, а потім удома показати листа Лаурі. Мамині листи завжди цікавили Лауру, хоча, власне, вони адресувалися не їй. Це важко пояснити, але мама писала лише йому одному: наприкінці листа, а іноді і в середині, вона посиляла палкі вітання Лаурі. Проте це нічого не важило. Лаура читала їх з цікавістю, іноді довго розбираючи якесь слово, написане нечітко через мамин ревматизм або короткозорість. «Я вживаю саридон, а лікар виписав мені трохи саліцилової кислоти...» Листи залишалися лежати на письмовому столі ще два-три дні. Якби була на те воля Луїса, він викидав би листи зразу. Але Лаура перечитувала їх, жінки люблять перечитувати, вивчати листи. Здається, вони знаходять у них якийсь інший сенс щоразу, коли вертаються до них знову. Мамині листи були короткі: родинні новини і зрідка якась подія в країні (останнє вже давно було відомо з телеграм, надрукованих у газеті «Монд», а її листи надходили з запізненням). Словом, можна було б подумати, що це той самий простий і нехитрий лист, в якому немає нічого цікавого. Хвалити бога, мама ніколи не журилася, хоча могла б — через від'їзд сина з невісткою, і не тужила, а які сльози і зойки були спершу — через смерть Ніко. За два роки, які вони прожили в Парижі, мама жодного разу не згадала в листі імені Ніко. Лаура також ніколи не говорила про нього. Вони обом не називали цього імені, і минуло вже понад два роки від дня його смерті. Несподівано згадане його ім'я в середині листа було чимось неймовірним. Просто не вкладалася в голову ця несподівана поява імені Ніко, з цим «Н» великим і тремтячим «о»

з карлючкою Але найгірше було те, що це ім'я стояло в якомусь незрозумілому і безглуздому реченні, яке лише свідчило про старечий маразм. Мама нараз утратила уявлення про час, уявила собі, що... Рядок ішов за фразою, в якій повідомлялося про одержання листа від Лаури. Після нечіткої крапки, поставленої блідо-синім чорнилом, купленим у місцевій крамничці, вискакувало, як постріл упритул: «Сьогодні вранці Ніко запитав про вас». Далі нічого незвичайного: здоров'я, кузина Матильда упала і вивихнула ключицю, собаки почувають себе добре. Але Ніко запитав про них.

Звісно, легко було замінити ім'я Ніко іменем Віктор. Кузен Віктор, завжди такий уважний, він, безперечно, він і запитував про них. В імені Віктора було на дві літери більше, ніж в імені Ніко, але з допомогою гумки і спритності рук можна було б змінити ім'я. «Сьогодні вранці Віктор запитав про вас». Це так природно, що Віктор зайшов провідати маму і запитав її про родичів, що поїхали до Парижа.

Коли він вернувся додому снідати, лист усе ще лежав у нього в кишені. Він остаточно поклав собі нічого не говорити Лаурі. Дружина зустріла його привітною усмішкою, ця усмішка грала на її обличчі, що здавалося трошки розпливчастим після від'їзду з Буенос-Айреса, ніби сіре повітря Парижа позбавило його барв і чіткості. Понад два роки вони прожили в Парижі, покинувши Буенос-Айрес через два місяці по смерті Ніко, але, правду кажучи, Луїс попрощався з Аргентиною в день свого одруження з Лаурою. Якось увечері після розмови з Ніко, той уже хворів, Луїс заприсягся, що втече з Аргентини. з особняка, від мами, від собак, від брата. В ті місяці все кружляло навколо нього, наче постаті в танці: Ніко, Лаура, мама, собаки, сад. А його клятва мала щось спільне з дикою

вихваткою людини, котра розбивас на друзки пляшку на танцювальному майданчику і уривас танці, розкидаючи скалки. Все було диким у ті дні: його одруження, його раптовий від'їзд без пояснень і розмов з мамою, зречення всіх загальноприйнятих правил громадського життя, зречення друзів, здивованих і розчарованих. Йому було все байдуже, навіть кволі спроби Лаури утримати його. Мама залишалася сама в особняку, з собаками і ліками, з речами Ніко, що все ще висіли в шафі. Хай собі залишається, хай усі ідуть під три чорти. Здавалось, мама все зрозуміла, вона вже не оплакувала Ніко, а, як і раніше, нїкала по будинку в холодним і зреченим виглядом людини, що чекає своєї смерті. Та Луїс не любив згадувати про те, що відбувалося в день його від'їзду: валізи, таксі біля дверей, будинок, де минуло його дитинство, сад, де вони з Ніко гралися у війну, двох собак, ледачих і дурних. Тепер він ладен був забути про все це. Він ходив до рекламного бюро, малював плакати, повертався обідати, випивав чашку кави, яку йому з усмішкою подавала Лаура. Вони часто ходили в кіно, до Лісу, все краще пізнавали Париж. Їм щастило, життя пливло напрочуд легко, робота не обтяжувала, квартира була гарна, фільми — чудові. І ось тоді надходили мамині листи.

Він не відчував до них ненависті. Якби їх не було, воля звалилася б на нього непосильним тягарем. Мамині листи приносили йому мовчазне прощення (але за що, власне, було прощати?), вони ніби перекидали моста, по якому можна було пройти. Кожен лист приносив йому заспокоєння чи турботу про здоров'я мами, нагадував про родинні клопоти, про існування знайомого ладу. Але водночас цей лад лютів його. Так, він лютів його, і лютів через Лауру, бо вона була з ним у Парижі, а кожен мамин лист робив її чужою, робив її спільницею того ладу, якого він зрікся якось уночі

в саду, коли знову почув приглушений і майже покірний кашель Ніко.

Ні, він не покаже Лаурі листа. Було неблагородно замінити одне ім'я на інше. Але ж не можна, щоб Лаура прочитала цю фразу. Жаклива мамина описка, дурна, випадкова недбалість — він ніби бачив маму, якій було важко впоратися зі старим пером, з цупким папером, та ще й бачить вона вже погано, — пустила б пагони в Лаурі, як солідарне сім'я. Ліпше викинути листа (і він викинув його того самого дня) і ввечері піти з Лаурою в кіно, забути якнайшвидше про те, що Віктор запитував про них. Навіть якщо це був Віктор, їхній вихований кузен, забути про те, що Віктор запитував про них.

Підступний, хитрий і вилощений Том чекав, коли Джеррі потрапить до нього в тенета. Джеррі утекла від нього, і на Тома звалилися незлічепні лиха. В перерві Луїс купив морозива, і вони їли його, поки на екрані йшов кольоровий анонс. Коли почався фільм, Лаура ще глибше поринула в своє крісло і вивільнила руку з руки Луїса. Він знову відчув, що вона віддалилася від нього, і хто знає, чи бачили вони на екрані одне й те саме, хоча згодом у них була розмова про фільм — чи дорогою додому, чи в ліжку. Він запитав себе (це не було питання, але як тут ліпше сказати?), що відчували Ніко і Лаура в ту пору, коли Ніко залицявся до неї і вони разом ходили в кіно, чи виникала ця відчуженість? Очевидно, вони знали всі до єдиного кінотеатри Флореса, вивчили всю цю нудну набережну на вулиці Лаваль, статую лева, атлета, що бив у гонг, титри іспанською мовою в «Кармен де Пінільйос»: дійові особи цієї картини надумані, як і сам сюжет...

Отож Джеррі утекла від Тома, і настав час Барбарі Стенуїк або Тайрон Пауер. Рука Ніко тихо лягла б

цієї хвилини на стегно Лаури (бідолашний Ніко, такий неспішливий, такий чеснотливий), і обоє відчували в собі винних у чому. Луїс добре розумів, що вони не були винні в найістотнішому, хоча він і не дістав найприсмнішого доказу, але швидкоплинне почуття прихильності у Лаури до Ніко свідчило про те, що ці заручини були лише видимістю, спілкою, що визначалася сусідством, середовищем, постійним спілкуванням, однаковими уподобаннями, звичками і наслідком того, як проводила вільний час молодь кварталу Флорес. Луїсові варто було якось увечері потрапити до того танцювального залу, де часто бував Ніко, і брат відрекомендував його Лаурі. Певне, через легкий початок далі все було таким безнадійно важким і гірким. Але він не хотів згадувати про це: гра закінчилася швидкою поразкою Ніко, його меланхолійною втечею в смерть від сухот. Дивним було лише те, що Лаура ніколи не згадувала його імені, ось чому і він не говорив про нього. Одне слово, Ніко не був для них ні покійником, ні померлим шуряком, ні сином мами.

Спершу, після важких докорів, маминих ридань і зойків, нерозумного втручання дядька Еміліо і кузена Віктора (Віктор сьогодні запитав про вас!), йому принесло полегкість квапливе одруження з Лаурою, одруження без зайвих церемоній: викликане по телефону таксі, три хвилини в муніципалітеті у чиновника в обсипаному луною піджаку. Знайшовши притулок у готелі в Адрогі, далеко від мами і всієї розлюченої рідні, Луїс був вдячний Лаурі за те, що вона ніколи не говорила про Ніко, який, мов жалюгідна маріонетка, обернувся з жениха на шуряка. Але і тепер, через два роки по смерті Ніко — а це термін немалий, і все розділяв океан — Лаура й досі ще не згадувала його імені, а він, Луїс, з боягузтва, став її мямовільним спілльником, добре знаючи, що в глибині душі ця мовчанка ображала його, що за цю ховалися докори, муки сумління, щось

близьке до зради. Кілька разів у розмові він свідомо згадав ім'я Ніко, але чудово розумів, що це не рахується, оскільки Лаура постаралася ухилитися від розмови. В їхньому спілкуванні потроху окреслилася якась хистка заборонена зона, що відокремлювала їх від Ніко, огортаючи його ім'я і пам'ять про нього брудною липкою ватою. І мама, ніби в змові з ними, теж зберігала мовчанку. В кожному листі вона писала про собак, про Матильду, Віктора, саліцилову кислоту, про одержання пенсії. Луїс сподівався, що колись мама бодай натякне синові, що час їм укласти спілку проти Лаури, щоб мало-помалу змусити її прийняти бодай посмертне існування Ніко. Не тому, що це було комусь конче потрібно: кого цікавив Ніко, живий чи мертвий? Але терпимість Лаури, її сумирність перед тим, що пам'ять про нього покоїться в пантеоні її минулого, були б похмурим, неспростовним доказом того, що вона його забула остаточно й назавжди. Кошмар. викликаний згадкою його імені, розвіявся б так само легко й безслідно, як і за його життя. Проте Лаура, як і раніше, не вимовляла його імені, і щоразу, коли було б цілком природно вимовити це ім'я, вона зберігала мовчанку, і тоді Луїс знов відчував присутність Ніко в саду Флореса, чув стриманий капелю Ніко, який готував найпрекрасніший подарунок до їхнього весілля — свою смерть до медового місяця тієї, хто була його нареченою, і того, хто був його братом.

І, звичайно, як і слід було чекати, через тиждень Лаура здивувалася, що від мами не було листів. Вона перебрала всі можливі причини, і Луїс того самого дня послав мамі листа. Відповідь його не дуже турбувала, але йому хотілося б (він думав про це, спускаючись вранці сходами), щоб швейцарка не віддавала листів Лаурі. Тижднів через два він побачив знайомий конверт з двома марками: портрет адмірала Брауна і водоспад Ігуасу. Він заховав листа, вийшов надвір і помахав

рукою Лаури, яка вихилилася з вікна. Йому здалася дивною сама потреба завернути за ріг, щоб розпечатити листа.

Мама писала, що Бобі утік на вулицю, що через кілька днів він став чухатися, заразившись від якогось коростявого пса. Мама ходила до ветеринара, друга дядька Емілію, ще бракувало, щоб Бобі заразив чумою Негро. Дядько Емілію вважає, що треба було їх сразу викупати в акароіні, але їй це уже не до снаги, було б куди ліпше, якби ветеринар виписав якийсь порошок від комах або що-небудь, що можна примішати до їжі. У сеньйори в сусідньому будинку жила коростява кішка, і хто знає, можливо, кішки здатні заражати собак, хоча між їхніми будинками дротяна сітка. Може, їх утомило базікання старої, але Луїс завжди так любив собак, навіть один з них спав біля його ніг, коли він був малий, а ось Ніко недолюблював їх. Сеньйора сусідка радила посипати собак ДДТ, бо навіть, якщо нема ніякої корости, до собак на вулиці завжди чіпляється якась погань. На розі Бакакай звичайно зупиняється цирк з рідкісними тваринами, можливо, тому в повітрі носилися мікроби і всяке таке. Маму змагав страх, і вона писала то про коростявого Бобі, то про сина кравчині, що обпарив собі руку киплячим молоком.

Потім стояло щось схоже на синю зірочку (кінчик пера, мабуть, зачепився за папір, мама досадливо забурчала), а потім ішли смутні роздуми про цілковиту самоту, що чекала її, якщо Ніко поїде в Європу, а їй здається, що так і буде. Але така доля старих: діти, як ластівки, одного чудового дня вони вилтають з рідного кубельця. Треба терпіти, поки є сила. Сеньйора сусідка...

Хтось штовхнув Луїса, потім йому нагадали про правила поведінки на вулиці — вимова була, явно марсельська. Він утиямив, що заважає рухові людей

у вузькому переході метро. Решта дня минула ніби в тумані. Він зателефонував Лаурі, сказав, що не обідатиме вдома, дві години він не вставав з лави у сквері, все читав і перечитував маминого листа, запитував себе, що ж йому діяти з цією маячною. Передусім треба побалакати з Лаурою. З якої речі (це не було питання, але як тут ліпше сказати?), приховувати від Лаури все, що сталося. Він уже не міг прикидатися, що й цей лист теж загубився. Він уже не міг, ніяк не міг вірити в те, що мама помилково написала «Ніко» замість «Віктор». І навіть не можна було подумати, що вона десь трохи втратила глузд. Поза сумнівом, причина цих листів — Лаура, те, що мало статися з Лаурою. І навіть не так: це те, що вже сталося в день їхнього весілля, це їхній медовий місяць у Адрогі, і ночі, коли вони, забувши про все на світі, кохалися на тому пароплаві, що віз їх до Франції. Все це — Лаура, все це буде Лаура тепер, коли в маячній уяві мами Ніко надумав приїхати до Європи. Вони стали спільницями, як ніколи раніше: мама писала Лаурі про Ніко, повідомляла, що Ніко збирається приїхати до Європи, і писала просто — Європа, добре знаючи, що Лаура чудово зрозуміє, що Ніко приїде до Франції, в Париж, в будинок, де так вмilo прикидалися, що його, бідолашку, геть забули.

Луїс зробив дві речі: написав дядькові Емілію про те, що він стурбований і прохає навідати маму якнайскоріше, щоб особисто в усьому переконатися і вжити відповідних заходів. Вихиливши одну по одній дві чарки коньяку, Луїс подався додому пішки, щоб дорогою обміркувати, що ж сказати Лаурі, адже врешті-решт він повинен був побалакати з нею і розповісти їй усе. Звертаючи з однієї вулиці на іншу, він відчув, яких зусиль йому коштувало думати про теперішнє, про те, що мало статися за півгодини. Мамин лист силоміць занурював його в справжню дійсність цих двох років

иття в Парижі, у брехню купленого спокою, щастя про людське око, підтримуваного розвагами та спектаклями, мимовільної угоди про мовчання, завдяки якій обоє поступово віддалялися одне від одного, як це звичайно й буває в усіх подібних угодах. Так, мамо, так, бідолашний коростявий Бобі. Бідолашний Бобі, бідолашний Луїс, кругом коростяві! Вечір танців у клубі Флореса, і я пішов туди, мамо, бо Ніко наполягав на цьому. Гадаю, він хотів похвалитися своєю перемогою. Бідолашний Ніко, мамо, з цим сухим бухиканням, на яке тоді ще ніхто не звертав уваги, в своєму двобортному костюмі в смужку, з волоссям, намащеним бріоліном, з шовковими краватками, такими повенькими, охайними. А тут погомоніли хвилинку і відчуваєте симпатію, що виникла до вас... Ну, як не запросити на цей танець братову наречену. О! Наречена — надто голосно сказано, Луїсе! Гадаю, ви дозволите мені називати вас так, егеж? Однак дивно, що Ніко і досі не запросив вас до нас додому. Ви, безперечно, сподобастесь мамі. Наш Ніко такий незграба! Він навіть ще не говорив з вашим батьком! Несміливий? Так, він завжди був таким. Як і я. Чого ви смієтеся? Ви мені не вірите? Але я зовсім не такий, яким здаюся... Правда, тут жарко? Звісно, ви повинні прийти до нас, мама буде зачарована. Ми живемо лише втрьох і собаки. Ну, Ніко, тобі не сором стільки часу приховувати від нас усе це, негіднику. Ми ось такі, Лауро, ми кажемо один одному все. З твого дозволу я танцюватиму це танго з сеньйоритою.

Все вийшло легко, без усяких зусиль, — а він (Ніко) такий напрасований, і краватка в смужку. Вона полишила його помилково, засліплена: спритний брат здатний був здобути перемогу з ходу, запаморочити голову дуже легко. Ніко не грає в теніс! Ну коли йому грати, його не відірвеш від шахів і марок. Не чіпайте його! Мовчазний і такий собі — ні риба ні м'ясо, бідолаха!

Ніко поступово відставав, загубившись десь у кутку подвір'я, втішаючись сиропом від кашлю або гірким мате. Ніко зліг у ліжко, і йому прописано спокій, а це саме збіглося з вечором танців у гімнастичній і фехтувальній залі «Вілья дель Парке». Чи варто пропускати нагоду, а надто коли грає Едгардо Донато, і буде непогано... Мамі дуже подобалося, що він був уважний до Лаури. Вона поллюбила Лауру, як свою дочку, одразу, ще з того дня, коли вони з братом привели її в дім. Врахуй, мамо, хлопець дуже слабкий і може розхвилюватися, якщо йому хтось розповість про це. Такі хворі, як він, можуть уявити бозна-що. Він ще подумає, що я залицяюся до Лаури. Ліпше йому не знати, що ми йдемо до спортзалу.

Але я не сказав про це мамі: вдома ніхто ніколи і не дізнався, що ми ходили туди удвох з Лаурою. Звичайно, це поки одужає бідлашний Ніко. І так поведлося: бал за балом, рентгенівський знімок Ніко, потім машина коротульки Рамоса, вечірка в домі Беби, вино, прогулянки в машині до мосту через річку, місяць. Цей місяць, що нагадує вікно готелю там, нагорі, і трошки захмеліла Лаура в машині! Спритні руки, поцілунки, стримувані зойки, плед з вігоневої вовни, повернення в мовчанні, потім усмішка прощення.

Усмішка була майже такою самою і цього разу, коли Лаура відчинила йому. На обід були печеня, салат і збиті вершки. О десятій прийшли сусіди, щоб зіграти партію в канасту. Дуже пізно, коли вони вже збиралися лягати, Луїс дістав листа і поклав його на нічний столик.

— Я не сказав про нього раніше, бо не хотів засмучувати тебе. Мені здається, що мама...

Лежачи в ліжку, повернувшись до неї спиною, він чекав. Лаура поклала листа в конверт і погасила нічник. Він відчув, як вона лежить біля нього, не зовсім впритул, але відчував її подих біля свого вуха.

— Ти розумієш? — запитав Луїс, стримуючи голос.
— Так, тобі не здається, що вона переплутала ім'я?
Певно, що так. Пішак чотири, король. Пішак чотири,
король. Чудово.

— Швидше всього вона хотіла написати «Віктор», —
казав він, повільно вгороджуючи нігті собі в долоню.

— Авжеж. Цілком можливо, — мовила Лаура.

Кінь, король три, слон.

Вони вдали, ніби сплять.

Лаура також вважала, що про все повинна знати лише одна людина — дядько Еміліо. І потяглися дні, але вони більше не заводили мови про це. Щоразу, попернувшись додому, Луїс чекав од Лаури якоїсь вихватки чи репліки, які пробили б цей мур спокою і мовчання. Вони все так само ходили в кіно і все так само кохалися. Луїс уже не бачив у Лаурі ніякої таємниці, крім її покірної згоди з цим життям, в якому не здійснилося нічого, про що вони могли мріяти два роки тому. Тепер він добре знав її, роблячи порівняння, він розумів, що Лаура схожа на Ніко, на всіх тих, хто завжди пасе задніх і діє лише по інерції, хоча іноді вона виявляла майже залізну волю, щоб нічого не робити, щоб жити знічев'я. Ніко і Лаура ліпше б розуміли одне одного, і Луїс і Лаура збагнули це уже в день одруження, з перших кроків спільного життя, що настало слідом за ніжною згодою медового місяця і бажанням.

Тепер Лауру знову змагали кошмари. Їй часто снилися сні, але кошмари можна було впізнати відразу. Луїс угадував їх з особливих рухів її тіла вві сні, з белькотання чи уривчастих зойків загнаної тварини. Все це почалося ще на борту пароплава, тоді вони могли ще говорити про Ніко, бо відпливали в Європу через кілька днів по його смерті. Якось уночі після довгих споминів про Ніко, — уже тоді зароджувалася

та безмовна мовчанка, яку потім вони прийняли як щось неохитне,— Лаура розбудила його хрипким зойком, різкою судомою в ногах і раптовим криком, вона від чогось відбивалася, щось відмовлялася прийняти; її руки, її тіло і голос відштовхували геть щось моторошне, липке, що охоплювало її всю. Він термосив Лауру, заспокоював, давав їй води, яку вона пила, схлипуючи, все ще під владою свого кошмару. Потім вона казала, що нічого не пам'ятає, що це було щось жахливе, що неможливо пояснити, і нарешті засинала, забираючи з собою свою тасмницю. Але Луїс знав те, що знала вона сама, знав, що Лаура зустрілася з тим, хто ввійшов у її сон, бозна вже під якою моторошною личиною, і вона обіймала його коліма в нападі жаху, а може, і марної любові. Завжди повторювалося те саме: Луїс подавав їй склянку води і мовчки чекав тієї хвилини, коли вона покладе голову на подушку.

Можливо, колись страх стане дужчим за гордість, якщо це називається гордістю. Можливо, тоді і він зуміє боротися з ним... Можливо, ще не все втрачено і життя буде зовсім інакшим, несхожим на це животіння, що складається з уємішок і французького кіно.

Сидячи за письмовим столом, в оточенні чужих людей, Луїс намагався відновити в собі почуття рівноваги і той лад, якого йому подобалося дотримуватися в житті. А що Лаура не торкалася цієї теми і чекала відповіді від дядька Еміліо з удаваною байдужістю, він сам повинен був розібратися в цій пригоді з мамою. Відповідаючи на її листа, він обмежився короткими новинами останніх тижнів і наприкінці приписав слова, які повинні були все виправити: «Отож, Віктор говорить про поїздку до Європи. Тепер всі подорожують. Мабуть, це наслідок заходів туристських агентств. Скажи йому, щоб він нам написав, ми можемо повідомити всі необхідні дані. Передай також, що він цілком може розраховувати на нашу гостинність».

Відповідь від дядька Еміліо прийшла одразу ж зворотною поштою. Писав він сухо, як і годилося такому близькому родичеві, ображеному тим, як неприпустимо поводитися вони по смерті Ніко. Дядько Еміліо жодного разу не висловив Луїсові свого відвертого обурення, але вже не раз підкреслював з властивим йому умінням, як він ставиться до пебожа. Наприклад: він просто не пішов проводити Луїса на пароплав і протягом двох наступних років ні разу не привітав його в день народження.

Ось і тепер він лише виконував свій обов'язок родича щодо мами і вельми скупо повідомляв про візит до неї. Мама почувала себе дуже добре, але була мовчазна: цілком зрозуміла річ, якщо взяти до уваги всі переживання останніх літ. Відчувається, що вона дуже самотня вдома, і це природно, адже будь-яка мати, яка прожила все життя з двома синами, не може почувати себе затишно у величезному порожньому будинку, повному спогадів. Що ж до рядків, які цікавлять його, то дядько Еміліо в даному разі намагався бути обережним, як того і вимагали делікатні обставини справи, і, на жаль, він мусить сказати, що нічого певного не в'ясував, бо мама не була схильна до розмови і навіть прийняла його в вестибюлі, чого раніше ніколи не дозволяла собі по відношенню до свого шуряка! На запитання про її здоров'я вона відповіла, що відчуває себе чудово, хіба що іноді дається взнаки ревматизм, але цими днями її втомлює працевування юловічих сорочок. Дядько Еміліо подікавився, про які сорочки йдеться, але вона замість відповіді непевно похитала головою і запропонувала подати херес з галетами Баглі.

Мама не дала їм надто довго обговорювати листа дядька Еміліо і його марний візит до неї додому. Через чотири дні надійшов рекомендований лист, хоча мама чудово знала, що нема піякої необхідності

посилати рекомендовані листи в Париж авіапоштою. Лаура зателефонувала Луїсові на роботу і попрохала його якнайшвидше приїхати додому.

За півгодини, прийшовши додому, він застав її заглибленою в споглядання жовтих квітів на столі. Лаура важко дихала. Лист лежав на консолі коминка, і Луїс поклав його туди ж після того, як прочитав. Він сів біля Лаури, трошки почекав. Вона знизала плечима.

— Мати збожеволіла, — сказала Лаура.

Луїс закурив. Дим викликав сльози на його очах. Він зрозумів, що гра триває і що він повинен робити черговий хід. Але цю партію розігрувало троє гравців, навіть четверо. Тепер він був певен, що мама також стояла біля шахівниці. Він усе глибше і глибше занурювався в крісло непомітно для себе і навітьось прикрив обличчя руками, ніби маскою. Він чув ридання Лаури. Внизу з галасом бігали діти швейцарки

Ніч, як відомо, приносить рішення і все інше. Їм же вона принесла важкий і тупий сон після того, як їхні тіла витримали нудну битву, якої жоден з них в глибині душі не бажав.

Знову вступила в силу мовчазна угода, складена ними: вранці вони гомоніли про погоду, про злочин у Сен-Клу, про Джеймса Діпа. Лист усе ще лежав на консолі коминка, і під час снідаку вони не могли не бачити його. Проте Луїс знав, що після повернення зі служби уже не знайде його там. Лаура з холодною, ввертою ретельністю стирала всі сліди.

Минув день, потім другий і ще день. Якось увечері вони довго сміялися над розповідями сусідів, над програмою Фернанделя. Їм спало на думку піти в театр і провести кінець тижня в Фонтенбло.

На письмовому столі Луїса нагромаджувалися тепер уже непотрібні дані, бо все збігалося з тим, про що

мовилося в маминому листі. Пароплав справді прибував до Гавра в п'ятницю, сімнадцятого вранці, а спеціальний поїзд приїжджав на вокзал Сен-Лазар об одинадцятій сорок п'ять. У четвер вони були в театрі і дуже весело провели час. За два дні перед тим Лаурі знову приснився кошмар, проте Луїс не ворухнувся, щоб принести води, він лежав спиною до неї і чекав, поки вона сама втихомириться. Потім Лаура заснула. Цілий день вона поралася з літньою сукнею, кроїла її, щось переробляла. Вони поговорили про те, що треба купити електричну швацьку машинку після виплати внеску за холодильник.

Луїс знайшов маминого листа в шухлядці нічного столика і забрав з собою на роботу. Він зателефонував у пароплавство, хоча вже не мав сумніву, що мама повідомила точну дату прибуття. Це було єдине, чому він вірив: про все інше не хотілося навіть і думати. Ще цей дурень дядько Еміліо! Ліпше було б написати Матильді. Хоча вони були далекі одне від одного, Матильда збагнула б, що треба втрутитися і врятувати маму. Але, правду кажучи (це не було питання, але як тут ліпше висловитися?), чи треба рятувати маму, саме маму? На мить він подумав замовити телефонну розмову з Матильдою. Та, згадавши про херес і галети Баглі, він знизав плечима. Не було вже часу писати Матильді, хоча насправді, мабуть, час іще був. Але, мабуть, ліпше почекати п'ятниці сімнадцятого, до...

Коньяк уже не допомагав йому просто не думати чи, принаймні, думати без страху. Він усе ясніше бачив обличчя мами в останні тижні в Буенос-Айресі, відразу після похорону Ніко. Те, що йому тоді здавалося виразом горя, він сприймав тепер як злісну недовіру, як хижий вищір тварини, яка відчуває, що її хочуть спекатися і кинути десь далеко від дому. Тепер він збагнув справжнє обличчя мами. Лише тепер він бачив її такою, якою вона була в ті дні, коли

всі родичі робили їй візити, висловлюючи співчуття у зв'язку з смертю Ніко, сиділи з нею вечорами. Він з Лаурою теж приїздив з Адрогі, щоб побути біля неї. Вони залишалися в будинку зовсім недовго, бо відразу ж з'являвся дядько Еміліо, або Віктор, або Матильда, і всі, як один, демонстрували холодне презирство: родичі, обурені тим, що сталося, обурені Адрогі і тим, що вони були щасливі, тоді як Ніко, бідолаха, тоді як... Луїс ніколи й гадки не мав про те, як попрацювала вся рідня, як мало не в складчину вони купували їм квитки і лагідно провели на пароплав, засипавши подарунками, і прощально махали вслід хусточками.

Звичайно, синівський обов'язок змушував його негайно написати Матильді. Він ще був спроможний думати про це перед четвертою чаркою кон'яку! На п'ятій він думав про все спочатку і вже сміявся (блукав пішки по Парижу, щоб довше побути самому і провітрити голову), сміявся над своїм синівським обов'язком, ніби діти мали якийсь обов'язок, ніби обов'язок міг бути, як у четвертому класі, священний обов'язок перед священною сеньйоритою з огидного четвертого класу! Ні, не було його прямим синівським обов'язком писати Матильді! Навіщо прикидатися (це не було питання, але як тут ліпше висловитися?), що мама збожеволіла? Єдине, що варто було робити, це не робити нічого: хай дні пливуть своїм плином, всі, крім п'ятниці.

Коли Луїс, як звичайно, попрощався з Лаурою, попередивши її, що не прийде снідати, бо в нього термінова робота, він уже знав наперед усі наступні події і міг би додати: «Якщо хочеш, підемо туди разом».

Він знайшов куточок у кав'ярні на вокзалі, скоріше не для того, щоб сховатися, а щоб мати маленьку перевагу — бачити, залишаючись непомітним. Об одинадцятій тридцять п'ять він впізнав Лауру по її блакитній спідниці, рушив за нею на відстані, побачив, як вона вивчала розклад, запитувала про щось у служ-

овця, купила перонний квиток, вийшла на платформу, де вже збиравлися люди, що роззиралися на всі боки в очікування поїзда. Стоячи за вагонеткою, навантаженою ящиками з фруктами, він спостерігав за Лаурою. І не могла вирішити — залишитися біля виходу на платформу чи пройти вперед. Він дивився на неї, нітрохи не дивуючись, дивився, як на комаху, чия поведінка могла становити якийсь інтерес.

Поїзд прийшов відразу, і Лаура змішалася з юрбою, що ринула до вікон вагонів, де кожен шукав поглядом своїх, серед криків і рук, що судомно висовувалися з вагонів, ніби там усередині можна було задихнутися. Він обійшов вагонетку, пройшов на перон між ящиками з фруктами, намагаючись не ступати на масні плями.

Зі своєї схованки він, звісно, побачить пасажирів, що виходять, знову побачить Лауру і почуття полегкості, написане у неї на обличчі. Хіба у неї на обличчі не було написано почуття полегкості? (Це не було витання, але як тут лівше висловитися?). І потім, дозволивши собі втіху побути на пероні після того, як зникнуть останні пасажирів і останні носії, він піде, снується на площу, залиту сонцем, і подасться до кав'ярні випити коньяку. Того самого вечора він напише мамі, і словом не заїкнувшись про цікавий випадок (але що тут було цікавого!), а потім набереється духу і побалакає з Лаурою (але він, звісно, не набереється духу і не побалакає з Лаурою). Ось коньяк неодмінно буде, це поза всяким сумнівом, і хай усе іде під три чорти! Бачити цих людей, що обіймаються з криками і сльозами! Цю рідню, що ніби з цепу зірвалася, ярмаркову карусель дешевої еротики, що затопила перон між накиданими валізами і пакетами! «Нарешті, скільки часу ми не бачилися, як ти засмагла, Івето, звісно, було таке чудове сонце, любко!» Луїс ладен був бодай у когось знайти подібність з Ніко. він

був повен бажання прилучитися до цього безглуздя. Ці двоє, що пройшли повз нього, напевно, прибули з Аргентини, судячи з їхньої зачіски, піджаків, виразу самовдоволення, під яким ховалася схвильованість тим, що вони в Паризі. Один з них і справді нагадував Ніко, якщо, звичайно, шукати схожості. Другий не мав нічого спільного з Ніко, як, власне кажучи, і перший. Ось хоча б шия, адже вона набагато грубша, ніж у Ніко, і станом він куди ширший. Але якщо все-таки шукати схожості, ну просто задля цікавості, то в цьому другому, який пройшов щойно з єдиною валізою в руці і зараз рушив до виходу, було щось спільне з Ніко. Він, як і Ніко, лівша, і в нього така сама ледь сутула спина і ця лінія плечей. Мабуть, і Лаура думала те саме, бо йшла за ним, не зводячи з нього очей, і на її обличчі застиг знайомий йому вираз, той вираз, з яким вона пробуджувалася від кошмару і сідала на ліжку, пильно дивлячись у простір, дивлячись на того — він це тепер добре збагнув, — хто віддалявся, повернувшись до неї спиною, вчинивши помету, що не мала назви, що змушувала її кричати і кидатися вві сні.

Але хоч би як вони шукали подібності з Ніко, цей чоловік був їм незнайомий. Вони побачили його спереду, коли він поставив валізу на землю, щоб знайти квиток і передати його службовцеві біля виходу з перону.

Лаура перша пішла з вокзалу. Він дав їй змогу піти і загубитися на автобусній зупинці. Сам же Луїс ввійшов до кав'ярні на розі площі і опустився на стілець. Згодом він ніяк не міг згадати, чи просив він принести йому щось випити, чи не віддавало гіркотою, яка тепер обпалювала йому рот дешевим коньяком.

По обіді він без перерочки працював над новими афішами. Іноді думав про те, що повинен написати мамі, але так нічого і не придумав до кінця роботи.

Він пішов додому пішки. Біля під'їзду будинку зустрів швейцарку і трохи погомонів з нею. Він хотів би залишитися ще, щоб побалакати з нею або з сусідами, але всі квапилися додому: наближалася година вечері.

Луїс повільно піднявся сходами (правда, він завжди підіймався повільно, щоб не втомлювалися легені і не було кашлю) і на площадці третього поверху, перш ніж подзвонити, зупинився перепочити, притулившись до дверей і ніби дослухаючись до того, що відбувається в квартирі. Потім він подзвонив двома звичайними короткими дзвінками.

— А, це ти! — сказала Лаура, як звичайно, підставляючи йому для поцілунку холодну щоку. — Я вже подумала, що вас затримали. М'ясо, мабуть, уже переварилося...

Ні, м'ясо не переварилося, але було зовсім без смаку. Якби він запитав у цю мить, навіщо вона ходила на покзал, кава чи сигарета, либонь, відновили б свій смак. Проте Лаура цілий день не виходила з дому. Вона сказала це, ніби хтось силував її брехати, або чекала, що він зробить вдавано жартівливе зауваження з приводу сьогоднішнього числа чи злощасної маминої манії.

Помішуючи каву, спершись ліктями па стіл, він знову пропустив зручну нагоду. Лауриня брехня уже нічого не важила. Однією більше там, де стільки чужих поцілунків, де така довга мовчанка, де все повиниться Ніко, де в ньому або в ній нічого іншого, крім Ніко, не було. Чому б (це не було запитання, але як тут скажеш інакше?) не поставити на стіл третій прибор? Чому б не скипіти, не стиснути кулак і не зацідити у це сумне і страдницьке обличчя, яке, спотворюючись у диму сигарети, то виникало, то зникало, як між струменями води, і, здавалося, поступово наливалось непавностю, ніби було лицем самої мамі?

Ніби сам Ніко був у іншій кімнаті чи, можливо, чекав на сходах, припавши до дверей,— так само, як чекав він сам,— або розташувався там, де завжди був господарем, на білому просторі простирадел, куди він так часто приходив у Лауриних снах. Можливо, там він і очікував тепер, лежав навзніж, з запаленою сигаре-тою, легенько бухикаючи, з усмішкою на обличчі блазня; таке обличчя було у нього останні дні, коли в його жилах уже не залишалося ні крапельки здорової крові.

Луїс перейшов до іншої кімнати, наблизився до письмового столу, засвітив лампу. Йому не треба було перерахувати маминого листа, щоб відповісти на нього як належало.

Він почав писати: «Люба мамо». Написав: «Люба мамо», зібгав папір. Написав: «Мамо». Він відчував, що будинок стискається, як кулак. Все звузилося, все душило. Квартира була призначена для двох, так він думав, саме для двох. Коли він звів очі (устигнувши написати «мамо»), Лаура стояла у дверях, дивлячись прямо на нього. Луїс відклав перо.

— Тобі не здається, що він дуже схуд? — спитав Луїс.

Лаура зробила якийсь рух. Дві блискучі сльозинки покотилися по її щоках.

— Трошки,— сказала вона.— Адже людина міняється...

КІНЕЦЬ ГРИ

Після обіду в розпал спеки Летісія, Оланда і я бігали гратися до залізниці. Ми вибиралися з дому через білі двері, тільки-но мама і тітка Рут ішли до себе відпочивати. Миття посуду завжди страшенно втомлювало маму і тітку Рут, надто коли допомагали їм витирати тарілки ми удвох з Оландою. Постійні суперечки, наші перешепти і ці ложечки на підлозі робили

ні терпюю напівтемну кухню, де застоявся запах лоя і пивкав Хосе, і все, як водиться, завершувалося бурливою сваркою та безладом.

Найбільше бешкету зчиняла Оланда. Вона могла сумисне впустити чисту склянку в миску з масною водою або раптом, ніби ненароком, зауважити, що в домі у Лоса аж дві служниці. Я діяла інакше. Наприклад, я заявляла тітці Рут, що їй ліпше б полоскати склянки і тарілки, а не псувати руки начищенням чапуців. Мама, звісно, не доторкалася до чавунців, і я, отже, відверто під'юджувала їх одну проти одної, мовляв, самі розбирайтеся, кому з вас виконувати легшу роботу. Коли ж нам набридали докори і родинні незгоди, ми зважувалися на геройський вчинок — ошпарювали окропом старого Хосе. Кажуть, ошпарений кіт і від холодної води сахається, а наш, навпаки, завжди як навмисне крутився біля плити, ніби просив: ну, хлопніть на мене водичкою градусів на сто, тобто не на сто, а менше, куди менше, бо ж він від того не облазив. А вже в будинку — гармидер, і страшену веремію, звичайно, вивершував славетний сібемоль тітки Рут. Поки мама шукала лозину, якою нас карали, ми з Оландою зникали в критій галереї і ховалися у віддаленій кімнаті, де пас очікувала Летісія, котра, на наш превеликий подив, зачитувалася тоді французьким письменником Понсоном дю Террайль¹. Мама гнала за нами до самих дверей, але дорогою в неї пропадала охота порахувати нам рсбра. Їй досить швидко набридало слухати, як ми, замкнувшись всередині, з театральним надривом благали пробачення. Вона йшла собі, примовляючи одне й те саме: — Ну, негідниці, ви скінчите вулицею!

¹ Понсон дю Террайль Пер Алексіс (1829—1871) — французький письменник. Автор численних пригодницьких романів про Рокамболя.

Але всі наші прикромі закінчувалися там. біля залізниці, куди ми тікали, щойно в домі западала тиша, і навіть Хосе, вивернувшись у затінку духмяного пиприпового дерева, поринав у свій пообідній сон під гудіння бджіл. Ми тихо прочиняли білу хвіртку, і тільки-но вона зачинялася за нами, сам вітер, ба сама воля легко підхоплювала нас і, ніби невагомим, кидала вперед. Ми з розгону вилітали на залізничне полотно і звідти, згори, мовчки озирали наше царство.

Ми й справді мали своє царство — там, де залізниця вигиналася крутою дугою і мало не впритул підходила до затілля нашого будинку. І в цьому царстві — жорстка, дві колії, жалюгідна дурна травиця серед битого каменю, та ще дрібні гранітні уламки, в яких під полуденним сонцем щирими діамантами блищали кварц, польовий шпат і слюда. Боязко, квапливо (не через поїзд, а через домашніх: вони могли заскочити нас першої-ліпшої миті) ми доторкалися до рейок, і просто в обличчя нам нашіло жаром розпеченого каміння. Потім, випроставшись на весь зріст, ми повертали до річки, і нас обвівало вогким і гарячим вітром, від якого мокрим робилися шики і навіть вуха. Ми полюбляли, присівши, скочуватися вниз і знову видиратися нагору по насипу, і так багато разів — з сухої спеки в гарячу задущливу вогкість. Нам подобалося притуляти долоні до запітнілих личок і відчувати, що й тіло вже геть мокре від поту. А перед очима — то залізничні шпали, то річка, вірніше, частина річки кольору кави з молоком.

Після цього огляду нашого царства ми спускалися з насипу і вмоцувалися в убогому затінку верб, притулених до кам'яного муру нашого садка, куди виходила хвіртка. Тут під вербами була столиця царства, казкове місто, осередок наших ігор. Всі ігри вигадувала Летісія, найщасливіша з нас, бо їй жилося чудово. куди краще, ніж нам. Вона не витирала посуду,

не стежила ліжка, їй дозволяли ціліснінький день клеїти фігурки або читати і навіть сидіти допізна, коли їй заманеться, не кажучи вже про те, що вона мала окрему кімнату і їла більше ласощів... А ще скільки було в неї всяких приємностей і переваг! Летісія, звісно, наважилася добувати користь із свого становища. Вона втілювала головною не лише в наших іграх, але й взагалі у нашому царстві. Ми підкорялися їй беззастережно, навіть з утіхою. Можливо, винні тут мамині повчання — вона з ранку до вечора товкла нам про те, як слід поводитися з Летісією. А може, ми просто любили свою сестрицю і не бачили нічого лихого в тому, що вона скрізь і всюди керує нами. Шкода тільки, що Летісія ніяк не виглядала на командира. Вона була менша від всіх на зріст і страшенно худюща. Оланда теж була худа, та й я ніколи не важила більше п'ятдесяти кілограмів. Проте Летісія була по-особливому, на рідкість худа, навіть шия, навіть вуха — і ті якісь безживні, худі. Мабуть, Летісія здавалася такою через хворобу, через хворий хребет. Адже вона зовсім не могла повертати голову і дуже скидалася на прасувальну дошку, на ірзак тієї, обгорнутої білим полотном, що стояла на кухні у домі Лоса. Ну справжнісінька прасувальна дошка! Та ще ж командувала нами!

Я з великою утіхою уявляла собі, що станеться в нашому будинку того дня, коли мама і тітка Рут дізнаються нарешті про нашу гру. Ох і перепаде ж нам тоді! Млості і славетний сі-бемоль тітки Рут — це вже невідмінно. Потім піде лемент про занапащене життя і марні жертви, докори в невдячності і довжелезний синєок кар, яких ми, зрозуміло, давно заслужили. І, звісно, ми почуємо знайому погрозу: «Негідниці, ви скінчите вулицею!» А чим така погана вулиця, що в ній страшного, ми не розуміли.

Перед початком гри Летісія змушувала нас тягти жеребок. То треба було вгадати, в якій руці крем'яшок,

то рахувати до двадцяти одного, то ще що-небудь... Коли рахували до двадцяти одного, задля зручності робили так, ніби нас не трое, а п'ятеро чи шестеро. Якщо виходила якась з уявних дівчаток, ми починали все спочатку, поки двадцять першою не ставала котрась із нас. Тоді ми з Оландою відсеували важку каменюку, під якою в ямі стояла коробка з прикрасами. Виграє, припустімо, Оланда, і ми з Летісією добираємо їй оздоби на наш смак. У нас було дві гри, одна називалася «Статуї», друга — «Картини». Для другої гри головне не вбрання, не прикраси, а вираз обличчя, правильний жест. От Заздрість, приміром, це вищипрені зуби і стиснуті руки, та так, щоб пальці пожовкли з напруги. До Милосердя пасував найбільш ангельський вираз личка з піднесеними до неба очима, а в простягнутих руках будь-що: клаптик, вербова галузка, м'яч, дар уявній сирітці. Найпростіше було зобразити Сором або Страх. Зате Злість чи, скажімо, Ревнощі давалися нам на превелику силу. Майже всі оздоби йшли в хід, коли ми гралися в статуї, тут було багато простору для творчої фантазії. Ми довго обмірковували кожну дрібничку, щоб вийшло щось цікаве. За нашими правилами, сама статуя не могла брати участі у виборі для себе прикрас. Лише двоє обговорювали, що начепити на неї, і вже відповідно до вбрання вона вирішувала, що їй зображувати. Ця забава мала свої складнощі, адже траплялося, що ми зумисне, назло обряджали свою жертву так, щоб у неї нічого не вийшло. В таких випадках статую рятувало чуття і, особливо, кмітливість, хоч найчастіше справа закінчувалася таки цілковитим провалом. Коли ми грали в картини, все йшло набагато краще.

Те, про що я розповідаю, почалося бозна-як давно, але все відразу змінилося того дня, коли з вікна вагона впала перша записочка. Звісно, якби ми не мали

глядачів, нам незабаром набридли б наші статуї і картини. За нашими правилами, обраннвці випадало красуватися біля самого залізничного насипу і чекати поїзда з Тігре, який рівно о другій годині вісім хвилин проходив повз наш будинок. Поїзди йшли тут на великій швидкості, і ми нітрохи не соромилися показувати наші картини і статуї пасажирам, яких ледве розрізняли у віконцях. Правда, з часом наші очі звикли і ми навіть знали, що деякі пасажири прагнуть нас побачити. Один сивоволосий сеньйор у рогових окулярах щоразу висовувався з вікна і махав нам хусточкою. Хлопці, що поверталися зі школи на приступках поїзда, поводитися по-різному: одні щось кричали, інші дивилися в наш бік, мовчазні й поважні. Власне, та, кому діставалася роль статуї чи картини, не могла цього бачити: адже всі її зусилля йшли на те, щоб стояти нерухомо, поки проходив поїзд. Зате ми, дві інші, у затінку верби стежили за пасажирами, намагаючись збагнути, яке враження справила головна учасниця гри. Саме у вівторок з другого вагона впала ця фатальна записка. Вона впала біля Оланди, що зображувала Лихомовність, і відлетіла прямо до моїх ніг. До цидулочки, складеної кілька разів, була прив'язана гайка. Досить недбалим чоловічим почерком хтось написав: «Дуже гарні статуї. Я сиджу біля третього вікна у другому вагоні. *Аріель Б.*» Дивно, що цидулка з цією гайкою — отже, автор хотів, щоб ми її неодмінно одержали — була такою стриманою, навіть сухою. Але так чи інакше, ми були у захваті і відразу кинули жеребок, кому вона дістанеться. Виграла я. Наступного дня нікому з нас не хотілося стояти біля насипу: кожна бажала ліпше роздивитися Арієля Б. Потім, поміркувавши, ми ухвалили, що не можна уривати нашої гри — Арієль зрозуміє це не так, і крем'яшок витягла Летісія. Ми страшенно зраділи, бо бідолашна Летісія найкраще вдавала статуї. Коли Летісія

завмирала в нерухомій позі, ніхто не міг помітити, що вона каліка, але найголовніше — у всій її позі, в кожному повороті були особливе благородство і краса. Якщо ми грали в картини, вона, як правило, зображувала Великодушність, Милосердя, Сумирність, Самопожертву... Якщо їй траплялося бути статуюю, то вона бодай у чомусь намагалася скидатися на ту саму Венеру, що прикрашала нашу вітальню і яку тітка Рут уперто називала Венерою Сілоською. Так... того дня ми довго обговорювали вбрання Летисії. Адже треба було вразити уяву Арієля. Летисія була в короткій сукні без рукавів, і коли ми змайстрували з шматка зеленого оксамиту щось подібне до туніки, а на її волосся поклали гарний вінок з вербового гілля, вона стала напрочуд схожа на давньогрецьку богиню. Летисія показала нам, яку позу вона придумала, і ми поклали собі, що найкраще вийти до поїзда усім трьом, щоб гідно і, звісно, люб'язно привітатися з Арієлем.

Летисія була на диво гарна, вона не ворухнулася, поки проходив довгий поїзд. Голова її була відкинута назад, а руки злилися з тілом. Якби не туніка, та ще зелена — чисто тобі Венера Мілоська. Ми зразу побачили в третьому вікні білявого хлопця, його обличчя розпливлося в усмішці, коли ми йому помахали. Поїзд вмиг поніс цього хлопця геть, але о пів на п'яту ми все ще сперечалися про те, якого кольору темний піджак юнака і якого відтінку червона краватка і взагалі — симпатичний він чи неприємний. У четвер, коли я вдавала Нудьгу, ми дістали таку записку: «Мені дуже подобається вся трійця. *Аріель Б.*» Після цієї записки він щоразу висовувався з вікна і, весело усміхаючись, махав нам рукою. Ми зійшлися на тому, що йому вже більше вісімнадцяти (хоча були впевнені, що йому нема й шістнадцяти) і що він щодня вертається додому з англійського коледжу. Щодо коледжу ніхто не сумнівався: хіба можна, щоб

нині Арієль навчався у звичайнісінькій школі! Зразу видно, що то за людина!

Три дні поспіль — і щастить же так! — вигравала Оланда. У неї виходило і Розчарування, і Користолюбство і вже зовсім важка для відтворення статуя балерини, де треба було нерухомо вистояти на миску, поки весь поїзд пройде повз наше царство. Наступного дня виграла я, потім знову я ж, і от, поки я вдавала Жах, з вікна полетіла записка, сенс якої ми збагнули не відразу: «Найсимпатичніша та, що найповільніша». Летісія пізніше за нас здогадалася, про кого йдеться, зашарілася і відійшла набік. Признатися, ми з Оландою страшенно злостилися. Та й дурень же цей Арієль! Але хіба таке скажеш надмірно чутливій калічці Летісії? Вона, ангел, і так несла важкий хрест! А все ж записку взяла собі, отже, зрозуміла, що це про неї. Дорогою додому ми майже не розмовляли, а ввечері розбрелися хто куди. За вечерею Летісія була дуже жвава, очі її іскрилися, і мама разів з двічі радісно позирнула на тітку Рут: мовляв, подивись, які чудові наслідки, не впізнати дівчинки. Річ у тім, що в ті дні Летісії почали давати нові ліки.

Перед сном ми з Оландою порадилися, як бути далі. Зрештою нас не так уже й зачепила записка Арієля. Що ж, з вікна вагона він бачив те, що бачив. Але от Летісія, звичайно, зловживала своїм становищем, бо знала, що ми їй нічого не скажемо, знала, що в будь-якій родині, де є людина з фізичними вадами, і причому людина горда, всі, почпнаючи з неї самої, прикидаються, ніби не бачать цих вад. Або вдають, ніби зовсім не знають про те, що вона ж сама давно-давно все знає. Ось чому вона і забрала собі записку і так відверто веселилася за столом. А це вже занадто! Тієї ночі мене знову діймали кошмари з поїздами. На світанку — так мені снилося — я блукала по лабіринту колій величезного залізничного вузла, назустріч мені мчали червоні

вогні паровозів. і я зі страхом гадала, ліворуч чи праворуч пройде потяг, а потім завмирала з ляку, бо за спиною нісся експрес, але найдужче я боялася, що вчасно не переведуть стрілки і якийсь з поїздів мене розчавить... Прокинувшись, я геть забула про все, бо Летісії було так погано, що вона навіть одягнутися не змогла без нашої допомоги. Схоже, що в глибині душі Летісія картала себе за вчорашнє, і ми були саме співчуття, сама увага: тобі, мовляв, треба відпочити, посидіти вдома, почитати... Вона не заперечувала, але снідати прийшла разом з нами і навіть сказала дорослим, що почуває себе добре і що спина майже не болять. При цьому вона прямо дивилася то на мене, то на Оланду.

Того дня виграла я, але чомусь — не знаю, що на мене напало, — сказала Летісії, що поступаюся їй своїм місцем, звісно. не пояснюючи, чому! Якщо вже він віддає їй перевагу — хай милується, аж поки набридне. Летісія гралася тільки в статуї, тож ми обрали для неї щось простіше: навіщо ускладнювати життя бідолашці! Летісія вирішила, що вона буде китайською принцесою. Це зовсім просто: треба згорнути руки на грудях, сором'язливо опустити очі, як годиться всім китайським принцесам, та й усе. Тільки-но з'явився наш поїзд, Оланда навмисне повернулася до нього спиною, а я, я бачила все: я бачила, що Аріель дивився тільки на Летісію, він не відривав від неї погляду, поки поїзд зник за поворотом. Летісія, завмерши в позі китайської принцеси, не могла знати, як він дивлявся на неї. Але коли вона вернулася до нас під нашу вербу, ми збагнули, що вона все знає і що їй би хотілося лишитись у вбранні китайської принцеси весь вечір, всю ніч.

У середу жеребок тягли тільки ми з Оландою, бо Летісія вирішила, що так буде справедливо. Оланда — от щасливиця! — знову виграла, проте лист Аріеля

вивав прямо до моїх ніг. Першої миті я хотіла віддати цього листа Летісії, але потім подумала, що нема чого і доповідати всі її забавки, і спокійно розкрила листа. Аріель повідомляв у своєму посланні, що хоче побалакати з нами і що наступного дня прийде до нас по шпалах з сусідньої станції. Почерк — жахливий, інше кінець був гарний: «Всім трьом статуям сердечне вітання. *Аріель Б.*» Замість підпису — одні закарлючки, але в них було щось своє.

Поки ми знімали з Оланди оздобу, Летісія кілька разів позирнула на мене. Я прочитала це послання шолос, а мої сестри — дивина, та й годі! — ніби оніміли. У нас така подія, а вони мовчать, ніби не розуміють, що все треба обговорити заздалегідь, бо якщо про Арієлів прихід узнають вдома або, на лихо, нас вистежать ці плюгавки Лоса — буде нам непереливки! І так дивно, що ми все робили мовчки: зняли оздобу з Летісії, мовчки поклали їх до кошика і мовчки, майже не дивлячись одна на одну, дійшли до білої хвртки.

Тітка Рут звеліла нам з Оландою викупати Хосе й відразу забрала з собою Летісію, який час було пяти ліки. Залишившись удвох, ми нарешті могли виговоритися. Яке диво! До нас прийде Аріель, у нас нарешті є знайомий хлопець, бо ж хіба можна рахувати кузена Тіто, цього бовдура, який і досі грається в солдатики і вірить у перше причастя! Ми так хвилювалися, передбачаючи цю зустріч, що Хосе, бідоласі, довелося зовсім кепсько. Звісно, не я, а рішуча Оланда заговорила перша про Летісію. Я не знала, що й думати: з одного боку, жахливо, якщо Аріель визнає правду, а з другого — хай уже все зразу розкриється, бо ніхто не повинен занапащати свою долю через інших людей. Але найголовніше — як зробити, щоб Летісія не переживала? Адже вона й так несла важкий хрест, а тут на неї звалилися і нові ліки, і ця пригода...

Ввечері мама була вражена тим, що ми майже не розмовляємо. От чудеса, чи не миши нам язика відгризли? Вона глянула на тітку Рут і, певне, обидві вирішили, що ми в чомусь дуже прошипетилися і нас тепер мучить сумління. Летісія, ледь доторкнувшись до їжі, сказала, що їй нездужається і що вона піде до себе і читатиме «Рокамболя». Оланда зголосилася провести її, на що та погодилася, але неохоче, а я взялася за плетіння — таке буває зі мною у хвилини особливого хвилювання. Двічі я поривалася встати і подивитися, що діється в кімнаті у Летісії і чому там застрягла Оланда. Нарешті Оланда з'явилася і зі значущим виглядом вмостилася поряд зі мною, явно очікуючи, поки мама і тітка Рут поприбирають зі столу. «Завтра вона нікуди не піде,— сказала Оланда, коли ми залишилися удвох.— Ось цього листа веліла передати йому, якщо він розпитуватиме про неї». Для переконливості Оланда відстовбурчила кишеню блузки і показала мені бузковий конвертик. Незабаром нас покликали витирати тарілки, а потім ми полягали спати і заснули як убиті,— дуже втомилися від усіх хвилювань і ще від Хосе, який не терпить купання.

Наступного дня настала моя черга йти на базар, і цілий ранок я не бачила Летісії, яка ховалася у своїй кімнаті. Перед обідом я все-таки зазирнула до неї на хвилинку: вона сиділа біля вікна, обкладена подушками, і поруч — дев'ятий томик «Рокамболя». Вона дуже погано виглядала, але зустріла мене веселим сміхом і розповіла, який кумедний сон їй приснився і як смішно билася об шибку бджола. Я пробурмотіла, що мені дуже прикро йти без неї до наших верб, але чомусь ці слова було дуже важко вимовити... «Якщо хочеш, ми скажемо Аріелю, що ти нездужаєш?» А вона як відрізала: «Ні!» Тоді я почала умовляти її, правда, не дуже наполегливо. піти разом з нами, а потім посміїшалася і навіть сказала, що їй нема чого боя-

тися і що взагалі справжнє почуття не знає перешкод. Її навіть згадала ще кілька врочистих і гарних фраз, які ми вичитали в «Скарбниці юності». Але що далі, то важче мені було говорити, бо Лeticія вперто мовчала, роздивляючись щось у вікні, і, здавалося, от-от заплаче. Врешті-решт я раптом похопилася, що мене, мовляв, чекає мама, і втекла. Обід тривав цілу вічність. І Оланді дісталася від тітки Рут за масну пляму на скатерці. Не пам'ятаю, як ми витирали тарілки і як дісталися до білої хвртки. Пам'ятаю, що біля заповітної верби ми, переповнені щастям і без тіні ревності одна до одної, обійнялися і мало не заплакали. Оланда турбувалася, чи зможемо ми добре розповісти про себе, чи залишиться в Арієля гарне враження. Адже хлопці в старших класів зневажають дівчат, котрі закінчили лише школу першого ступеня і вміють тільки кроїти ганчірки і збивати масло. Рівно о другій годині вісім хвилин з'явився поїзд, і Арієль радісно замахав нам обома руками, а у відповідь разом з розмальованими хустками здійнялося наше: «Ласкаво просимо!» Не минуло й півгодини, як ми побачили Арієля, який спускався до нас з насипу. Він був у сірому і куди вищий на зріст, ніж нам здавалося. Я погано пам'ятаю, як почалася наша розмова. Арієль насипу добирав слова і явно бептежився: і це незважаючи на записочки і на те, що таки прийшов до нас! Він майже одразу розхвалив наші статуї і картини, запитав, як нас звуть і чому ми лише вдвох. Оланда сказала, що Лeticія не змогла прийти, а він: «Мені дуже шкода» і «Яке гарне ім'я — Лeticія!» Потім він розповів багато чого про Промислове училище — ось тобі й англійський коледж! — і попросив показати наші прикраси. Оланда відсунула камінь, і перед ним постали всі наші скарби. По-моєму, він з явною цікавістю розглядав ці оздоби. а іноді, затримуючи в руках якусь річ, задумливо казав: «Це якось надівала Лeticія» або: «Це було на

східній статуї» — так він охрестив китайську принцесу. Ми сиділи у затінку верби, і, хоча в нього було вдоволене обличчя, він слухав нас неуважно — з усього відчувалося, що тільки добре виховання заважає йому встати й піти. Двічі чи тричі, коли розмова могла от-от урватися, Оланда зиркала на мене суворими очима. Нам обом було зовсім погано, хотілося просто втекти або щоб ми ніколи з ним не знайомились. Арієль знову запитав про здоров'я Летісії, але Оланда, метнувши в нього поглядом, відповіла: «Вона не змогла прийти», — а я думала, що вона скаже правду... Арієль прутиком креслив на землі геометричні фігури, раз у раз позираючи на білу хвртку. Все було зрозуміло без слів, і я дуже зраділа, коли Оланда добула нарешті бузковий конвертик і подала його Арієлеві — він так і завмер з подиву, а потім, коли йому розтлумачили, що це від Летісії, зробився червоним і заховав його до кишені, не хотів читати у нас на очах. Арієль одразу ж підвівся і сказав: «Дуже радий нашому знайомству», але рука його була млява, навіть неприємна, і ми просто вже не могли дочекатися, щоб усе це швидше скінчилося, хоча потім тільки й розмов було про його сірі очі і про те, скільки журби в його незвичайній усмішці. Ще нас вразило, як він сказав на прощання: «Пробачте і прощайте!», ми зроду в житті такого не чули, і пролунало це гарно, зворушливо, як вірші. Коли ми переповіли все це Летісії, — вона зустріла нас під цитриновим деревом у садку, — мене так і поривало запитати, що було в її листі, але спробуй-но запитай, якщо вона запечатала його, перш ніж віддати Оланді, словом, я не посміла, і ми по черзі похваляли Арієля і ще охали над тим, як багато він розвивався про неї. Признатися, ми робили це через силу, бо будь-кому зрозуміло, що все склалося дуже дивно: і дуже добре, і дуже погано, бо Летісія почувала себе щасливою і водночас ледве стримувала сльози. Закінчилося

тим, що ми ганебно втекли, пославшись на тітку Рут, яка нібито нас чекала, а Летісія залишилася під цитриновим деревом дивитися на ос.

Перед сном Оланда прошепотіла мені: «А завтра, ось побачиш, нашій грі кінець!» Вона помилилася, хоча і не дуже: наступного дня, за обідом, коли принесли десерт, Летісія обережно подала нам умовний знак. Ми просто сторопіли, навіть розізлилися — все-таки з боку Летісії це негарно, треба ж мати совість! Але так чи інакше, після того, як посуд було перемито, ми зустрілися з Летісією біля хвіртки і всі троє побігли до залізниці. А там, біля верби, — ми поміли зі страху! — Летісія не хапаючись, мовчки дістала з кишені мамине перлове написто, всі її обручки і славетний перстень з рубіном — гордість тітки Рут. Ото жах! Адже якщо ці, з дому Лоса, за нами шпигують, — а вони все можуть, — вони зразу ж донесуть мамі, що ми поцупили з дому родинні коштовності, і мама нас просто приб'є! Проте Летісія і оком не змигнула, сказала, що в разі чого сама за все відповість, а потім, дивлячись у землю, глухо промовила: «Можна, я сьогодні буду статуєю?» Ми якось зразу пройнялися добрим почуттям до Летісії, нам хотілося втішити її, догодити їй у всьому, але однаково всередині лишався слід злої досади. Ми обрали для сестриці найкращі оздобы — павичеве пір'я, хутро, що здалеку нагадувало сріблястого пса, і рожеву вуаль, яку вона накрутила на голову у вигляді чалми. Все це дуже гарно поєднувалося з самоцвітами. Летісія мовчала, мабуть, обмірковувала, яка буде її статуя. Коли з'явився поїзд, вона не поспішаючи підійшла до насипу, і всі коштовності разом спалахнули на сонці. Потім вона різко скинула руки вгору, піби збиралася удати живу картину, а не статую. Голову відхилила назад (єдине, що їй, бідолашці, було під силу) і так перегнулася, що нам на хвилину-другу стало страшно.

Але яка це була чудова статуя! Диво дивне! Ми навіть не зразу згадали про Арієля, що вихилився з вікна і дивився на Летісію, дивився лише на неї, не бачачи нас, не бачачи нічого довкола, дивився, аж поки поїзд сховався за поворотом. Не знаю, чому ми, ніби нас хто штовхнув, побігли до Летісії. Вона стояла, заплющивши очі, і по її личку котилися важкі сльози. Тихенько, зовсім незлобиво Летісія відвела наші руки і спустилася з насипу. Ми з Оландою допомогли їй сховати всі коштовності і потім, коли вона пішла, востаннє поскладали до кошика її улюблені прикраси. Знали ми, що нас чекає, і все ж назавтра ми як очманілі побігли до наших верб, побігли, ледве дослухавши тітку Рут, яка дуже суворо веліла нам не галасувати, не заважати Летісії. Вона, бідолашка, занедужала і не вставала з ліжка.

Коли повз нас промчав поїзд, ми нітрохи не здивувалися, побачивши порожнє віконце в другому вагоні. Ми усміхалися, відчуваючи водночас і злість, і полєгкість. А наш Арієль — ми це знали — тихо сидів з протилежного боку і дивився на річку сірими очима.

УСІ ВОГНІ — ЦЕ ВОГОНЬ

Отакий колись поставлять мені пам'ятник, подумки іронізує проконсул, підносячи руку в жесті вітання, і кам'яніє так серед бурхливих оплесків публіки, якої не стомили дві години циркового видовища і сбеки. Ось вона, мить приємної несподіванки, що її пообіцяв проконсул дружині. Він опускає руку й зиркає на Ірену; та відповідає невиразною усмішкою, яка буває у неї на свята. Ірена знає і не знає водночас, що має трапитись, — вона звикла до несподіванок, навчилася зносити примхи володаря з байдужістю, такою ненависною для нього. Не обертаючись до арени, вона бачить

близьку, неминучу долю, жорстокий, одноманітний ланцюг причин і наслідків. Вивоторговець Лікас та його дружина Уранія перші вигукують ім'я того, хто з'явився на арені: їм вторує патовп. «Це мій подарунок тобі,— говорить проконсул.— Мені казали, що ти високо цінуєш стиль цього гладіатора». Все так само посміхаючись, Ірена схиляє голову на знак подяки. «Ти робиш нам честь своїм товариством, хоч тебе й зможуть ігрища,— додає проконсул,— і мій обов'язок дати тобі те, що найдужче любиш».— «Ти — сіль землі — кричить гладіатору Лікас.— Ти наближаєш блиск самого Марса до нашої бідної провінційної арени!» — «Ти бачила не найкраще»,— каже проконсул, пригублюючи вино і частуючи дружину. Ірена робить великий ковток; легкий аромат вина ніби відганяє густий і стійкий запах крові та гною. Марк виходить на середину арени, переслідуваний невблаганною очікувальною тишею, що запала так раптово; його короткий меч виблискує на сонці там, де падає скісний промінь, що пробився крізь старий полотняний дах; бронзовий щит підбало звисає з його лівої руки. «Чи не збираєшся дати йому в супротивники переможця Смірніо?» — питає збуджений Лікас. «Маю щось краще,— каже проконсул.— Я хотів би, щоб завдяки цим ігрищам твоя провінція запам'ятала мене і щоб моя дружина розважилася хоч раз». Уранія з Лікасом плещуть у долоні, чекаючи, що відповість Ірена, але та мовчки віддає келих рабові, байдужа до галасу, яким публіка вітає появу другого гладіатора. Марк стоїть посеред арени і теж, здається, не звертає уваги на оплески, даровані його супротивникові; кінчиком меча легко торкає золочені щитки на гомілках.

«Алло»,— озивається Ролан Ренуар, беручи сигарету, наче без неї не обійтися, коли знімаєш трубку.

На лінії чути тріск, уривки якихось плутаних розмов, хтось диктує цифри, зненацька западає темна

тиша, ще темніша за ту пітьму, яку телефон вливає у вухо «Алло»,— повторює Ролан, кладучи сигарету на край попільнички і шукаючи в кишені халата сірники. «Це я»,— каже голос Жанны. Ролан стомлено заплющує очі і вмощується зручніше в кріслі. «Це я»,— навіщось повторює Жанна. Ролан не відповідає, і вона додає: «Соня щойно вийшла від мене».

Він повинен обернутися і привітати як годиться тих, хто в імператорській ложі. Він знає, що повинен це зробити, і, можливо, дружина проконсула усміхнеться йому так, як усміхнулася на останніх ігрищах. Думок у нього в голові немає, він не може думати, але інстинкт підказує йому, яка лиха ця арена, це велетенське бронзове око, заскороджене граблями й віниками з пальмового листя, щоб приховати темні сліди минулих битв. Цієї ночі йому снилася риба, снилася безлюдна дорога поміж потрісканих колон, а коли готувався до бою, раб, який споряджав його, пробурмотів, що цього разу проконсул не заплатить йому, Марку, золотими монетами. Марк не потурбувався запитати чому, а раб вибухнув злісним сміхом і щез, не подавши йому лат: потім інший раб сказав, що то був брат гладіатора, якого Марк вбив у Масілії, але вже його випхнуто до галерей, назустріч вигукам. Спека нестерпна, давить шолом, що відбиває сонячне проміння до полотняного даху, до сходів. Риба, потріскані колони, невизначний сон з провалами саме там, де Марк міг би щось зрозуміти. Раб, котрий споряджав його, сказав, що проконсул не заплатить йому золотими монетами; може, і дружина проконсула не усміхнеться до нього сьогодні. Крики натовпу його не бентежать: зараз вітають іншого, тільки не так гучно, як перед тим його, але серед оплесків чути й здивовані вигукки. Він зводить голову й дивиться на ложу, де Ірена розмовляє з Уранією, а проконсул недбало подає якийсь знак, і все тіло Марка напружується, а паль-

ці стискають руків'я меча. Досить подивитися на галерею навпроти, одначе супротивника там не видно. Піднято ґрати темного виходу, там, звідки звичайно випускають диких звірів, і Марк бачить, як вимальовується велетенська постать сіткаря-нубійця. доти непомітного на тлі замшлого каміння. Тепер він уже знає, чому проконсул не заплатить йому золотими монетами, відгадує, що означають риба й потріскані колони. І водночас його мало обходить те, що зараз станеться поміж ним і сіткарем (це професія й доля), м'язи його корчаться ніби зі страху, щось у його плоті запитує, чому сіткаря випущено крізь вихід для звірів, публіка теж, плещучи в долоні, думає про те саме. І Лікас питає про це проконсула, той без слів, усмішкою дає зрозуміти, що то сюрприз, а Лікас протестує сміючись і почуває себе зобов'язаним поставити на Марка. Ще й не почувши слів, що будуть вимовлені, Ірена знає: проконсул подвоїть свою ставку на нубійця і погляне на неї, усміхаючись люб'язно, і накаже подати їй охолодженого вина. А вона питиме і обмінюватиметься з Уранією враженнями від постави і дикого вигляду нубійця. Кожен рух її розрахований, хоч вона того й не свідомо, хоч, може, й не вистачить вина чи Уранії набридне дивуватися торгові велетня. Тоді Лікас, жива історія цирку, зверне їхню увагу на те, що шолом нубійця торкається нижніх зубців ґрат, за якими тримають диких звірів, а ці зубці піднято на два метри вгору, і стане розхвалювати повільність, з якою той складає на ліву руку сітку. Ірена зіщулюється десь глибоко в душі, як уже не раз зіщулювалася з часу тієї далекої плюбної ночі, хоч на її обличчі грає задоволена, поблажлива посмішка. Тією вільною і чистою глибиною вона відчуває подих смерті, яку проконсул замаскував під веселу публічну розвагу, і цей подих можуть відчутти лише вона та ще, можливо, Марк, проте Марк не відчує,

страхліливий, мовчазний, схожий на машину, і його тіло, якого вона прагнула минулого разу тут, у цирку (і це спромігся зрозуміти проконсул, спромігся сам, без допомоги своїх магія, зрозумів одразу, як завжди), його тіло заплатить високою ціною за саму її уяву, за те, що вона двічі позирнула на Марка, який одним вдалим порухом меча саме перетяв горло фракійцеві.

Перш ніж набрати Роланів номер, Жаннина рука торкнулася журналу мод, пляшечки із снотворними ліками, спини кота, що згорнувся клубочком на дивані. Тоді в трубці почулося «алло», Роланів голос був трохи сонний, і несподівано Жанна відчула комізм ситуації, усвідомила, що приєднується до тих жінок, котрі плачуть по телефону перед єдиним іронічним свідком, який у поблажливій тиші курить сигарету. «Це я»,— озивається Жанна, але то сказано швидше собі, ніж суперниці-тиші, в якій, як у глибині сцени, танцюють іскорки звуку. Вона дивиться на руку, яка несамохіть погладжала кота, перш ніж набрати номер (але хіба не чути якихось інших розмов у телефоні, якогось далекого голосу, що диктує цифри комусь, хто не озивається, хто є там лише для того, щоб слухняно записувати диктоване), і не вірить, що рука, яка взяла, а потім відклала пляшечку з таблетками, це її рука, що голос, який повторює: «Це я», то її голос на краю провалля. Зберегти гідність і замовкнути, обережно покласти трубку на важелі, залишитись зовсім-зовсім самою. «Соня щойно вийшла від мене»,— каже Жанна, і межу перейдено, фарс починається,— маленьке зручне пекельце.

«Ох»,— промовляє Ролан, запалюючи сірника. Жанна чує це виразно, немов бачить обличчя Ролана, коли той затагується, мружить очі, відкидаючись назад у кріслі. Річка блискучої луски виплюскується з рук чорного велета, і Марк мав якусь мить, щоб дістатися до тіла з сіткою. Віп не раз уже,— проконсул

плас, ще й повертає голову до Ірени, щоб тільки вопа-
м'янула його посмішку,— використовував цю слабкість
сильного сіткаря: прикрившись щитом від довгого три-
умфія, блискавкою кидався до незахищених грудей су-
перника. Але Марк тримається трохи задалеко, ноги в
нього зігнуті, ніби перед стрибком, і нубієць встигає
стягнути сітку й приготуватися до нового нападу.
«Пропав»,— думає Ірена, не дивлячись на проконсула,
що бере ласощі з таці, яку піднесла йому Уранія. «Вже
не той, що був»,— думає Лікас, і йому стає жаль сво-
го закладу. Марк прогнувся трохи, стежачи за кружляю-
чим нубійця. Він єдиний ще не знає того, що передчу-
вають усі, і причаєсно вичікує іншої нагоди, шкодуючи
в глибині душі, що, власне, не зробив так, як підказу-
вала гладіаторська наука. Треба б йому більше часу,
тих понурих годин після тріумфів, щоб зрозуміти, чому
проконсул не заплатить йому золотими монетами. По-
хмурий, він чекає на другу зручну мить; можливо, на-
прикінці, ставши ногою на груди мертвого сіткаря, він
удруге побачить усмішку проконсулової дружини; але
про це він не думає, а та, що про це думає, вже не
вірить, що Марк наступить на груди мертвого нубійця.

«Зважся нарешті,— каже Ролан.— Чи ти хочеш, щоб
я цілий вечір слухав, як хтось комусь диктує свої циф-
ри? Чуєш його?» — «Так,— говорить Жанна,— чую, ніби
здадалеку». Триста п'ятдесят чотири, двісті сорок два.
Якусь мить лунає лише той далекий монотонний го-
лос. «У кожному разі,— каже Ролан,— цей вживає те-
лефон з практичною метою». Ось тепер у відповідь мож-
на б заплакати, але Жанна мовчить ще кілька секунд і
повторює: «Соня щойно вийшла від мене». Вагається і
додає: «Напевне, вже біля твого дому». Ролан дивуєть-
ся — Соні він тепер не чекає. «Не обманюй»,— каже
Жанна, а кіт вислизав їй з рук і дивиться на неї ображе-
но. «Я не обманюю»,— каже Ролан.— Маю на увазі час,
а не те, ходять вона до мене чи ні. Соня знає, що я не

люблю ані візитів, ані телефонних дзвінків о такі порі». Вісімсот п'ять, диктує здалеку голос, чотириста шістнадцять, тридцять два. Жанна заклущила очі, чекаючи паузи в рахунку, щоб вимовити те єдине, що їй залишилося сказати. Якщо Ролан урве розмову, з нею ще буде цей голос із глибини телефонної мережі: вона не покладе трубки і, вмоцнюючися зручніше на дивані, бавлячись ліками, слухатиме цифри, поки навіть той голос утомиться і не залишиться нічого, зовсім нічого — тільки страхітливо-обважніла трубка в її пальцях, мертва річ, яку треба відкинути, не дивлячись на неї. Сто сорок п'ять, говорить невідомий. Десь ще далі, мов легенький начерк олівцем, шкряботить песмилливий жіночий голос: «Чи це Північний вокзал?»

Вдруге щастить йому ухилитися від сітки, хоч він не розрахував відскоку назад і послизнувся на вогкому піску. Різким вимахом меча Марк відбиває сітку і водночас викидає вперед ліву руку, приймаючи дзвінкий удар тризубця. Натопи реве. Проконсул не слухає захоплених пояснень Лікаса і відвертається до незворушної Ірени. «Зараз або ніколи», — каже проконсул. «Ніколи», — відказує Ірена. «Ні, вже не той, що колись! — повторює Лікас. — Це йому дорого обійдеться, нубієць не дасть йому більше такої нагоди, гляньте лише на нього». Марк, застигнувши неподалік від них, нібито зрозумів свою помилку. Піднявши шит, він утупився в сітку, вже знову стягнуту, в тризубець, що гіпнотизує, похитуючись за два метра від його очей. «Авжеж, він не той, що колись, — згоджується проконсул. — Ти поставила на нього, Ірено?» Причасний, готовий до стрибка, Марк відчуває всім єством, що публіка не на його боці. Коли б хоч хвилю перепочинку, він міг би розрубати той вузол, що паралізує його, той невидимий ланцюг, який починається десь далеко поза ним (але він не знає де) і який у певний момент стає побажанням проконсула, обіцянкою вели-

ної плати, а також сном про рибу, і те, що він відчуває
гнів, коли вже немає часу, є саме образом того сну,
яка танцює в нього перед очима, і, здається, ловить
можеє промінь сонця, що пробивається крізь дірки в
занутому над амфітеатром полотні. Усе це кандави,
нистка. Випроставшись, погрозово наступаючи під
илески публіки, Марк вибирає єдиний можли-
вий шлях. Збентеження, піт і запах крові, перед ним
смерть, яку треба розчавити. Хтось думає про це під
міхненою маскою — та, що захотіла його над тілом
вонаючого фракійця. «Отрута,— каже собі подумки Іре-
на.— Колись знайдеться отрута, але зараз бери від
нього келих вина, будь сильнішою, чекай своєї години».
Пауза тягнеться, як підступна чорна галерея, звідки
долинає голос, що повторює цифри. Жанна завжди ві-
рила, що є речі, які часом говорять більше, ніж усі сло-
ва. Може, й ті цифри говорять більше, є чимось більшим
ва будь-яку розмову для того, хто їх уважно слухає,
так як для неї парфуми Соні, дотик її долоні на пле-
чі за хвилину перед тим, як Соня пішла, означали ку-
ди більше за всі її слова. Але, ясна річ, Соня не могла
задовольнитися шифрованим повідомленням; вона хо-
тіла сказати їй усе словами, смакуючи кожну літеру.
«Розумію, що тобі буде дуже тяжко,— повторювала Со-
ня,— але я ненавиджу ошукування і хочу сказати тобі
всю правду». П'ятеот сорок шість, шістеот шістдесят
два, двісті вісімдесят дев'ять. «Мені байдуже, йде вона
тепер до тебе чи ні,— каже Жанна.— Тепер уже все ме-
ні байдуже». Замість наступної цифри западає довга
мовчанка. «Ти слухаєш?» — питає Жанна. «Так»,— ка-
же Ролан, кладучи недопалок на попільничку, шука-
ючи неквапливо пляшку коньяку. «Ось чого не можу
зрозуміти...» — починає Жанна. «Вибач, кохана, але в
таких випадках небагато зрозумієш, а коли й зро-
зумієш, то нічого не зарадиш. Дуже мені прикро,
що Соня так поспішила, не її справа була з тобою

розмовляти. Та чи замовкне колись отой із своїми цифрами!» Тонесенький голосочок, що викликає в уяві образ світу, де панують мурашки, поновлює свій акуратний диктант із тиші, яка стала ближча й гущіша. «Але ж ти,— каже безглуздо Жанна,— ти..»

Ролан наливає коньяку, робить ковток. Йому завжди подобалося вибирати слова, уникати зайвих розмов. Жанна любить повторювати по кілька разів кожную фразу, повертаючи її так і сяк. Нехай говорить, нехай повторює — він тим часом паготує кілька розумних відповідей, щоб дати якийсь лад цьому хаосові. Він робить глибокий вдих, уникає удару й випростується. Щось йому підказує, що зараз нубісць нападе інакше, спершу вдарить тризубцем, а потім кине сітку. «Зверни увагу,— пояснює дружині Лікас,— я бачив, як це робилося в Анта Юлія, завжди їх цим відволікають». Не захищений, ризикуючи потрапити в тенета сітки, Марк кидається вперед і лише тоді підіймає догори щит, щоб оборонитися від блискучої ріки, вихлюпнутої з руки нубійця. Він розриває край сітки, але тризубець шугнув униз і кров пирскає з Маркового стегна, тоді як закороткий меч марно вдаряється об держално тризубця. «Я ж казав!» — кричить Лікас. Проконсул так і прикипів очима до пораненого стегна, до крові, що спливає на золочений накілінник. І майже з жалем думає, що Ірена охоче притулилася б до того стегна, шукаючи його тепла, стогнучи так, як вона вміє стогнати, коли він стискає її, щоб зробити їй боляче. Він вивістив їй це ще сьогодні вночі. Цікаво буде вдивлятися в її обличчя, шукати вразливого місця на тій масці. Вона вдаватиме байдужість до кінця так, як тепер вдає, що тільки з ввічливості цікавиться боєм коли плебе аж вис, збуджений близькою розв'язкою. «Щастя зрадило його,— каже проконсул Ірені.— Я почуваю за собою вину, що витяг його на цю провінційну арену.

Щось від нього залишилось у Римі, це видно. — «А реш-
та залишиться тут, разом із грішми, поставленими на
нього», — сміється Лікає. «Слухай, дай мені спокій, — ка-
же Ролан, — це безглуздя балакати по телефону, коли
можна побачитися сьогодні ввечері. Повторюю — Со-
ня поспішила, я хотів запобігти цьому, зробити так,
щоб ти уникла цього удару». Мурашка перестала дик-
тувати свої цифри, і тепер слова Жанни чути дуже ви-
разно. В її голосі не бринять сльози, це бентежить
Ролана, що наготував чимало відповідей на лавину
докорів. «Щоб я уникла цього удару? — каже Жанна. —
Брешеш, ясна річ, ошукуєш мене знову». Ролан зітхав
і вже мовчить, щоб не розтягти аж до позіхань пю нуд-
ну розмову. «Мені дуже шкода, але коли збираєш-
ся розмовляти зі мною і далі так, то краще облич-
це, — каже він і вперше в голосі його чути привіт-
ність. — Краще завтра вранці я зайду до тебе, врешті-
решт ми ж цивілізовані люди». — «Не приходь, — каже
Жанна, і їй цікаво чути, як її слова змішуються з циф-
рами: — не-вісімсот-приходь-вісімдесят вісім-ніколи біль-
ше не приходь, Ролане». Драма, погроза самогубством,
нуда, як з Марі Жозе, як із тими всіма, хто сприймає
це трагічно. «Не дурій, — радить Ролан, — завтра зро-
зумієш це все, так буде краще для нас обох». Жанна
замовкає, мурашка диктує круглі цифри: сто, чотири-
ста, тисяча. «Добре, ну, то до завтра», — каже Ролан,
захоплено розглядаючи сукню Соні, що саме відчини-
ла двері і спинилася з питально-іронічним виразом на
обличчі. «Уже подзвонила», — каже Соня, кладучи су-
мочку й журнал. «До завтра, Жанно», — повторює Ро-
лан. Тиша в трубці напружується, мов лук, коли її
раптом розриває далека цифра — дев'яност чотири.
«Досить уже тих дурних цифр!» — кричить Ролан на
повен голос і, перш ніж покласти трубку, чує ще
тріск на другому кінці лінії, ніби лук послав свою
безневинну стрілу. Паралізований, не здатний уже

уникнути сітки. Марк випростується перед велетнем нубійцем, короткий меч є ніби нерухомим продовженням витягнутої руки. Нубісець випускає сітку раз, другий, збирає її, шукаючи вигіднішої позиції, крутить нею ще, ніби для того, щоб публіка поверещала довшє, заохочуючи його вбити суперника, і опускає тризубець, відхилиючись водночас убік, щоб дужче вдарити. Марк іде назустріч сітці, піднісши вгору щит, баштою падає на чорну масу, меч грузне в чомусь, що трохи вище реве оскажєніло. Пісок лізе йому в рот, в очі, сітка навіщє падає на рибу, що задихається.

Кіт байдуже приймає пестоці, не відчуваючи, що рука Жанни тремтить і чимдалі холоднішає. Пальці ковзають по його бокові, затримуючись у хвистинному корчі, кіт ображено нявкає, потім перевертається на спину й махає лапками, сподіваючись роземішити Жанну, та ні, рука її й далі лежить біля нього нерухомо, тільки палець шукає його тепла. швидко перєбігаючи по його спині, перш ніж знову спинитися між ним і пляшечкою з таблетками, що скотилась аж сюди. Поцілений в самий шлунок, нубісець виє, падаючи назад, і в цю останню мить, коли біль вибухає, як полум'я ненависті, всі сили, що покидають його тіло, зосереджуються в руці, яка вгороджує тризубець у спину ворога, розпластаного ницьма на землі. Він падає на Маркове тіло, конвульсивно повертається на бік: Марк поволі ворухить рукою, приштий до землі, ніби велетенська блискача комаха.

«Це рідкість.— каже проконсул Ірені,— щоб гладіатори такого класу повбивали один одного. Можемо себе поздоровити, що були свідками такого рідкісного видовища. Сьогодні увечері опишу це моєму братові, хай розважиться в нуді свого шлюбу».

Ірена бачить, як ворухиться Маркова рука, повільно й марно, ніби хоче вирвати тризубець із поперека. Вона уявила проконсула голим на піску з тим

мим тризубцем, вгородженим у його тіло аж по дер
в'яно. Але проконсул не водив би рукою в тому остан-
ньому повному гідності жестові. Він верещав би, дри-
маючи ногами, як заєць, просив би ласки в обуреної
публіки. Приймаючи руку, яку подає чоловік, щоб по-
могти їй підвестися, ще раз киває головою своїй дум-
ці. Маркова рука завмерла. Єдине, що можна зробити,
це, усміхаючись, зберегти власний розум. Кіт, незадо-
волений з нерухомості Жанни, знову вивертається на
пину, очікуючи пестошів, тоді, ніби йому заважає той
налець, що торкається його боку, нявкає ображено і
іде геть.

«Вибач, що прийшла в таку пору,— каже Соня.—
Я побачила твій автомобіль перед ворітьми і не втри-
малася. Вона дзвонила тобі, правда?» — Ролан шукає
сигарету.— «Ти недобре вчинила,— каже він.— Вже
так новелося, що такі обов'язки виконують чоловіки,
ирештою, я був понад два роки з Жанною, вона поряд-
на дівчина».— «Але ж яка то втіха була,— каже Соня
наливаючи собі коньяку.— Не могла я їй пробачити
тієї наївності, ніщо мене так не дратувало, як це. Коли
я тобі скажу, що на початку вона навіть сміялась, ду-
маючи, що я жартую...» Ролан дивиться на телефон і
думає про мурашку. Зараз Жанна задзвонить удруге,
буде незручно, бо Соня вместилася поруч і гладить
йому волосся, переглядаючи літературний тижневик
так, ніби шукає в ньому малюнків. «Недобре вчини-
ла»,— повторює Ролан. «Що прийшла в таку пору?» —
сміється Соня, поступаючись рукам, що бездумно шука-
ють застібки. Фіолетова вуаль спадає на плечі Ірени, яка
повернулася спиною до публіки, що чекає останнього
вітання проконсула. Серед оплесків чути вже гамір
розмов, швидкий біг тих, хто поспішає до виходу і
нижніх галерей. Ірена знає, що раби витягають трупи,
і не обертається. Рада, що проконсул прийняв запро-
шення Лікаса і що вони підуть вечеряти до його

вілли на березі озера, де нічне повітря допоможе їй забути запах цирку, останні крики, руку, що ледь порушиться, ніби хоче погладити землю. Забути неважко, хоч проконсул мордуватиме її спогадами про минулий бій. Колись Ірена зробить так, щоб і він забув про це назавжди і щоб люди думали, що він просто вмер. «Побачиш, що вигадав наш кухар,— каже Лікасова дружина.— До мого чоловіка знов повернувся апетит...» Лікас усміхається і вітається з приятелями, очікуючи, щоб проконсул рушив до галереї після останнього привітання. Але той гається, розглядаючи арену, де раби тягнуть труп. «Я така щаслива»,— каже Соня, припадаючи щокую до грудей сонного Ролана. «Не кажи цього,— бурмоче той.— Це тільки з люб'язності».— «Ти мені не віриш?»— сміється Соня.— «Вірю, але не кажи цього тепер. Давай краще закуримо». Він помацки шукає на низенькому столику сигарети, одну вкладає до губ Соні, другу собі й запалює їх водночас. Вони сонні, очі у них заплющуються. Ролан махає сірником і кладе його на стіл— там десть є попільничка. Соня засинає перша, він обережно виймає сигарету з її рота і разом із своєю кладе на столик, пригитуляючись до Соні у важкому сні, позбавленому видінь. Газовий шарф тліє на краю попільнички, спалахує і падає на килим поруч із купкою одягу і чаркою коньяку. Публіка в одному місці верещить і скупчується на нижніх східцях. Перший зрозумів усе Лікас, він показує на шмат старого полотна вгорі, що розпадається, сиплючи іскрами на публіку, яка розпачливо пробивається до виходів. Вигукуючи якийсь наказ, проконсул підштовхує в спину непорушну Ірену. «Швидше, поки не заповнили нижню галерею!»— кричить Лікас, випереджаючи свою дружину. Ірена перша чує запах киплячої оливкової олії— спалахнули підземні склади. Полотняний дах спадає на плечі силутаної маси людських тіл, яка в боротьбі за

вихід забила надто вузькі галереї. Сотні людей стрибають на арену, шукаючи інших виходів, але все застеляє оливковий дим, шмат полотна падає на плечі проконсула в ту хвилину, коли той майже дістався проходу, що веде до імператорської галереї. На крик чоловіка Ірена озирасться, двома пальцями обережно бере й скидає з нього вогняне полотно. «Нам не вдається вийти,— каже вона.— Там унизу всі збилися, моя звірі». Тоді Соня верещить, намагаючись розірвати гарячі обійми, що почали пекти ще уві сні, її перший вийк зливається з криком Ролана, який даремно намагається підвестися, задихаючись від чорного диму. Вони ще кричать, але щоразу слабіше, коли пожежна машина мчить на вулицю, де стоїть юрба роззяв. «Десятий поверх,— каже лейтенант.— Здається, буде важко вітер з півночі. Нумо, хлопці!»

ВКАЗІВКИ ДЛЯ ДЖОНА ХОУВЕЛЛА

Пітерові Бруку¹.

Якби це сталося десь-інде — на вулиці, в поїзді, на замиській прогулянці,— то видалося б безглуздя, але ж театр зрештою ніщо інше, як угода з безглуздя, його розкішне і цілковите втілення. Райсові, який нудився під час осіннього уїкенду в Лондоні і зайшов до театру «Олдвіч», перший акт п'єси видався звичайним, коли він ледь зазирнув у програму. Безглуздя почалося в антракті, коли до його крісла підійшов чоловік у сірому і ввічливо, дуже тихим голосом, попросив пройти з ним за куліси. Райс не надто й здивувався. подумав, що дирекція театру, мабуть, збирає відгуки

¹ Пітер Брук — сучасний англійський режисер.

глядачів, можливо, для анкети — з рекламною метою. «Як на мене,— сказав він,— перший акт здається слабеньким, а освітлення...» Чоловік у сірому ввічливо при-такнув, проте й далі вказував рукою на бічний вихід, і тоді Райс зрозумів, що йдеться про те, щоб він устав і мовчки пішов слідом за цим чоловіком. «Краще випити склянку чаю»,— подумалось йому в той час, як його вели по сходах, трохи розгубленого і водночас розгніваного. Потім він попав у кімнату, що нагадувала декорації бібліотеки в міщанському домі. Там було двоє людей. Вони уклонилися йому так, ніби давно його чекали й цей візит було погоджено заздалегідь. «Звичайно, ви цілком підходите»,— промовив вищий. Другий схвально хитнув головою, як німій. «У нас не дуже багато часу,— сказав високий,— але спробую у двох словах пояснити вашу роль». Він говорив безвиразно, ніби йому було байдуже, що Райс прийшов, і він просто виконував нудний обов'язок. «Не розумію»,— сказав Райс і відступив на крок.— «Це, може, й на краще,— сказав високий.— У таких випадках аналізування, мабуть, зашкодить; самі побачите, що, тільки-но звикнете до світла рампи, все піде як по писаному. Перший акт ви уже знаєте, я чув — він вам не сподобався. Він нікому не подобається. Але від наступного акту п'єса може стати цікавішою. А втім, це залежить...» — «Хай би стала цікавіша,— вихопилося в Райса, якому здалося, що він чогось не зрозумів.— У кожному разі, час повернутися до зали». Він рушив був до дверей, але його чомусь не здивувало, що чоловік у сірому заступив йому шлях і забурмотів щось, перепрошуючи, але не уступаючи із дороги. «Мені здається, ми не зрозуміли одне одного,— сказав високий.— А шкода, бо лишилось усього чотири хвилини до початку другого акту. Прошу, коли ласка, слухайте мене уважно. Ви — Хоувелл, чоловік Єви. Ви вже бачили, що Єва зраджує вас із Майклом, і Хоувелл,

мабуть-таки знає про це, хоча й воліє мовчати — поки що з невідомих-нам причин. Прошу, не смикайтесь, це тільки перука». Застереження було, власне, зайвим, бо чоловік у сірому і німий взяли його попід руки, а висока, худорлява дівчина, що не знати звідки з'явилась, наклала йому на голову щось тепле. «А якщо я почну кричати, нароблю галасу?» — застеріг Райс, намагаючись потамувати дроз у голосі. Високий знизав плечима. «Але ж ви не зробите цього, — сказав він утомленим голосом. — Це так неелегантно... Ні, я певен, ви цього не зробите... До того ж ця перука вам до лиця, у вас є щось від типу рудоволосих». Відчуваючи, що цього не слід казати, Райс заперечив: «Але ж я — не актор». Всі, навіть і дівчина, всміхнулися підбадьорливо. «Саме в цьому й полягає ваша перевага, — сказав високий. — Ви й самі це відчуваєте. Ви не актор, ви — Хоувелл. Коли вийдете на сцену, Євасидітиме у вітальні й писатиме лист до Майкла. Ви ніби й не помітите, як вона ховає лист і силкується побороти збентеження. З цього моменту робіть що хочете. Окуляри, Рут!» — «Що хочу?» — перепитав Райс, намагаючись вивільнитися з обіймів, поки Рут надягала йому окуляри в роговій оправі. «Так, власне, про це йдеться», — з нехиттю пробурмотів високий, і Райсові раптом спало на думку, що тому набридло повторювати одне й те саме щовечора. Пролунав дзвоник, скликаючи публіку до зали, і Райс помітив на сцені рух машиністів, зміни освітлення. Рут кудись зникла. Його затошила хвиля обурення, швидше гіркого, ніж гострого, яке, здалося йому, не відповідало ситуації. «Що за ідіотський фарс... — промовив він, намагаючись вивільнитись. — Я ж вам казав, що...» — «Мені дуже прикро, — пробурмотів високий, — щиро кажучи, я сподівався від вас іншого. Але якщо вже ви так сприймаєте...» Це не була погроза, але троє чоловіків оточили його в такий спосіб, що доводилось або скоритися, або

клянутися в бійку: у Райсовій свідомості промапнула думка, що й перше, й друге однаково безглузде. «Зараз вихід Хоувелла,— промовив високий, вказуючи йому на вузький прохід поміж кулісами.— А потім робіть що собі знаєте, але було б дуже прикро, якби ви...» Він казав ввічливо, не порушуючи раптової тиші залу; з оксамитним шелестом завіса пішла вгору, війнувши на них теплим літнім повітрям. «Звичайно, треба робити це осмислено,— втомлено додав високий.— А зараз, прошу». Спрямовуючи, але не підштовхуючи, всі троє довели його до місця, де починаються декорації. Очі засліпило фіалкове світло. Перед ним був простір, нібито безмежний, проте зліва вгадувалася величезна прірва, щось схоже на затримане зітхання, те «щось» насправді було справжньою реальністю, де потроху проступали білі манишки й капелюхи, чи, може, високі зачіски. Він ступнув крок чи два уперед, відчуючи, що поги перестали йому коритися, і хотів був, повернувшись, чимдуж тікати геть, коли підвелася Єва і квапливо рушила назустріч, простягаючи йому долоню, яка, здавалося, зависла у фіалковому світлі десь на кінці довгої білої руки. Долоня була холодна як лід, і Райсові здалося, ніби вона трохи затрималася в його руді. Дозволивши вивести себе на середину сцени, він не дуже дослухався до Євиних скарг: що їй болять голова і що їй хочеться лишитися у приємку і тиші бібліотеки, він чекав, коли вона замовкне, щоб вийти на просценіум і в двох словах дати зрозуміти всім, що їх шикують у дурні. Але Єва, здавалося, воліла, щоб він сів на канапі (такого ж поганяючого стилю, як зміст п'єси та її декорації), і Райс відчув, що неможливо, просто кумедно було б підвестися, коли вона отак простягає до нього руки, знову запрошуючи сісти біля неї. З канапи він з утомленою посмішкою роздивлявся перші ряди партера, відділені від сцени лише фіалковим та жовтогарячим мін-

ливим світлом, незрозуміло чому, але звідси йому було легше спілкуватися з Євою, витримувати її погляд, і це мимоволі ще більше пов'язувало його з усім тим безглуздом, що на мить відсувало єдино можливе розв'язання справи — погодитися з облудою, піддатись ошуканству. «Цей осінній вечір не має кінця», — сказала Єва, порпаючись у купі книжок і паперів, розкиданих на низькому столику, щоб дістати металеву скриньку і почастувати його сигаретою. Автоматичним рухом Райс дістав запальничку, чимдалі більше відчуючи себе страшенно смішним у цій перуці й окулярах, але короткий ритуал прикурювання і першої затяжки став ніби якимось перемир'ям, дозволив йому зручніше вмотитися, скинути страшенну скутість тіла, що відчувало на собі холодний погляд невидимих сузір'їв. Він чув свої відповіді на Євині запитання, слова вилітали, даючи місце наступним, здавалось, без будь-яких зусиль; власне, ні про що конкретне вони не розмовляли, то був діалог двох будівників картярського будиночка, крихкі стіни якого з одного боку зводила Єва, а тоді Райс підставляв свої карти, і будиночок зростав на очах у помаранчевому світлі аж до тієї миті, коли після нескінченних реплік було вимовлено ім'я Майкла («Ви вже зрозуміли, що Єва зраджує вас із Майклом») і ще кілька інших імен і місць; після чаювання чаєм, в якому брала участь Майклова мати (а може, то була Євина мати?), а також після бурхливого, майже слізного виправдовування, Єва з похливною надією нахилилася до Райса, ніби збираючись його обійняти або чекаючи на його обійми, і одразу ж по останній фразі, виголошеній чистим дзвінким голосом, прошепотіла просто у вухо Райсові: «Не дай їм мене вбити», після чого повернулася до професійного тону, скаржачись на свою покинутість і самотність. Хтось постукав у двері в глибині сцени, і Єва закусилла губи, ніби прагнучи

щось додати (може, зрештою, це лише здалося Райсові, надто схвильованому, щоб могли реагувати швидко), і встала привітати Майкла, який зайшов з дурною, знайомою ще з першого акту посмішкою. З'явилась також якась дама в червоному і якийсь дідок; невдовзі сцена заповнилася людьми, що обмінювалися уклонами, квітами, новинами. Райс потиснув простягнуті до нього руки і повернувся до каналу, ховаючись за димом другої сигарети; дія, здавалось, могла цілком розвиватися без нього, публіка задоволеними усмішками вітала серію вдалих дотепів Майкла та інших акторів, а тим часом Єва взялася частувати гостей чаєм і давати накази служниці. Хто знає, може, це якраз і була та мить, коли слід було ступити на авансцену, викинути сигарету і, притоптавши її, проголосити: «Шановна публіко...» Проте, може, розумніше було («Не дай їм мене вбпти!») почекати, коли завіса почне опускатися, і тоді, несподівано ступивши крок наперед, вивести на чисту воду це ошуканство. Чекаючи слушної нагоди, Райс дозволив втягти себе у розмову, нав'язану якимсь старим паном, взяв склянку чаю з Євиних рук — та не дивилась на нього прямо, ніби знала, що за нею стежать Майкл і дама в червоному. Головне — опиратись, протистояти нескінченній напрузі часу, щоб виявитись дужчим за тупу силу, що прагнула зробити з нього манекен. Він помітив, що адресовані йому репліки (часом Майклові, часом дами в червоному, але ніколи — Євині) несли в собі відповідь: мовляв, манекен відповість саме те, що передбачено, що йому нав'язано, і дія п'єси розвиватиметься далі. Райсові подумалося, що коли б він мав трохи більше часу опанувати ситуацію, то знайшов би розвагу в тому, щоб відповідати всупереч, діяти наперекір акторам, поставити їх у скрутне становище. Але вони б не змирилися з цим. Його позірна свобода дії допускала лише

відвертий бунт, скандал. «Не дай їм мене вб'яти»,— сказала Єва. В певному розумінні,— хоч це було таким самим безглуздям, як і все інше,— Райс відчував, що найкраща рада — зволікати. Завіса впала по якійсь хльосткій і сповненій гіркоти репліці дами в червоному, й актори, видалося Райсові, одразу ніби спустились на якусь невидиму сходинку нижче — зіщулені, байдужі (Майкл здвигнув плечима і, повернувшись до них спиною, вийшов), вони залишили сцену, не дивлячись один на одного, але Райс помітив, що Єва подавала йому головою якісь знаки, в той час як дама в червоному і старий пан вели її, ввічливо тримаючи попід руки, до правої куліси. Він зважився був піти за нею, в голові промайнула якась невиразна надія: гардероб, хвилинка розмова. «Чудово,— проголосив високий, поплескуючи його по плечу.— Дуже добре. Ви дуже добре впоралися». Він показував на завісу, з-за якої долинали оплески. «Ім справді припало до вподоби. Підемо вип'ємо чогось». Двоє інших трималася трохи позаду і ввічливо посміхалися, тому Райс не пішов за своєю. Високий відчинив двері у глибині першого коридора, і вони опинилися в маленькому салоні, де вишикувались рядами крісла, стояла шафка, на ній — надпига пляшка віскі і чудові кришталеві чарочки. «Ви дуже добре впоралися,— ще раз наголосив високий, поки решта сідали навколо Райса.— З льодом, еге ж? Тут не тільки вам, а й будь-кому іншому пересохло б у роті». Райс подякував, і чоловік у сірому подав йому наповнену чарку. «Третій акт трохи складніший, але водночас набагато цікавіший для Хоувелла,— повідомив високий.— Ви вже збагнули, мабуть, що тут і до чого». Швидко і не вагаючись, він почав пояснювати Райсові ідею п'єси. «Ви дещо ускладнили справу,— сказав він.— Ніколи б не подумав, що ви будете таким пасивним щодо своєї дружини; я б реагував інакше».— «Як

саме?» — сухо спитав Райс. «О ні, друже, про це не випадас запитувати. Моя думка могла б уплинути на ваше рішення, а ви, напевне, маєте якийсь свій план. Чи, може, ні?» І, оскільки Райс не відповідав, докинув: «Я кажу про це, бо, власне, не треба мати ніяких наперед продуманих планів. Ми всі надто задоволені, щоб ризикувати. Інакше можна зіпсувати кінцевий ефект». Райс сьорбнув чималий ковток віскі. «Але ж перед другим актом ви казали: я можу робити все, що заманеться», — нагадав Райс. Чоловік у сірому засміявся, але високий зиркнув у його бік, і той спробував заглушити свій сміх вибачливим жестом. «Завжди є межа і для експромту чи випадковості, — називайте це, як вам завгодно, — сказав високий. — Проте відтепер я просив би вас дотримуватись моїх вказівок, звичайно, залишаючись вільним у деталях». Піднявши праву долоню, він розглянув її, а потім вказівним пальцем лівої руки тицьнув у неї кілька разів. Поміж двома ковтками віскі (йому знову доплли по вінця) Райс слухав вказівки для Джона Хоувелла. Під впливом алкоголю і якогось непевного відчуття, що було ніби повільним поверненням до свого власного «я» і переповнювало його холодною люттю, йому легко прояснювався сенс тих вказівок, підготовки конфлікту, який мав бути розв'язаний у третьому акті. «Сподіваюсь, вам усе ясно», — сказав високий і відняв від долоні палець. «Цілком ясно, — відповів підводячись Райс, — хотілося б лише знати, чи в четвертому акті...» — «Не треба ускладнень, друже, — застеріг його високий. — Під час наступного антракту ми повернемося до цієї теми, а зараз я порадив би вам зосередити увагу саме на третьому акті. Але... прошу на решті подати вбрання...» Райс відчув, як німий розстібає йому куртку; старий дістав з шафи твідовий костюм і пару рукавичок. Райс машинально перевдягся під схвальними поглядами всієї трійці. Висо-

їни чекав на нього, відчинивши двері. Десь далеко пролунав дзвоник. «Парко у цій проклятій перуці»,— подумав Райс, одним ковтком допиваючи віскі. Відчуваючи чиюсь обережну долоню на своєму лікті, він одразу ж опинився серед нових декорацій. «Ще рано,— почув він за собою голос високого.— І прошу пам'ятати, що в парку зимно. Може, краще б підняти і мір куртки... Прошу, тепер час виходити на сцену». З лави на доріжці парку до Райса наближався Майкл, вітаючи його якимсь дурним жартом. Треба було щось відповідати, приміром, плести про красу осені в Регентпарку, доки повернуться Єва і дама в червоному, що пішли годувати лебедів. Райс уперше — причому його самого це здивувало не менше за інших — зробив якісь натяки на ситуацію, що сподобалося публіці, і Майклові довелося перейти до оборони, аби якимось зорієнтуватися. Райс мусив вдатися до відомих професійних трюків. Ніби затуляючись від вітру, щоб припалити сигарету, Райс повернувся спиною до залу і, кинувши погляд поверх окулярів, побачив за лаштунками трьох чоловіків: рука високого погрозово ворухнулася, Райс посміхнувся крізь зуби (він був трохи напідпитку, до того ж ситуація його потішала: застережливий рух видався йому страшенно смішним), після чого відвернувся і сперся на Майклове плече. «У парках так багато цікавого,— сказав він.— Просто не розумію, як можна гаяти час на лебедів чи коханців, коли потрапляєш до лондонського парку». Публіка знову зайшлася сміхом, сміючись куди щиріше за Майкла: той нетерпляче очікував виходу Єви і дами в червоному. Не вагаючись, Райс і далі йшов на загострення ситуації, чимдалі більше відхиляючись від вказівок у жорстотному і безглуздому поєдинку з акторами. Вони сплукувались повернути його до ролі, і часом їм щастило у цьому, але він знову вислизав їм з рук, прагнучи якимось чином

допомогти Єві, ще не усвідомлюючи як, але кажучи собі (його це смішило, певно, через віскі): все, що він зараз змінить, без сумніву матиме вплив на останній акт (НЕ ДАЙ ІМ ВБИТИ МЕНЕ). Ті, що стояли за лаштунками, уже розгадали його наміри, досить було зиркнути понад окулярами в напрямку лівої куліси, щоб побачити загрозливі жести високого; як за сценою, так і на сцені всі були проти нього і Єви, їм перешкоджали порозумітися, їй не дозволяли з ним перемовитись, відразу ж підходив старший пан, а за ним стовбичив понурий шофер. Хвилина спокою (Райс пам'ятав вказівки: пауза, по ній — розмова про купівлю акцій, ключова фраза дами в червоному, яка все поставить на свої місця, завіса), під час цієї паузи дама в червоному і Майкл мусили одійти вбік, щоб старший пан міг порозмовляти, перекинутись словами з Євою і Хоувеллом про біржові операції — чого тільки не було в цій п'єсі! Приємність від того, що він трохи зіпсував їхній сценарій подій, сповнила Райса чимось схожим на щастя. З жестом, що без найменшого сумніву означав його відмову від ризикованих операцій, він узяв Єву під руку, ухилився від старшого пана, що аж розплився в усмішці, і почав з нею прогулюватись, відчувачи за спиною мур з дотепних реплік, на які не звертав уваги, бо вони були вигадані, щоб потішити публіку. Натомість з боку Єви долинув — ніби легенький літній вітерець до лівої скроні — ледве чутний шепіт її справжнім голосом: «Залишайся зі мною до кінця», перерваний нетерплячим рухом дами в червоному. Вона потягла за собою Хоувелла, щоб він віч-на-віч вислухав оту її ключову фразу. Одразу ж по тому, без найменшої перерви, не діставши нагоди втиснути хоча б одне слово, що, можливо, змінило б перебіг наступних подій, Райс побачив, як падає завіса. «Кретин», — сказала дама в червоному. «Одійди, Флоро», — наказав ви-

сокий, що був уже поряд: Райс посміхнувся, задово-
лений собою, «Кретин»,— повторила дама в червоно-
му, беручи під лікоть Єву, яка схилила голову на
груди і, здавалось, її тут навіть не було. Райса міцно
пшовхнули туди, куди треба йти, він усе ще відчував
себе цілком задоволеним. «Кретин»,— і собі докинув
високий і шарпнув його за голову, хоча Райс сам зняв
окуляри і подав їх високому. «Добре було віскі,— по-
відомив Райс.— Якщо хочете давати мені вказівки на
останній акт...» Удар під ребра мало не звалив його
на підлогу, він випростався, відчуваючи, що його тро-
хи занудило, і під зливою штурханів пішов якимсь
тьмяно освітленим коридором. Високий зник, ті, що
залишилися, затискали його поміж собою і пхали
вперед. Якись двері з митотливою лампочкою над
ними. «Перевдягайся»,— сказав старий, подаючи Рай-
сові його вбрання. Не даючи часу на те, щоб обсмик-
нути куртку, він поштовхом розчинив двері. Ще один
штурхан випхнув Райса на тротуар, він спіткнувся,
відчув холод заваленого покидьками завулка. «От на-
волоч, ще дістану через них запалення легенів»,—
подумав Райс, мацаючи руками по кишенях. На дру-
гому кінці завулка блищало світло, звідти долинав
гамір вуличного руху. Зайшовши за ріг (у нього не
забрали ні документів, ні грошей), він побачив теат-
ральний під'їзд. Оскільки ніхто не міг йому перешко-
дити повернутися на своє місце і подивитися виставу
до кінця, Райс увійшов до теплого фойє, в тютюновий
дим, галас, натовп біля бару. Часу вистачало ще на
одне віскі, але він неспроможний був зосередитись.
За мить перед підняттям завіси він замислився, хто ж
гратиме Хоувелла в останньому акті, чи не проходить
зараз якийсь інший нещасний через ввічливі умов-
ляння, погрози й налягання окулярів. Але жарт,
мабуть, щовечора кінчався однаково, бо на сцені
був актор з першого акту, який, прочитавши листа

у своєму кабінеті, передав його Єві, зблідлій і вбраній у щось сіре. «Яке неподобство,— нахилився Райс до свого сусіди ліворуч.— Як можна міняти актора протягом п'єси?» Сусід втомлено зітхнув: «Важко орієнтуватися у п'єсах цих молодих авторів. Сама символика» Райс зручно вмоستився у кріслі, вдоволено помічаючи, що решта публіки несхвально перемовлялась, настроєна не так поблажливо, як його сусіда, до змін у зовнішності Хоувелла. Але театральна умовність швидко взяла гору над їхнім невдоволенням, актор був чудовий, і дія розвивалася так, що захопила навіть самого Райса, він ніби поринув у якесь приємне забуття. Лист був від Майкла, який повідомляв про свій від'їзд з Англії. Єва прочитала його і мовчки повернула. Відчувалося, що вона насилу стримує сльози. **ЗАЛИШАЙСЯ ЗІ МНОЮ ДО КІНЦЯ,**— сказала Єва.— **НЕ ДАЙ ІМ УБИТИ МЕНЕ,**— безглуздо повторювала Єва. Про небезпеку з партеру не варт було й розмірковувати — зрозуміло, що на неї чекало лихо саме в цій виставі; все було нескінченним ошуканством, ці перуки і намальовані дерева. Звичайно ж, саме дама в червоному порушила меланхолійний спокій кабінету, де все говорило про прощення й мало не любов Хоувелла, що виразно відчувались у його мовчанці і рвучкому жесті, яким він розірвав листа і кинув у полум'я. Здавалося невідворотним, що дама в червоному мимохідь схаактеризує від'їзд Майкла як маневр, а Хоувелл виявить до неї свою зневагу, але попри все запросить лишитися на чай. На мить Райса розвеселила поява служки з тацею; чай, здається, був єдиним реквізитом цього драматурга, особливо смішним саме тоді, коли дама в червоному сипала мелодраматичними й романтичними фразами, а світло пригасало, чого не могло бути в кабінеті лондонського адвоката. Задзвонив телефон, і Хоувелл незворушно вислухав якесь повідомлення — скоріше за все про

падіння курсу акцій або про щось інше, зовсім не пов'язане з п'єсою; склянки переходили з рук у руки посеред вимушених посмішок — добрий тон, що звичайно передуює катастрофі. Райсові спершу видався зовсім недоречним жест Хоувелла в ту мить, коли Єва підпосила склянку до вуст, але внаслідок того блискавичного жесту чай пролився на її сіру сукню. Після паузи (Райс чомусь випростався, ззаду пролунало нетерпляче шикання) почувся обурений вигук дами в червоному, який ніби злився з легким тріском, з порухом руки Хоувелла, що підносила чашу для якогось повідомлення, тим часом Єва неквапно повертала голову, шукаючи допомоги в публіки, ніби не вірячи тому, що сталося, а тоді почала безсило хилитися нижче й нижче, поки впала на канапу, немов зачинаючи рух, який Хоувелл прийняв і продовжив раптовою втечею за праву кулісу, втечею, якої Райс не помітив, бо вже й сам біг головним проходом, хоча жоден з глядачів ще навіть не поворухнувся. Перестрибуючи по кілька сходинок, він спромігся віддати свій номерок в гардеробі й вихопити пальто; добігаючи до дверей, він почув останні слова п'єси, оплески і гамір у залі, чийсь швидкі кроки по сходах. Він біг у напрямку Кінгстріт: минаючи завулок, побачив якусь невизначну тінь, що рухалась попід муром; двері, крізь які його виптовхали, були прочинені, але Райс не охопив поглядом усіх деталей, бо вже біг освітленою вулицею і, замість віддалитися від театру, знову наближався до нього вулицею Кінгсвей, сподіваючись, що нікому не спаде на думку шукати його так близько. Він біг через Стренд (піднявши комір пальта і сховавши руки в кишені), аж поки з незрозумілою для себе самого полегкістю побачив, що попав у лабіринт провулків, які беруть початок від Чансері-Лейн. Спершись на якусь стіну (важко дихаючи, відчуваючи, що сорочка прилипла до тіла), він запалив

сигарету і вперше спитав себе, виразно вимовляючи кожне слово, чому, власне, він тікає. Кроки, що наближалися до нього, вбилися клином поміж ним і відповіддю, якої він шукав. Кинувшись бігти, він подумав, що, якби йому пощастило дістатися на той бік річки (це було поблизу мосту Блефрайр), він одразу почув би себе у безпеці. Райс сховався у якійсь під'їзд, далі від ліхтаря, що освітлював вихід до Ватергейт. Щось обпекло йому губи; обдираючи шкіру, вихопив прилиплий до них недопалок. У навколишній тиші перед ним знову постало залишене без відповіді питання. Але усе це перекреслювала думка, що він буде в безпеці тільки за річкою. Це було нелогічним, кроки могли переслідувати його і за мостом, на кожній вуличці того берега. Та він уже вирішив і тепер біг через міст, а вітер штовхав його в спину, допомагаючи залишити річку позаду і загубитися в незнайомому лабіринті, біг, поки дістався до якихось погано освітлених кварталів. Втретє за цю ніч опинившись у темному провулку, він став урешті віч-навіч перед єдиним важливим питанням і зрозумів, що не здатен на нього відповісти. **НЕ ДОЗВОЛЯЙ ІМ МЕНЕ ВБИТИ**,— сказала Єва. Врешті, він зробив усе, що міг, незграбно і невправно, але її все одно убито, в кожному разі, у п'єсі, а йому доводиться тікати, то неможливо, щоб п'єса цим і скінчилася,— чай із склянки пролився на її сукню, і від того Єва похилилась, а потім і зовсім упала на канапу. Сталося те, що не повинно було статися, а його не було поряд, щоб запобігти цьому. **ЗАЛИШАЙСЯ ЗІ МНОЮ ДО КІНЦЯ**,— благала Єва, однак його виштовхали зі сцени, відокремили від того, що мало статися. І от він, по-ідіотському розвалившись у кріслі, спостерігав усе, нічого не усвідомлюючи або, точніше, усвідомлюючи якоюсь іншою частиною себе самого, тією, де гвіздяться жах і бажання тікати, а тепер почуває себе

лишким, як піт, що спливає у нього по животу, і бридким навіть самому собі. «Але ж я не маю з цим нічого спільного,— подумав Райс,— і нічого, власне, не сталося. Просто неможливо, щоб таке сталося. Він усе повторював і повторював: неправда, що по нього прийшли й, ввічливо погрожуючи, запропонували йому цю ідіотську справу; кроки, що наближалися, могли бути кроками якогось волоцюги, кроками, що не лишають слідів. Рудань, що опинився поруч нього, майже не дивлячись на Райса, нервовим рухом зняв окуляри, щоб протерти їх об вилогу куртки і знов одягти, це був хтось дуже подібний до Хоувелла, до актора, який грав роль Хоувелла і який пролив склянку чаю на сукню Єви. «Краще зняти перуку, вас одразу впізнають»,— сказав Райс. «То не перука»,— відповів Хоувелл (Сміт чи, може, Роджерс, Райс уже не пам'ятав імені, зазначеного в програмці). «Який же я дурень»,— промовив Райс. Адже ясно як день — їхня перука була така сама, як волосся Хоувелла, і окуляри були достеменно такі ж, як у нього. «Ви зробили все, що могли. Я спостерігав із зали. Всі можуть посвідчити на вашу користь»,— сказав Райс. Хоувелл тремтів, спершись на мур. «Не в тім річ,— відповів він.— Яке це має значення, коли все одно вийшло на їхнє?» Райс похнюпився. Він відчув смертельну втому. «Я теж хотів її порятувати,— сказав він,— але мені не дозволили грати далі». Хоувелл глипнув на нього сердито. «В аматорів завжди так виходить,— сказав ніби сам до себе.— Вони думають, що можуть грати краще за інших, а насправді ні на що не здатні». Він підняв комір куртки, засунув руки в кишені. Райсу кортіло запитати його: «Чому це так трапляється завжди? А коли вже трапилось, чому ми тікаємо?» Глухий завулок пронизав світ сюрчка, шукаючи їх. Довгий час вони бігли поряд, врешті, зупинились у завулку серед запахів нафти й засто-

ної води. За купою якихось ящиків трохи перепочили, Хоувелл хекав, як пес, Райсові звело литку. Він розтер її, спираючись на ящик спиною, ледве утримуючи рівновагу на одній нозі. «А може, все це не так і важливо,— шепотів він.— Адже ви сказали, що так трапляється завжди...» Хоувелл закрив йому рота рукою, бо чутно було, як заливалися напереміну два сюрчки. «Кожен у свій бік,— сказав Хоувелл.— Може, хоч одному пощастить утекти». Райс відчув, що той має рацію, але йому хотілось, щоб перед цим Хоувелл відповів на запитання. Він схопив його за плече: «Не залишайте мене в невіданні,— благав він.— Я не можу тікати, не знаючи». Він відчув смолистий запах ящиків, відчув, як несподівано смикнулася його рука. Хтось побіг, кроки швидко віддалялися. Райс нахилився, набираючи розгону, і кинувся в інший бік. У світлі ліхтарів йому впала в очі табличка з назвою вулиці — Алея троянд. Далі йшла річка, якийсь міст. Не бракувало ні мостів, ні вулиць, якими можна тікати.

БРАМИ НЕБА

О восьмій прийшов Хосе Марія і, не добираючи слів, сказав мені прямо, що Селіна щойно померла. Пам'ятаю, мене вразило це слово «щойно», воно лупало так, ніби Селіна сама призначила хвилину своєї смерті. Уже споночило, губи в Хосе Марії тремтіли.

— Мауро так побивається, просто збожеволів. Ходімо туди.

Мені треба було дописати нотатки, до того ж, я домовився з однією приятелькою разом повечеряти. Я дав відбій по телефону, і ми з Хосе Марією пішли шукати таксі. Мауро з Селіною мешкали на розі вулиць Каннінга і Санта Фе, отож за десять хвилин ми були вже на місці. Ще здалеку ми помітили, що

п під'їзді будинку юрмилися люди, вигляд у них був винуватий і розгублений. Дорогою я довідався, що о шостій Селіна почала харкати кров'ю, що Мауро привів лікаря і що його мати була біля хворої. Лікар вибито сів виписувати довжелезний рецепт, коли Селіна розплющила очі, почала бухикати натужно і з свистом, і сконала.

— Мауро хотів побити лікаря, я ледве його утримав. і лікареві довелося тікати з кімнати. Ви знаєте, як Мауро може осатаніти.

Я думав про Селіну, про останній вираз її обличчя, який чекав нас удома. Я майже не звернув уваги на зойки жінок і на розгاردіяш у патію, зате я пам'ятав, що лічильник такої накладав два шістдесят, а водій мав люстринову кепку. Кілька приятелів Мауро, стоячи в дверях, читали «Ла Расон». Дівчинка в блакитній сукенці тримала на руках муругого kota і старанно підрізала йому вуса. Далі, за ними, починався елемент і тхнуло спертим повітрям.

— Іди-но пошукай Мауро,— мовив я до Хосе Марії.— Треба б йому зараз випити чогось міцного.

У кухні вже запарювали мате. Біля небіжчиці несли траурну вахту, в задушливому повітрі мелькали обличчя, склянки з напоями. Просто неймовірно, як усі сусіди всього кварталу кидають усі справи (навіть улюблені телепередачі), поспішаючи на місце події. В металевій трубці — бомбілї — забулькала вода, коли я пройшов повз кухню і зайшов до кімнати небіжчиці. Сеньйора Мартіта і ще одна жінка зиркнули на мене з темного кутка, де ліжко ніби плавало в айвових драглях. З їхніх дещо бундючних мін я збагнув, що вони обмили й обрядили Селіну, в кімнаті пахло огнем.

— Відмучилася, бідолашна.— озвалася сеньйора Мартіта.— Ви тільки подивіться на неї. докторе, ніби спить...

Мало не вилявши, я занурився в літепло кімнати. Ось уже кілька хвилин я дивився на покійницю і не бачив її. Тепер я підступив до неї, до чорного гладенького волосся над низьким чолом, блискучим, як перламутр на гітарі, й до рівної, блідої, аж синьої тарелі її обличчя, застиглого навік. Я зрозумів, що прийшов запізно, що ця кімната тепер для жінок, для тужильниць, які приходять уночі. Навіть Мауро не міг спокійно посидіти біля Селіни, та й вона не чекала на нього; цей чорно-білий предмет, що переходить тепер у царство тужильниць, заохочував їх своєю нерухомою темою, що повторювалася. Ні, ліпше піти до Мауро, він ще подейбіч.

У темному коридорі між спальнею і їдальнею курили мовчазні вартіві. Пенья, пришелепуватий Басан, двоє молодших братів Мауро і якийсь чудернацький дідок поштовпо привіталися до мене.

— Дякуємо, що прийшли, докторе,— озвався котрийсь із них.— Ви завжди дружили з бідолашнім Мауро.

— Приятелі пізнаються в біді,— вирік дідок, подаючи руку, яка здалася мені живою сардинкою.

Але я думкою вже витав далеко. Я знову танцював з Селіною і Мауро в містечку розваг під час карнавалу сорок другого року. Селіна в блакитній сукні, вона так не пасувала до її темного вилицюватого обличчя, Мауро в ясному літньому костюмі і я п'яний як чіл після шести келишків віскі. Мені подобалося гуляти з Мауро та Селіною, бути свідком їхнього міцного, палкого щастя. Що більше докоряли мені за це знайомство, то ближче я сходився з цією парою, проводив з ними свої дні, свої години, поділяючи їхнє життя, про яке самі вони не мали найменшого уявлення.

Я відірвався від танцю — з кімнати, пробивши перепону дверей, долетів зойк.

— Мабуть, мати,— промовив пришепелуватий Басан якоюсь утіхою.

«Ось спосіб мислення простолюдина,— подумав я,— Селіна нежива, отже, приходить мати, і мати плаче». Мені було огидно так думати, розважувати в голові те, що іншим досить відчувати. Мауро та Селіна не були моїми піддослідними свинками. Я любив їх і люблю й досі. Я тільки ніколи не зумів розділити їхньої простоти й повинен був жити лише крихтами їхньої жаги. Я, доктор Ардой, адвокат, якого не вдовольняє в Буенос-Айресі світ судовий, музичний чи світ перегонів, я пхаюся всюди, де тільки можна. Знаю, що за цим криється цікавість, що моя скринька поступово заповнюється картотекою. Але до Селіни і Мауро мене вабила не цікавість — що ні, то ні.

Хто б міг подумати,— почув я філософствування Наньї,— ось так, раз — і по всьому...

— Але ж вона, знаєш, слабувала на легені.

— Так; але все-таки...

Вони рятувалися від зяючої ями. Вона слабувала на легені, але все-таки... Селіна також, мабуть, не чекала смерті, для неї і Мауро сухоти були «кволістю». Знову я побачив, як вона захоплено кружляє в обіймах Мауро, оркестр Канаро на балконі, довкола аромат дешевої пудри. Потім вона витинала зі мною матчиш, на курному майданчику піде було повернутися. «Як ви добре танцюєте, Марсело,» — їй ніби в голові не містилося, що адвокат здатний вловити ритм матчиша. Ані вона, ані Мауро ніколи не тикали мені, я звертався на «ти» до Мауро, але Селіні на її «ви» відповідав тим самим. Селіна неохоче розлучилася з титулом «доктор», мабуть, їй було приємно величати мене при сторонніх — мій приятель доктор. Я попросив Мауро переказати їй, щоб вона називала мене просто Марсело. Так вони трохи наблизилися до мене, але я, як і раніше, залишався від них далекий.

Далекий, дарма що ми ходили разом на танці, на боке і навіть на футбол (Мауро кілька років тому грає у відомому клубі «Расінг») чи допізна чаювали на кухні. Коли позов закінчився і Мауро моїми стараннями дістав п'ять тисяч песо, Селіна перша попросила мене не забувати відвідувати їх. Вона вже тоді була нездорова, її хрипкуватий голос дедалі слабшав. Ночами вона кашляла, Мауро купував їй нейрофосфат «Ескай» — страшенна погань, а ще хінно-залізнестий препарат фірми «Біслері» — патентовані засоби, про які вчитують у журналах і починають у них вірити.

Ми ходили разом на танці, і я дивився на їхнє життя.

— Побалакали б з Мауро, — сказав Хосе Марія, ніби виринувши з-під землі. — Йому полегшає.

Я пішов, але все думав про Селіну. Признаюся, хоча це й негарно, я збирав і впорядковував мої картки про Селіну — не написані, але заготовлені подумки. Мауро плакав не криючись, без найменшого сорому, як усяка здорова тварина. Він брав мене за руки, долоні в нього були пітні, неборака трясло. Коли Хосе Марія змушував його випити джину, він між двома схлипами якимось прицмокуючи перехилив келишок. Він мурмотів собі щось під носа, вкладаючи в це мурмотіння все своє життя, невиразне усвідомлення неоправданості того, що сталося з Селіною, але за що він лише сердився на неї. Велика самозакоханість нарешті випущена на волю в усій своїй красі! Я відчув огиду до Мауро, але ще більшу огиду до самого себе, і заходився цмулити дешевий коньяк, що обпалював мені піднебіння, не даючи втіхи. Чергування біля покійниці йшло своїм плином, усі, крім Мауро, трималися добре, навіть ніч допомагала, задумлива і тиха — такої ночі добре сидіти в патію просто неба і, чекаючи світання, перемивати кісточки небіжчиці.

Це сталося в понеділок, потім мені довелося поїхати до Росаріо на з'їзд адвокатів, де тільки й робили що плескали одне одному та дудлили до нестями, вернувся я в п'ятницю. В поїзді я їхав з тапцівницями і «Мулен Руж», я впізнав молодшу, проте вона вдала, ніби ми незнайомі. Цілий ранок я думав про Селіну, я не так-то вже й переймався її смертю, просто урвався якийсь лад, звичка. Побачивши дівчат, я уявив собі, як Мауро забрав Селіну з кабаре грека Касідіса. Сподіватися, що дівка з нічного клубу стане доброю дружиною — для цього потрібна неабияка мужність. Саме тоді я познайомився з Мауро, він прийшов до мене консультуватися у справі судового процесу своєї старої матері, зв'язаного із земельними ділянками в Санагасті. Вдруге він з'явився разом з Селіною, вона все ще була наквацьована, як повія, і йшла, погойдуючись на підборах, пописнувши на його руці. Мені неважко було порівняти їх, оцінити напористу грубуватість Мауро, те, як він намагався, не признаючись, мабуть, самому собі, остаточно завоювати Селіну, — і тільки для себе. На початку знайомства мені здалося, що він домігся свого, принаймні про людське око, в побуті. Потім я зрозумів більше: примхи Селіни, її любов до народних танців, довгі замріювання біля приймача з голкою чи спицями для плетіння в руках — усе це був шлях, яким вона все ще вислизала від Мауро. Одного вечора, коли «Небіоло» виграла у «Расінга» з рахунком чотири — один, Селіна заспівала, і я збагнув, що вона все ще з Касідісом, далеко від родинного вогнища і від Мауро, робітника різниці. Щоб ліпше пізнати Селіну, я йшов назустріч її дешевим бажанням, і ми втрюх відвідали чимало веселих закладів, де надривалися гучномовці, кипіла ніцца, а підлога була втелена масними папірцями. Проте для Мауро ліпше було патіо, балачки з сусідами і мате. В дечому він згоджувався, посту-

пався, але не здавав позицій. Тоді Селіна прикидалася, що їй влаштовує менше виходити і більше поратися вдома, можливо, вона і справді поступово звичаїлася до цього. Не їй, а мені щастило витягти Мауро на танці, і вона одразу ж проїнялася до мене вдячністю за це. Вони кохалися між собою, і радощів Селіни вистачало на двох, іноді на трьох.

Мені закортіло прийняти ванну, зателефонувати Нільдї, що я заскочу до неї в неділю, дорогою на іподром, а потім навідати Мауро. Я застав його в патію, він курив і чаював. Мене зворушили дві-три дірки на майці Мауро, і я, вітаючись, поплескав його по плечу. Обличчя у вдівця було таке саме, як на похороні, біля могили, коли він кинув туди жменю землі і закам'янів, ніби статуя. Але очі блищали, і він міцно поручкався зі мною.

— Дякую за відвідини. Час зараз минає для мене дуже повільно, Марсело.

— Ходиш на різницю чи тебе заступають?

— Послав брата, того, що шкутильгає. Не стає відваги піти, хоча день тягнеться, як вік.

— Все зрозуміло. Тобі треба розважитися. Одягайся, прогуляємося кварталом Палермо.

— Ходімо, мені байдуже.

Він надів синій костюм, пов'язав на шию вишивану хустку і напахтився з пляшечки Селіни. Мені подобалося, як він заламував догори криси капелюха, подобалося його мужня хода, легка і нечутна. Я наготувався вислухати «друзі пізнаються в біді», і після другої пляшки «Кільмес Крісталя» Мауро вилив переді мною всю душу. Ми сиділи за столиком у кутку кав'ярні, майже самі, я не перебивав його, тільки вряди-годи підливав пива. Майже не пам'ятаю, що він казав, здається, одне й те саме. Залипилася в пам'яті фраза: «Вона у мене ось тут», і при цьому

Мауро тияв вказівним пальцем у груди, ніби показував медаль або болюче місце.

— Я хочу забути,— казав він іще.— Що завгодно — напиться, піти в мілонгу¹, привести будь-яку дівку. Ви мене розумієте, Марсело, ви...

Вказівний палець таємниче зводився, раптово складався, наче складаний ніжик. Тепер Мауро ладен був прийняти будь-яку пропозицію, і коли я ніби ненароком згадав «Санта Фе Палас», він перший підходився на рівні і зиркнув на годинника. Гаразд, ідемо на танці. Ми плентали мовчки, виснажені спекою, і весь час я мав підозру, що Мауро все дивується, не чуючи біля себе тепла і радості Селіни, що йшла танцювати.

— Ніколи я не водив її в цей «Палас»,— кинув він зненацька.— Заходив туди якось, ще до знайомства з нею, поганюща була мілонга: Ви там буваєте?

В моїй картотеці є гарний опис «Санта Фе Паласа» (насправді він не називається «Санта Фе» і навіть стоїть не на цій вулиці, правда, недалеко від неї). Шкода, що неможливо до пуття описати все це; ні скромний фасад з закличними афішами і темною касою, ні — поготів — роззяв, які тиняються біля входу і озирають вас з голови до ніг. Всередині ще гірше, а втім, не можна сказати, що погано, надто вже усе там невиразне; це якийсь хаос, нелад під виглядом удаваного ладу — пекло і його кола. Пекло японського саду, де вхід коштує два п'ятдесят, а дами — нуль п'ятдесят. Три суміжні зали, на зразок критих патіо, в першій — ансамбль національної музики, у другій — характерної, у третій — індіанської, з співаками і віртуозними танцями — маламбо. Стоячи в проході (я — в ролі Вергілія), ми чули три види музики і дивилися на три

¹ Мілонга — нічний клуб, кабаре з народними піснями й танцями.

кола танцівників. Потім обираєш, що тобі до вподоби, або переходиш із зали до зали, вихиляючи чарки джину, шукаючи столиків і жінок.

(Для картотеки: вивчити, за методом Ортеги, ставлення простолюдина до техніки. Там, де чекаєш неприйняття, навпаки, відбувається швидше зрозуміння й використання. Мауро говорив про холодпльєрки чи супергетеродинні приймачі з самовпевненістю мешканця Буенос-Айреса, вважаючи, що все йому під силу).

Я підхопив Мауро під лікоть і потягнув до столика, а то б він так і стовбичив, неуважно дивлячись на естраду, на співака — той, тримаючи обіруч мікрофон, тихо погойдував ним. Ми посідали, і Мауро одним духом вихилив свою чарку сухої каньї.

— Це прощтовхне пиво. Сто чортів, та й гармидер тут.

Він замовив ще одну порцію каньї і дав мені змогу відвернутися і розширнутися довкола. Столик стояв біля краю майданчика, а по той бік під стіною ішов ряд стільців, і там, постійно міняючись, юрмилися жінки з тим відсутнім виглядом, що буває у дівок з мілонги — і коли вони працюють, і коли розважаються. Вони розмовляли мало, і нам добре було чути, як у першій залі на повну силу грає національний ансамбль. Співак насолоджувався своєю журбою, примудряючись надати драматизму швидкому, майже невинному, ритмові. «Ношу я у валізі моєї кралі коси...» Він чіплявся за мікрофон, як за бруси бар'єра, ніби не міг інакше співати, а тільки з якоюсь темною жагою. Вряди-годи він притискав губи до хромованих ґраток, з репродукторів вилітав вкрадливий голос — «бо я людина честі...» Я подумав, що було б непогано сховати мікрофон у гумову ляльку, тоді співак, тримаючи її в обіймах, збуджував би себе досхочу. А втім, до танго лялька не пасує, краще хромований патик

маленьким блискучим черепом нагорі, з ґратками в його вищирі.

Тут доречно буде сказати, що я ходив до цієї мілонги через потвор; я не знаю іншої, де їх було б так багато. Вони з'являються об одинадцятій годині, сходяться з різних куточків міста, поодинокі або парами, не кваплячись, певні себе. Жінки-карлиці з вузькими очима, чоловіки, схожі на яванців або на індіанців мокові, в тісних картатих або чорних костюмах, з пухким смолянистим волоссям, в якому міняються блакитні і рожеві крапельки брильянтина; жінки з висотеними зачісками, від чого вони здаються ще дрібнішими, втомливими, складними зачісками, що складають предмет їхньої гордості. Певний тип чоловіків можна розрізнити по розпущеному волоссю, по жіночому довгому і пишному, що ніяк не пасує до грубого обличчя, з його хижим, настороженим виразом, у них міцні торси і тонкий стан. Всі вони впізнають одне одного, мплуються між собою, мовчки, не подаючи знаку,— це їхні танці, їхня зустріч, їхня ніч кольорових людей. (Для картотеки: звідки вони беруться? Якими професіями прикриваються вдень, під личиною якої темної роботи ховаються?). Потвори виходять, з статечною покірністю кладуть руку на плече партнера, кружляють танець за танцем повільно і безмовно, багато хто примружує очі, тішачись нарешті тим, що на них дивляться, їх порівнюють. У перерві вони оговтуються, хваляться за столиками, і жінки починають цокотіти, щоб звернути на себе увагу. Тоді чоловіки лютують, і я бачив, як крива жінка в білому, що сиділа за келишком анісової, дістала такого потиличника, що вся її зачіска розлетілася. У потвор свій специфічний запах, запах тальку на вогкій шкірі, гнилих фруктів, так і уявляєш собі квапливе миття — обтерти мокрою ганчіркою лице і пахви, потім голову — лосьйони, туш для вій, пудра, білястий тиньк,

кризь який прозирають бурі плями. Вони також фарбуються перекисом, волосся, мов волоття кукурудзи, здійсмається над земляним обличчям, фарбовані чорнявки вивчають замашки білявок, одягають зелені сукні і, повіривши в свою метаморфозу, згорда позирають на тих, хто зберігає природний колір.

Непомітно позираючи на Мауро, я вивчав його обличчя з італійськими рисами, обличчя побережанина без домішки пегритянської чи індіанської крові— як різнилося воно від навколишніх лиць! — і раптом згадав про Селіну, адже вона була ближче до цих людей, ніж Мауро і я. Очевидно, Касідіс обрав її на догоду своїм клієнтам метисам, тоді таким нечисленним завсідникам його мілонги. Я ні разу не був у Касідіса, поки там працювала Селіна, а потім якось увечері завітав туди (хотів побачити заклад, з якого її витягнув Мауро) і бачив лише білих жінок, блондинок або брюнеток, але білих.

— Мені кортить станцювати танго,— сказав Мауро жалісно.— Вихиляючи четверту чарку каньї, він був уже добре захмелілий. Я думав про Селіну, вона була б тут у себе вдома, саме тут, куди її Мауро ні разу не приводив. З естради публіці вклонялась тепер Анїта Лосано у відповідь на гучні оплески. Я чув її спів у «Новелті», коли вона була в zenіті слави, тепер вона підтопталася і схудла, але зберегла свій голос, що так пасує до танго. Вона навіть виграла, бо стиль її був задерикуватий, а до ущипливих слів дуже добре пасував голос хрипкуватий і глухий, Селіна співала таким голосом, коли їй траплялося виинити, і я раптом відчув майже нестерпну присутність Селіни в «Санта Фе».

Пішовши до Мауро, вона зробила помилку. Вона терпіла сімейне життя, бо кохала Мауро і він врятував її від бруду і веремії мілонги, від дешевого частування, від близькості клієнтів, що важко дихали їй в обличчя, але якби не робота в мілонгах, Селіна воліла б зали-

шитися співачкою. З її стегон і вуст було видно, що вона створена для танго, народжена для пісень і танців. Ось чому Мауро неодмінно мав би водити її по мілонгах, я бачив, як вона змінювалася невпізнанно, ледь ввійшовши, з першим ковтком гарячого повітря, при перших звуках бандонсона. Тоді, застрягнувши «Санта Фе», я оцінив велич Селіни, мужність, з якою вона заплатила Мауро роками, проведеними в кухні і в патіо за солодким мате. Вона зреклася свого неба мілонги, палкого покликання до креольських вальсів і анісової. Вона свідомо прирекла себе на Мауро і на життя Мауро, лише зрідка розриваючи його світ, щоб він повів її на свято.

Мауро уже підчепив негритьянку, досять гарненьку, зростом вищу за інших і напрочуд тонкостанну. Мені розсміщив його інстинктивний і водночас обдуманий вибір. Дівчина менше за інших скидалася на потвору. Мені раптом спало на думку, що Селіна по-своєму була потворою — тільки вдень, поза стінами мілонги, це не так впадало в очі. Я запитав себе подумки, чи Мауро це усвідомлював, я трохи боявся його докорів, адже я привів його в таке місце, де в кожному кутку чаївся спогад.

Цього разу оплесків не було, і Мауро підвів до столу дівчину; вирвана з стихії танго, вона зненацька знітилася і подурнішала.

— Дозвольте познайомити з моїм приятелем.

Ми обмінялися, як і годиться, «дуже приємно» і одразу налили дівчині чарку. Я радів, бачачи, який піднесений Мауро, і навіть перекинувся кількома репліками з його дамою, її звали Емма — це ім'я, на мою думку, не дуже пасувало худим дівчатам. Мауро нібито розходився, він повів мову про оркестри, і я, як завжди, захоплювався його короткими, статечними фразами. Емма сипала іменами співаків, згадувала міста Вілья Креспо та Ель Талар. Тут Аніта Лосано

оголосила старовинне танго, пролунали крики і оплески відвідувачів, надто індіанців, котрі її безмежно любили. Однак Мауро не зовсім забувся. Коли розтягли міхи бандонеонів і оркестр заграє, він раптом глянув на мене напружено, ніби пригадавши. Я теж побачив себе в «Расінзі», Мауро і Селіну, що тісно обіймалися в танго, вона наспівувала його потім цілий вечір і в таксі дорогою назад.

— Станцюємо? — запитала Емма, гучно ковтаючи свій гранадин.

Мауро навіть не глянув на неї. Мені здається, ці дві хвилини ми обидва дісталися до найпотемніших глибин. Зараз (зараз, коли я пишу) переді мною стоїть лише один образ: мені двадцять років, я пірнаю в басейн і натикаюся на іншого плавця, ми разом торкаємося дна і дивимося одне на одного крізь зелену їдку воду. Як і я, він дивився на майданчик, розгублена Емма приховувала своє приниження, доїдаючи смажену картоплю. Тепер Аніта співала в складнішому ритмі, пари танцювали, тупцюючись на одному місці, і слухали слова з жагою і болем, з самозабутньою насолодою. Обличчя оберталися до естради, танцівники, навіть кружляючи, не спускали з ока Аніти, що нахилилася над мікрофоном і довірливо шепотіла слова пісні. Хто ворухив губами, повторюючи слова, хто очманіло всміхався, і коли співачка закінчила: «Так довго ти зі мною був повсюди, і лише тепер нема тебе ніде», — слідом за вступом у тутті бандонеонів танець поновився з несамовитим завзяттям — край майданчика виконувалися фігури «кориди», а в центрі — «вісімки». Багато хто упрів, одна метисочка, такого зросту, що ледве б дістала мені до другого гудзика піджака, пройшла повз столик, і я побачив, як піт виступає біля самого її волосся і спливає потилицею, де шкіра на жировому шарі була біліша. З сусідньої зали — там їли смажене на решітці

і танцювали ранчеру — напливав дим, від пече-
ні і сигарет у повітрі зависла низька хмара, що сю-
творювала обличчя і дешевий розпис на стіні навпро-
ти. Гадаю, я допомагав танцю зсередини, вихиливши
чотири чарки каньї, а Мауро сперся підборіддям на
тильний бік руки і нерухомо вступився кудись у про-
стір. Ми не звертали уваги на те, що танго все три-
має і триває, раз чи два Мауро озирнув естраду, де
Аніта наслідувала рухи диригента, але потім знову
прикипів поглядом до танцюристів. Не знаю, як ска-
нати, мені здається, я стежив за його поглядом і водно-
час вказував йому шлях. Не бачачи одне одного, ми
впали (як на мене, Мауро знав), що ми з ним сходимо-
ся на всьому, зупиняємося на тих самих парах, на
тому самому волоссі і штанах. Я почув, як Емма щось
говорить, перепрошує, і простір за столиком між Мау-
ро і мною спорожнів, дарма що ми не дивилися одне
на одного. На майданчик ніби зійшла мить величез-
ного блаженства, я глибоко зітхнув, вбираючи його
в себе, і Мауро ніби зробив так само. Дим був такий
густий, що ми бачили обличчя танцюристів лише на
нашій половині майданчика, а стільців напроти (для
тих дівчат, що «підпирають стінку») зовсім не було
видно за тілами і туманом. «Так довго ти зі мною був
повсюди» — репродуктор передавав голос Аніти з ку-
медним потріскуванням, знову пари завмерли на місці
(рухаючись і далі), і праворуч від нас із диму виник-
ла Селіна, вона кружляла, слухаючись свого кавалера,
ось вона в профіль, повернулася спиною, другий про-
філь, і підвела обличчя, щоб слухати музику: «Я кажу:
«Селіна», але тоді я радше знав, ніж розумів це; Се-
ліна тут і не тут, звісно, цього не збагнеш в одну
мить. Стіл нараз затремтів, я знав, що тремтить рука
Мауро або моя, але не від страху, скоріше з поди-
ву й радості. Щиро кажучи, то було дурне відчуття,
щось тримало нас, не даючи оговтатися, вибратися

звідси. Селіна все ще була тут, не бачачи нас, вона впивала танго всім своїм обличчям, що його псувало і змінювало жовте від диму світло. Будь-яка негритянка цієї хвилини більше скидалася б на Селіну, ніж вона сама, блаженство змінювало її жорстоко, я не стерпів би Селіну такою, як цієї хвилини, в цьому танго. Я ще був досить тверезий, щоб збагнути, як спустошило її відчуття щастя, сповнене втіхи, дурнувate обличчя у віднайденому нарешті раю. Такою вона могла з'являтися в мілонзі Касідіса, якби не було роботи і клієнтів. Ніщо не зв'язувало її тепер, вона одна володіла своїм небом, усім єством віддавалася і знову вступала в світ, недосяжний для Мауро. То було завойоване нею небо, її танго, яке знову грали для неї і їй подібних, аж поки затремтіли шибки від оплесків у відповідь на приспів Аніти. Селіна зі спини. Селіна в профіль, інші пари в димі поряд з нею.

Я уникав дивитися на Мауро, я притьмом вертався до свого звичного цинізму, до звичної манери триматися. Все залежало від того, як сприймав це Мауро, отож я не зрушив з місця, розглядаючи майданчик, що потроху порожнів.

— Ти помітив? — запитав Мауро.

— Атож.

— Помітив, як вона схожа?

Я не відповів — на його радість дивитися було ще важче, ніж на горе. Він був поцейбіч, неборака був поцейбіч, і в нього вже не вистачало віри в те, що ми спізнали разом. Я побачив, як він підвівся і рушив на майданчик нетвердою ногою п'яного, шукаючи жінку, подібну до Селіни. Я сидів спокійно, палив неквапом міцну сигару і стежив, як він снує туди-сюди. Я знав, що він тільки марнує час, що він повернеться пригнічений і спраглий, не знайшовши брам неба в цьому диму і в цій юрмі.

Це може здатися жартом, але ми безсмертні. Я зрозумів це за допомогою доказів від супротивного і переконався у цьому саме тому, що познайомився з одним-єдиним смертним. Він розповів мені свою історію в одному бістро на вулиці Камброк. Він був такий п'яний, що йому легко було розповідати правду, хоча господар бістро і завсідники, що сиділи за стойкою, реготали з нього так, аж випите вино бризкало їм з очей. Моє обличчя, певне, виявило якесь зацікавлення, бо він вчепився в мене, і незабаром ми опинилися в кутку за столом, де було досить зручно і можна було спокійно пити і розмовляти. Він розповів мені, що пішов на пенсію після служби в муніципалітеті і що його дружина на деякий час повернулась до своїх батьків, інакше кажучи,— вона його покинула. Він не був ще старий, цей чоловік з кощавим обличчям і очима, які блищали від сухотної гарячки. А пив він, щоб забути, у чому й признався після четвертої чарки. Від нього ве тхнуло так, як тхне від п'яниць у Парижі, хоч цей запах, мабуть, чуємо тільки ми, чужоземці. Видно було, що він не забуває подбати про нігті, та й волосся у нього було чисто вимите.

Він розповів, що якось у автобусі дев'яносто п'ятого маршруту зустрів хлопчак років тринадцяти і з першого погляду зрозумів, що хлопчак був страшенно схожий на нього самого, принаймні такий, саме яким — так йому здалося — він сам був у його віці. Ця подібність в усьому — в обличчі, рухах, чубчику на лобі, широко посаджених очах, а крім усього, й ніяковів він так само, прикриваючись журналом, так само відкидав волосся назад, та й жести його були так само безнадійно незграбні. Хлопець був схожий на нього до смішного, і коли малий зійшов на вулиці Рен, він зійшов теж, змусивши товариша, з яким домовився

зустрітись, марно чекати його на Монпарнасі. Щоб почати розмову з хлопчаком, він спитав його, як пройти на якусь вулицю, і майже без здивування почув власний голос з далекого дитинства. Хлопчак прямував саме туди, і вони пройшли разом кілька кварталів, почувавши себе досить ніяково. І тут йому саяйнула думка. Ні, не усвідомлення, а тільки передчуття усвідомлення, яке здавалося водночас і невиразним, і безглуздим, коли — як ось тепер — він намагався сформулювати його словами.

Коротше кажучи, він вирішив довідатися, де і як живе хлопець, і, вміючи розмовляти з дітьми, — цього він навчився, працюючи інструктором у бойскаутів, — проклав собі дорогу до фортеці, якою є кожен французький родинний дім. Там він натрапив на приховану бідність, підстаркувату матір, дядька-пенсіонера та двох котів. Потім він без особливого клопоту домовився зі своїм братом, щоб той довірив йому свого чотирнадцятирічного сина, і хлопчаки заприятелювали. Він почав ходити щотижня додому до Люка. Мати частувала його перевареною кавою, вони балакали з нею про війну, про різні професії, а також про Люка. Те, що почалося з простого випадку, тепер якось майже геометрично впорядковувалось, набирало саме тієї вивершеності, яку люди люблять називати долею. Зрештою це вже можна було сформулювати і звичайними словами: Люк — це другий він, смерті немає, ми всі безсмертні.

— Усі безсмертні, друже! Ніхто не може цього довести, а мені пощастило збагнути це у дев'яносто п'ятому номері автобуса. Невеличка помилка в механізмі, перепад у часі, втілення паралельне, замість того, щоб бути послідовним. Люк повинен був народитися після моєї смерті, а замість того... Та ще й такий неймовірний випадок, що я зустрів його в автобусі. Здається, я вже казав, що відчував якусь абсолютну внутрішню

переконаність, яка не потребувала слів. Так було — та й усе. Але пізніше закралися сумніви, бо в таких випадках людині здається, що вона з'їхала з глузду, і їй доводиться вживати заспокійливі ліки. Але разом із сумнівами з'явилися докази того, що я не помилився і немає чого сумніватися. Я розповім вам те, що викликає особливий сміх у цих телепнів, коли я, не стримавшись, розповідаю їм про своє відкриття. Люк не тільки був моїм дзеркальним відображенням, але ж і мусив стати таким ось, як я, як цей нещасний бідолаха, що нині з вами розмовляє. Досить було поглянути, як він грається, як падає, щоразу невдало вивертаючи ногу чи ключицю, як легко збуджується, і як його заливає рум'янець, коли до нього звертається хтось сторонній. Мати ж його, навпаки, як це часом трапляється, була балакуча, готова розповісти кожному що завгодно, і хоч хлопчик часом з ніяковісті ладен був крізь землю провалитися, мати розповідала найінтимніші і найдрібніші деталі з його життя — як у нього прорізалися перші зуби, як він малював у вісім років, на що хворів... Добра жінка, вона ні про що не здогадувалась, дядько грав зі мною в шахи, і я вже ніби належав до цієї родини, до того ж я позичав їм гроші, щоб вони могли зводити кінці з кінцями. Не докладаючи ніяких зусиль, я мав перед собою усе Люкове минуле, досить було вставити якесь запитання під час розмов, цікавих для старих: дядьків ревматизм, хвороби консьєржки, політика. Ось так поміж шахами королю та розмірковуваннями про те, що м'ясо знову дорожчає, я довідався про Люкове дитинство. Але зрозумійте мене, перш ніж ми замовимо ще по чарці: Люк був мною, тим, ким був я у дитинстві, але, звичайно, не просто скалькованою копією, скоріше можна сказати, що його життя розвивалося аналогічно моєму: в семипрічному віці, скажімо, я вивихнув плече, а Люк у тому ж віці —

ключицю. у дев'ять років ми мали відповідно кір і скарлатину, природно, дається взнаки і поступ медицини, бо кір в мене лікували п'ятнадцять днів, а Люкові все минуло за чотири. Взявши до уваги ці факти, можна легко припустити, що пекар па розі — це перевелений Наполеон, але не знає цього, бо часова послідовність не змістилась і йому не довелося зіткнутися в автобусі зі своїм двійником, але коли б якимось чином йому пощастило досягнути правду, то він би зрозумів, що повторював і повторює життя Наполеона: що піднятися від миття посуду до господаря пекарні на Монпарнасі — це однаково, що стрибнути з Корсики на французький трон, і що, аналізуючи події свого життя, він побачив би ситуації, відповідні єгипетському походу, періодові консульства і Аустерліцу, і, зрештою, зрозумів би, що з ним має трапитися за кілька років, і що станеться на острові Святої Єлени — для нього це кімнатка на шостому поверсі, де йому так само мстяться, оточуючи вододілом самотності, і він так само пишається своєю пекарнею, хоч від неї залишився вже тільки спогад. Ви розумієте, що я маю на увазі?

Я розумів, але висловив припущення, що всі ми у певному віці в дитинстві хворіємо на більш-менш однакові хвороби, і майже кожен щось собі розбивав, граючи у футбол.

— Я знаю, що розповідав вам тільки про разучі збіги, не більше. Те, що Люк був схожий на мене, не так уже й важливо, хоч я це сприйняв, як знамення, коли побачив його в автобусі, куди важливіша послідовність, і її якраз важко пояснити, бо стосується вона характеру, дрібних спогадів, подій дитинства. В той час, тобто коли мені було стільки років, як Люкові, я переживав гіркий для мене час, бо надовго захворів, а потім, одужавши, грався з друзями і поранив собі руку й одразу ж після цього закохався в сестру одно-

лаєника, і страждав так, як страждають, коли не можуть подивитися в очі лукавій дівчинці. Люк теж захворів, а коли одужав, його запросили до цирку, де, спускаючись сходами, він послизнувся і вивихнув собі стопу. Тільки пізніше мати була здивована, побачивши його заплаканого біля вікна, в руці він стискав блакитний носовичок, якого мати ніколи раніше не мала.

Якщо хтось хоче аж так усе заперечувати, то може сказати, що у період перших закоханостей у дитинстві чи не з кожним трапляються частіше, ніж доти, всякі біди, зокрема підліток неодмінно дістане якусь травму, або захворює на запалення легенів, або щось інше. Але зверніть увагу на випадок з літаком. Це вже зовсім інша справа. Літак із заводним пропелером, якого я йому подарував на день народження.

Отоді у мене зринув спогад, як мати, коли мені виповнилося чотирнадцять років, подарувала мені дитячий механічний конструктор. Я був того дня в саду, заходило на бурю, і вже гримів грім, а я в цей час прилаштував на столику в альтанці лебідку, зібрану з деталей конструктора. Біля альтанки була хвіртка на вулицю. Хтось мене покликав, і мені довелося побігти додому. Коли я повернувся, коробка з конструктором зникла, а хвіртка стояла відчинена. З розпачливим елементом я побіг вулицею, де вже не було ні душі, і цю ж мить навпроти вдарила блискавиця. Все це я пригадав, коли подарував Люкові літак, і він дивився на нього такий щасливий, як і я колись дивився на свій конструктор. Мати принесла мені чашечку кави, і тільки-но ми почали звичну розмову, як почули крик. Люк підбіг до вікна з таким виглядом, ніби хотів викинутись. Обличчя його сполотніло, очі зайшлися сльозами, з його хлипання ми зрозуміли, що літак збився з курсу і вилетів у прочинене вікно. «Пропав, він пропав!» — повторював Люк, плачучи.

Впизу грюкнули двері, до кімнати вбіг дядько з новою, що в будинку напроти пожежа. Тепер розумісте? То краще вип'ємо ще по одній!

Потім — а я й далі мовчав — цей чоловік сказав, що відтоді почав думати тільки про майбутнє Люка, про його долю. Мати хотіла віддати його до школи, де вивчалися гуманітарні науки й діловодство, щоб йому, за її словами, відкрився шлях у житті. Але ж цей шлях уже був відкритий, тільки він неспроможний був нічого їм розповісти, бо його напевне прийняли б за божевільного і назавжди розлучили з Люком, якби він сказав правду, що все це надаремно, що хоч як би вони билися, а зрештою хлопця чекає та сама доля, що й його — приниження, убоге, сіре існування, одноманітні роки, поразки, згубні для тіла й душі, втеча в ображену самотність у якомусь бістро в передмісті. Але найгірше була не Люкова доля, гірше було, що Люк помре, як кожен, і натомість інший чоловік повторюватиме Люкове життя, і його власне життя для того, щоб після смерті того хтось знову ступив у цей слід. До Люка йому було вже майже байдуже, серед безсонних ночей йому уявлявся інший Люк і ті, кого зватимуть Робер, Клод чи Мішель — нескінченна кількість отих бідолах, що, не усвідомлюючи нічого, повторюють цю лінію, переконані у власній волі і праві вибору.

Мій співбесідник заглиблювався у п'яну «світову печаль», на це вже не було ради.

— Коли я розповів їм, що Люк помер через кілька місяців після нашої зустрічі, вони почали з мене сміятися. Вони надто дурні, щоб збагнути, що... Та хоч ви не дивіться на мене такими очима. Помер через кілька місяців; почалося з якогось бронхіту, в цьому ж віці і я захворів, шось там у мене сталося з печінкою. Мене тоді поклали в лікарню, але Люкова мати наполягла, щоб залишити його вдома, і я приходив

мніжже щодня, а інколи брав з собою й племінника, щоб вони з Люком погралися. У цьому домі панували такі злидні, що кожний мій прихід був справжньою радістю для родини. Товариство для Люка, кілька оселенців чи пиріг з абрикосами. Я взяв на себе купівлю ліків. — сказав, що знаю одну аптеку, де мені все просять дешевше. Закінчилося тим, що я став ніби Люковою нянькою. Можете бути певні, що в домі, куди лікар приходить неохоче, ніхто особливо не турбується тим, чи правильно поставлено попередній діагноз... Чого ви на мене так дивитесь? Я сказав щось недобре?

Ні, він не сказав нічого поганого, а надто коли звикати. Скільки він уже випив. Зовсім навпаки, хіба ось тільки жахлива, як подумати, смерть маленького Люка стала прикладом того, як далеко може завести гра уяви — від фантазування у дев'яносто п'ятому автобусі до лжка, на якому тихо помирає дитина. Щоб заспокоїти його, я сказав це. Він задивився кудись у порожнечу, потім знову заговорив:

— Думайте як собі хочете. Але за кілька тижнів після його похорону я вперше відчув щось схоже на щастя. Я все ще принагідно відвідував Люкову матір. приносив їй пакуночок печива, але ні вона, ні її дім вже мене не обходили, я впивався переконаністю, що я перший смертний, я почував, що моє життя спливає день за днем, склянка за склянкою, і, зрештою, закінчиться на якомусь місці і якоїсь години, повторюючи до останку життя якогось невідомого померлого, спробуй довідайся — хто він, де й коли жив, але я вже буду таки насправді мертвий, і не буде жодного Люка, який би, входячи в коло, знов мусив би подурному повторювати чиєсь дурне життя. Розумієш, голубе, яка тут цілісність, можеш позаздрити моєму щастю, поки я ще живу.

Та за всіма ознаками довго він не житиме. Давалися взнаки пиятика в бістро, зловживання дешевим вином, і ці очі з гарячковим блиском вже не належали цьому тілу. Безперечно й те, що він жив оці кілька місяців, тішачись кожною миттю своєї сірої буденщини, своїм невдалим шлюбом, своїм цілковитим крахом у п'ятдесят років, певний своєї абсолютної смертності. Одного вечора, блукаючи Люксембурзьким парком, він побачив квітку.

— На краю якоїсь клумби росла собі жовта квітка. Мені саме захотілося закурити — і раптом я побачив її. Якусь мить здавалось, ніби квітка теж дивиться на мене, часом бувають такі контакти... Ви знаєте, кожен це відчуває, ну, те, що називають красою. Квітка була гарна, надзвичайно гарна квітка. А я був приречений, я мав котрогось дня померти назавжди. Квітка була гарна, завжди будуть гарні квітки для людей у майбутньому. Раптом я зрозумів свою нікчемність, те, що здавалось мені спокоєм, останню ланку ланцюга. Я мав померти, а Люк уже був мертвий, і не буде ніколи більше квітки для когось такого, як я, не буде нічого, не буде зовсім, зовсім нічого, і «нічого» — якраз і означало, що вже ніколи не буде більше квітки. Запалений сірник обпік мені пальці. На площі я вскочив у якийсь автобус і почав безглуздо вдивлятися у пасажирів автобуса. Коли приїхали на кінцеву зупинку, я вийшов і сів у інший автобус, що їхав за місто. Щовечора до самої ночі я входжу до автобусів і виходжу з них із думкою про квітку і про Люка, шукаючи серед пасажирів когось схожого на Люка, когось, схожого на мене і на Люка, когось, хто міг би ще раз бути мною, когось, глянувши на кого, я б знав, що це знову я, а потім залишив би його, нічого йому не сказавши, мовби прихистивши його — нехай продовжує своє бідолашне дурне життя, своє божевільне невдале життя, щоб воно перейшло в інше

біжесвітнє дурне життя, щоб те перейшло в інше біжесвітнє дурне життя, і так далі...

Рахунок оплатив я.

МЕНАДИ

Поклавши мені надруковану на кремовому папері програму, дон Перес провів мене на моє місце. Дев'ятий ряд, трохи праворуч: ну що ж, чудова акустична рішовага! Театр Корона я знаю: примх у нього більше, ніж у жінки-істерички. Скільки разів попереджав я приятелів — не беріть квитків у тринадцятий ряд, там ніби повітряний колодязь, і туди не долинає музика. І не сідайте з лівого боку в бельетажі, бо буде достоту як у флорентійському Театро комунале: деякі інструменти ніби віддаляться від решти оркестру і поплинуть у повітрі. Скажімо, флейта може залунати за три метри від нас, а весь оркестр, як і годиться, залишиться на сцені. Все це потішно, але приємного мало.

Я зазирнув у програму — «Сон літньої ночі», «Дон-Жуан», «Море» і «П'ята симфонія». Ну як тут не усміхнутися. Ах, Маестро, старий лис, знову у вашій програмі концерт безсоромна естетична сваволя, але... вона прикриває чудове психологічне чуття, спільну рису всіх режисерів, концертних знаменитостей та організаторів вільної боротьби. Тільки з нудьги можна припхатися на концерт, де після Штрауса дають Дебюссі і тут же, слідом, — Бетховена, від такого аж голова тріщить. Проте Маестро знав свою публіку. Репертуар був розрахований на завсідників театру Корона, а вони — люди без претензій і віддають перевагу перед гарним, але новим, поганому та звичному й знайомому. Нічого нестравного і такого, що порушує їхній спокій. З Мендельсоном їм буде легко і просто,

потім «Дон-Жуан», такий щедрий, округлий, усі мело дії — в пам'яті, можна наспівати будь-яку. Дебюссі — інша річ, з Дебюссі вони відчують себе людьми мистецтва: не кожен розуміє його музику. А потім головна страва — Бетховен, добрячий звуковий масаж, ось так доля стукає в двері, ах, цей глухий геній, перемога і її символ — літера «V». А далі — палі бігом додому, завтра справ сила-силенна.

Я справді відчував велику симпатію до Маестро за те, що він привіс гарну музику до нашого незнайомого з мистецтвом міста, де якихось десять років тому не йшли далі «Травіати» та увертюри до «Гуарані»¹. Маестро потрапив до нас по контракту, укладеному з одним метким імпресаріо, і от створив оркестр, який по праву може вважатися першорядним. Помалу в його репертуарі з'явилися Брамс, Малер, імпресіоністи, за ними Штраус, Мусоргський... Попервах власники лож невдоволено бурчали, і Маестро врешті згорнув вітрила, розбавивши концертні програми уривками з опер. З часом навіть Бетховена, котрого він спершу підносив обачно, винагородили тривалими оплесками; ну і скінчилося тим, що Маестро аплодували за все поспіль, а то й просто за вихід на сцену, ось як зараз, коли його поява викликала небачений вибух захвату. Взагалі на початку концертного сезону слухачі щедрі на оплески і долоней не шкодують, ляпають з особливим смаком, а до того ж — всі до єдиного обожнювали Маестро, котрий, як завжди недбало, навіть сухувато вклонився публіці, швидко відвернувся до оркестрантів і зразу став чимось подібний до піратського ватажка. Ліворуч від мене сиділа сеньйора Джонатан, з якою я мало був знайомий, але чув, що вона меломанка. Зашарівшись, вона звернулася до мене:

¹ «Г у а р а н і» — опера-балет бразильського композитора Карлоса Антонію Гомеса (1836—1896).

Ось! Ось людина, котра досягла того, чого мало хто досягас! Він створив не тільки оркестр, але й нас, публіку! Хіба це не чудово?

Авжеж,— погодився я, як завжди готовий погодитися

— Іноді мені здається, що він повинен диригувати обличчям до публіки, адже ми до певної міри теж його музиканти.

— Мене, мабуть, не враховуйте,— сказав я.— Хоч як умно, але в моїй голові вельми невизначні уявлення про музику. Ця програма, наприклад, мені здається просто жахливою. А втім я, напевне, помиляюся...

Сеньйора Джонатан глянула на мене осудливо і відразу ж відвернулася, але її природна люб'язність узяла гору, і мені довелося вислухати розлоге пояснення.

— До цієї програми включені справжні шедеври, і вона, між іншим, складена за листами його плану-альників. Хіба ви не знаєте, що сьогодні у Маестро срібне весілля з музикою? А те, що оркестрові минає п'ять років? Зазирніть у програму, там на звороті дуже тонка стаття професора Паласіна.

Я прочитав статтю професора Паласіна в антракті, після Мендельсона і Штрауса, що викликали бурю овацій на честь Маестро. Прогулюючись по фойє, я кілька разів задумався над питанням: чи заслуговує виконання обох речей такого виплеску бурхливих почуттів і чому сьогодні так шаленіє публіка, яка взагалі, за моїми спостереженнями, не вирізняється особливою великодушністю? Але кожен ювілей — це брама, розкрита для людської глупоти, і сьогодні прибічники Маестро зовсім втратили над собою владу. В барі я зіткнувся з доктором Епіфанією та його родиною — довелося змарнувати на них кілька хвилин. Дочки Епіфанії — зашарілі, збуджені — оточили мене і наввипередки закудкудакали (вони взагалі скидалися на пернатих різної породи). Мендельсон був просто божественний,

не музика, а оксамит, найтонший шовк, і в кожній ноті — неземний романтизм. Ноктюри? Ноктюри можна слухати до кінця життя, а скерцо — зіграно руками феї Бебі більше подобався Штраус — у ньому справжня сила, це істинно німецький Дон-Жуан, а від тромбонів і валторн у неї бігали мурашки по тілу — я чомусь сприйняв ці слова в їхньому буквальному значенні. Доктор, поблажливо посміхаючись, слухав нас.

— Ох, молодь, молодь! Зразу видно, що ви не чули французького піаніста Ріслера і не знаєте, як диригував німецький композитор фон Бюлов... То був час!

Дівчата розсердилися. Росаріо сказала, що нинішні оркестри куди ліпші, ніж п'ятдесят років тому, а Беба рішуче перепинила батькову спробу засумніватися у виняткових якостях Маестро.

— Авжеж, авжеж, — погодився доктор Епіфанія. — Я й сам вважаю, що сьогодні він геніальний. Скільки вогню, яке піднесення! Мені давно не траплялося так плескати в долоні...

Доктор Епіфанія з гордістю простягнув мені долоні, дивлячись на які, подумавши, що він щойно витискав ними цукор з буряків. Дивно, але в мене склалося інше враження — мені навіть здавалося, що Маестро не в ударі, що у нього, мабуть, поболіє печінка, що він, як кажуть, не викладається, а стриманий і нуднуватий. Певне, я був єдиним у театрі Корона, хто так думав, бо Кайо Родрігес, наздогнавши мене, мало не збив мене з ніг.

— «Дон-Жуан» — блиск! А Маестро — дивовижний диригент, — заволав він. — Ти пам'ятаєш те місце в скерцо Мендельсопа, ну, просто справжній перегук гномів, а не оркестр!

— Знаєш, — сказав я, — почути б спершу цей перегук гномів!

— Не клей дурня, — огризнувся Кайо, і я бачив, що він щиро обурений. — Певже ти не спроможний вловити

Наш Маестро — геній, і сьогодні він перевершив
мого себе, ясно? По-моєму, ти даремно прикидаєшся
тупим.

У цю хвилину нас наздогнала Гільєрміна Фонтан, яка
раніше в слово повторила те, що наплели доньки Епі-
фанії, а потім вони з Кайо проникливо дивилися одне
на одного зі слізьми на очах, розчулені співзвучністю
їхніх захватів, стихійним братством, від якого добрі-
ють на якусь хвилину людські душі. Я дивився на
них, нічого не розуміючи, силкуючись осмислити при-
чини цього захвату. Ну, припустімо, я не щовечора
ходжу на концерти і на відміну від них можу іноді
вслухатися в Брамса з Брукнером або навпаки, що в їх-
ньому колі розціняють як невибачне невігластво. І все ж
ці запалені обличчя, ці спитнілі пії, готовність апло-
дувати де завгодно — в фойє чи посеред вулиці, — все
це наводило мене на думку про атмосферні впливи, про
мологість повітря, про сонячні плями, одне слово, про
ті речі, що відбиваються, безперечно, на поведінці лю-
дини. Пригадується, я навіть подумав, чи немає, бува,
в залі якогось дотепника, який вирішив повторити зна-
менитий дослід доктора Окса, щоб розпалити всю цю
публіку. Гільєрміна урвала мої роздуми, сіпнувши мене
за руку (ми були мало знайомі).

— А зараз — Дебюссі, — прошепотіла вона, дуже збу-
джена. — Мереживна гра води, «La mer»¹.

— Щасливий буду це почути, — сказав я.

— Уявляєте собі, як пролунає «Море» у нашого
Маестро!

— Бездоганно, — зронив я, дивлячись на неї пильно,
щоб простежити, як вона поставиться до мого заува-
ження.

Ошукавшись у мені, Гільєрміна одразу ж повернулася
до Кайо, який ковтав содову, ніби спраглий верблюд,

¹ «Море» (франц.).

і обоє побожно заглибивсь у передчування того, якою буде друга частина «Моря» і якої нечуваної сили сягне Маестро у третій частині. Я вирішив прогулятися по коридорах, а потім вийшов у фойє. Мене зворушував і водночас дратував цей несамопитий захват усієї публіки після першого відділення... Гучне дзижчання розворушеного вулика било по моїх нервах — я сам раптом розхвилювався і навіть подвоїв свою звичайну порцію содової води. До деякої міри мені було прикро, що я не беру участі в цьому дійстві, а натомість, на манір ученого-ентомолога, спостерігаю за всім збоку. Але що вдієш! Таке трапляється зі мною скрізь і всюди, і я навіть користаюся цією здатністю, щоб не зв'язуватися всерйоз ні з чим у житті.

Коли я вернувся в партер, усі вже сиділи по своїх місцях, і мені довелося підняти весь ряд, щоб дістатися до мого крісла. Щось було смішне в тому, що нетерпляча публіка розсілася по своїх місцях раніше, ніж оркестранти, які зараз стурбовано, ніби знехотя, виходили на сцену. Я глянув на гальорку і на балкони — суцільна чорна маса, ніби мухи в банці від чогось солодкого. В партері то тут, то там спалахували і гасли вогники — то меломани, що принесли з собою партитури, перевіряли свої ліхтарики. Коли величезна центральна люстра почала поволі тьмяніти в чимраз гущішу пітьму, назустріч Маестро, який вийшов на сцену, покотилися оплески. Я подумав, що ці звуки, які дедалі сильнішали, ніби відтісняючи світло, і змусили включитися одне з моїх п'яти почуттів, тоді як інше дістало змогу перепочити. Ліворуч від мене завзято плескала в долоні сеньйора Джонатан. І не одна вона — весь ряд поспіль. Але попереду, навскіс, я помітив чоловічка, який сидів зовсім нерухомо, ледь схиливши голову. Сліпий? Авжеж, сліпий, я навіть уявив відблиски світла на його білому полірованому цінку і ще ці непотрібні окуляри. Лише ми удвох у цілій залі

ни аплодували, і, зрозуміло, мене зацікавив цей сліпий чоловік. Мені нестримно хотілося підісти до нього, вигукнути. Адже той, хто не аплодував цього вечора Маестро, справді був вартий уваги. Попереду несамоного відбивали собі долоні доньки Епіфанії, та й він сам не відставав від них. Маестро недбало кивнув публіці, звів очі вгору, звідки, немов на величезних ролинах, скочувався гуркіт, вриваючись в оплески партеру і лож. Мені здалося, що в Маестро чи то допитливий, чи то стурбований вигляд обличчя,— його досвідчений слух, мабуть, уловив, що сьогодні на його ювілейному концерті публіка поводить ся якомсь незвично. «Море» також викликало овацію, і не менш захоплену, ніж Ріхард Штраус, що цілком зрозуміло. Я й сам не встояв перед звуковими розкочами фіналу та оплесками і лянав до болю в долонях. Сеньйора Джонатан плакала.

— Грандіозно! — прошепотіла вона, повернувши до мене зовсім мокре обличчя, ніби в ряєних краплях дощу.— Ну просто незбагненно!

Маестро то зникав, то з'являвся, був, як завжди, елєгантний і злітав на диригентську підставку з легкістю, що нагадувала рухи розпорядників на аукціонах. Він підняв своїх музикантів, і у відповідь з подвоєною силою прокотилися нові оплески і нові «браво!» Сліпий, що сидів праворуч від мене, теж аплодував, але дуже скупю, бережучи долоні,— мені було дуже приємно спостерігати, з якою стриманістю він, увесь підібраний, навіть відсторонений (голова похнюплена), підтримує цей вибух ентузіазму. Безконечні «браво!» — звичайно вони лунають вряди-годи як вираз чистїєсь особистої думки,— неслися звідусіль. Спершу оплески не були такі бурхливі, як у першому відділенні концерту, але тепер музика ніби відійшла набік, тепер плескали не «Дон-Жуанові» і не «Морю», а самому Маестро і ще, мабуть, тій солідарності почуттів, яка об'єднала всіх подінувачів музики. І овація, що оновлювалася сама

від себе, паростала і хвилинами робилася до болю нестерпною. Я роздратовано роззирався навкруги і раптом ліворуч від себе помітив жінку в червоному — вона побігла проходом і зупинилася поряд зі сценою, біля самих ніг Маестро. Коли Маестро знову схилювся перед публікою, він сахнувся, побачивши просто перед собою сеньйору в червоному, й відразу ж випростався. Але згорн, з гальорки, нісся такий погрозовий гул, що йому довелося знову вклонитися і вітати публіку — він це робив дуже рідко — скинутою вгору рукою, що негайно викликало новий вибух захвату, і до несамо-витих аплодисментів приєдналися тупіт ніг у ложах та бельетажі. І це вже було занадто.

Хоча й не було перерви, Маестро пішов геть на кілька хвилин, і я навіть трохи підвівся з крісла, щоб ліпше роздивитися залу Вогка, в'язка задуха і збудження обернули більшість людей на якусь подібну жалюгідних, мокрих креветок. Сотні бганнях хусточок колихалися, мов хвилі нового моря, що виникло наче для глуму враз, тільки-но стихло «Ла мер». Багато хто притьмом кинувся в фойє, щоб нашвидку вихилити склянку лимонаду чи пива, і, побоюючись пропустити щось важливе, значне, бігом летіли до зали, натикаючись на зустрічних. Біля головного входу в партер утворилася безладна тиснява. Але не було й натяку на якесь невдоволення, люди сповнилися безконечною добротою одне до одного, точніше, настало якесь загальне зворушення, в якому вони розуміли і відчували одне одного. Сеньйора Джонатан, а вона ледве вміщалася у вузькому кріслі, звела на мене очі, — я все ще стояв, — і лице її напрочуд нагадувало спілу ріпу. «Грандіозно! — зойкнула вона. — Просто грандіозно!»

Я майже зрадів, побачивши, як на сцену виходить Маестро. Ця юрба, до якої я — на жаль — належав, навіювала мені жаль і огиду. З усіх у залі, мабуть, один Маестро та його музиканти зберігали людську гідність.

Ін ще й цей сліпець, там, праворуч, що не аплодував, сидів, рівний, як струна — сама стриманість, сама угага.

— П'ята! — видихнула мені у вухо сеньйора Джона-ван. — Екстаз трагедії!

Я зразу подумав, що це непогана назва для фільму, і приплющив очі. Певне, мені хотілося уподібнитися до сліпого, єдиної людської істоти серед цього драглистого місця, в якому я так безнадійно загруз. І коли я побачив зелені вогники, що майнули переді мною, ніби ластівки, перша фраза бетховенівської симфонії увалилася на мене як пневматичний молот і змусила дивитися на сцену. Маестро був майже прекрасний — тонке, проникливе обличчя і руки, до них прикутий оркестр, що гудів усіма своїми моторами у великій тиші, яка враз заступила гуркіт нестримних оплесків. Але, щиро кажучи, мені здалося, що Маестро пустив у хід свою машину ледь раніше, ніж запала ця тиша. Перша тема пройшла десь над нашими головами, і з нею її символи, вогні спогадів, її звичне, зовсім просте: та-та-та-та. Друга, окреслена диригентською паличкою, розлилася по залі, і мені привиділося, що повітря за-нялося полум'ям. Але полум'я було холодне, певн-димо, воно палило зсередини. Певне, ніхто, крім мене, не звернув уваги на перший крик, надривно короткий, притлумлений. В акорді дерева й металу я розчув його, бо дівчина, яка забилася в корчах, сиділа просто переді мною. Крик був сухий, ведовгий, ніби в нападі істерики чи любовному екстазі. Дівчина відхилила голову, торкаючись потилицею різьбленого єдинорога, яким увінчані крісла в партері, і з такою силою била ногами по підлозі, що її ледве утримували сусіди. Згори, з першого яруса, донісся ще один крик і ще завзятіший тупіт ніг. Щойно закінчилася друга частина, як Маестро відразу, без паузи, перейшов до третьої. Мене раптом узяла цікавість, чи може диригент чути ці крики

з залу, чи він весь у полоні звукової стихії оркестру. А дівчина з переднього ряду хилилася тепер все нижче й нижче, і якась жінка (очевидно, мати) обіймала її за плечі. Я хотів був допомогти їм, але спробуй зробити щось під час концерту, якщо вони сидять в іншому ряду і довкола незнайомі люди. У мене навіть майнула думка попросити допомоги у сеньйора Джонатана, адже жінки меткіші і знають, що треба робити в таких випадках. Проте сеньйора Джоватан не відривала очей від спини Маестро — вона вся поринула в музику. Мені здалося, що в неї на підборідді, прямо під нижньою губою, щось блищить. Зненацька попереду нас устав на весь зріст якийсь сеньйор у смокінгу, і його могутня спина заступила Маестро. Так дивно, що хтось устав посеред концерту. Але хіба не дивно, що публіка взагалі не помічає цих криків, не бачить, що в дівчини справжній істеричний напад? Мої очі несподівано вихопили розпливчасту пляму в центрі партеру. Ну, звісно, це та сама жінка, що в антракті бігала до сцени! Тепер вона повільно йшла до сцени, і, хоч трималася дуже прямо, я б сказав — не йшла, а підкрадалася, її зраджувала хода: кроки повільні, як у зачарованої людини, — ось-ось палаштується і стрибне. Вона невідривно дивилася на Маестро, мені навіть привидівся шалений блиск її очей. Якийсь чоловік, вибравшись зі свого ряду, метнувся слідом за нею — ось вони вже десь у п'ятому ряду чи ближче, а біля них ще троє. Зараз буде фінал, і за велінням Маестро уже вривалися до залу перші могутні й широкі акорди фіналу, напрочуд чіткі, досконалі скульптурні форми, високі колонії, білі й зелені, Карнак¹ звуків, по нефу якого обережно просувалася жінка в червоному та її проводжати.

¹ Карнак — тут: найбільший в Стародавньому Єгипті храмовий ансамбль.

Між двома вибухами оркестру я знову почув крик, точніше, репет в ложі праворуч. І разом з ним прямо музику зірвалися оплески, неспроможні більше втриматися й на мить, ніби в огнищі любовних обіймів оркестру вся зала, ця величезна задихана самиця, не дочекалася чоловічого тріумфу оркестру і з безтямними криками, вже не стримуючи себе у пристрасті, віддалася тишій насолоді. Незручне крісло заважало мені обернутися назад, де — я це відчував — щось наростало, насувалося, вторуючи жінці в червоному та її супутникам, які підбігли до сцени саме тієї хвилини, коли Маестро, достоту як матадор, що спритно вгороджує шнагу в карк бикові, ввігнав диригентську паличку в останню стіну звуку і подався вперед, пониклий, ніби його ударило пружкою хвилею повітря. Коли Маестро випростався, вся зала стояла, і я, зрозуміло, також, і простір став склом, в яке цілим лісом гострих списів вгналися оплески й крики, обертаючи його на нестерпно грубу, пітну і сповнену водночас особливої величі маєу, в чомусь схожу на череду опалілих буйволів. Звідусіль у партер набивалися люди, і мене навіть не дуже здивували двос чоловіків, що скочили в прохід прямо з ложі. Вискнувши, ніби придавлений щур, сеньйора Джонатан вирвала нарешті свої тілеса з крісла і, простягнувши руки до сцени, уже не кричала, а ревіла від захвату. Весь цей час Маестро стояв спиною до публіки, ніби виражаючи до неї презрство, і, мабуть, схвально дивився на музикантів. Але ось він неквапливо обернувся, вперше удостоївши публіку легкого нахилу голови. Обличчя його було зовсім біле, ніби його доконала втома, і я навіть устиг подумати (в плутанині відчуттів, обривків думок, миттєвих спалахів усього того, що оточувало мене в цьому пеклі захвату), що він ось-ось зомліє. Маестро нахилився вдруге і, подивившись праворуч, побачив, як па сцену видирається той самий сеньйор, білявий, у смокінгу, а за ним ще

двоє. Мені здалося, що Маестро зробив якийсь невизначений рух, піби надумав зійти з помосту, і тут я помітив, що рух цей — судомний, що він хоче від чогось звільнитися. Ну, так і є: жінка в червоному вчепилася в його ногу. Вона вся тяглася до Маестро і при цьому кричала, я принаймні бачив її широко роззявлений рот. Думаю, що вона кричала, як усі, мабуть, як я сам. Маестро впустив паличку і розпачливо шарпнувся вбік. Він явно щось казав, але що — годі було розібрати. Один з супутників жінки обхопив руками другу ногу Маестро, і той повернувся до музикантів, піби волаючи до них про допомогу. Музиканти, що поскоплювалися з місць, натикалися під сліпучим світлом софітів на покинуті інструменти. На сцену, юрмячись біля сходинок, лізли й лізли нові люди. Їх набралось стільки, що в тисняві важко було розрізнити оркестрантів. Пюпітри полягли на підлогу, як зім'яте колоєся. Блідий Маестро, силкуючись випручати ногу, ухопився за якогось чоловіка, котрий вискочив просто на підставку, але, побачивши, що цей чоловік зовсім не музикант, він різко шарпнувся назад. Тієї миті ще одні руки обвилися круг його стану. Потім я побачив, як жінка в червоному, піби у мольбі, розгорнула йому обійми, і несподівано Маестро зник — юрма очамрілих шанувальників понесла його зі сцени і потягла кудись у глибокий партеру. Досі я стежив за цим масовим шалінням з якимось захватом і жахом ясновидця. Все мені відкривалося з особливої висоти, а може, навпаки — звідкись ізнизу. І ось зненацька пролунав цей пронизливий, гострий крик. Кричав сліпець — він звівся на весь зріст і, розмахуючи руками, немов крилами вітряка, щось випрохував, благав, молив. Це було понад усяку міру — я вже не міг лишатися байдужим присутнім у залі, я відчув себе справжнім учасником цього буянства захватів і, зірвавшись з місця, понісся до сцени. Одним стрибком я опинився на сцені, де збезумілі чоловіки

І жінки з завиванням виривали у скрипалів скрипки (які хрустіли і лопали, ніби величезні руді таргани), потім стали кидати в залу всіх музикантів поспіль, і там навалювалися на них інші шаленці. Цікаво, що я не підчував ані найменшого бажання хоч якось сприяти цьому розгулу пристрастей. Мені лише хотілося бути поряд з усіма, бачити на власні очі все, що відбувається і відбудеться на цьому неймовірному ювілеї. У мене ще залишилися якісь пробіски здорового глузду, щоб подумати, чому це музиканти не намагаються втекти за лаштунки. Але я одразу ж збагнув, що це неможливо, — легіон слухачів заблокував обидва крила сцени, утворивши кордон, який випліскувався вперед, підминаючи під себе інструменти, підкидаючи вгору пюпітри, аплодуючи, надриваючи горлянки несамовитим ревінням. У залі стояв такий страшенний гуркіт, що він уже сприймався як тиша. Просто на мене з кларнетом у руці біг якийсь гладун, і я мало не схопив його, мало не підставив йому погу, щоб і він дістався розлюченій публіці. Але, зрозуміло, я злегковажив, і жовтолиця сеньйора з глибоким декольте на грудях, по яких стрибали перлисті розсипи величезного намиста, подарувала мені погляд, сповнений ненависті й виклику. Вона вчепилась у кларнетиста, який щось кричав, прикриваючи свій інструмент, якихось двох чоловіків потягли його — уже притихлого — до лож, де загальне збудження досягло вищої межі.

Оплески ледве пробивалися крізь крики, та й хто міг аплодувати, якщо всі як одержимі ловили музикантів, щоб схопити їх у свої обійми. Зала ревіла все пронизливіше й гостріше, то тут, то там серед реву, що наростав, вибухали моторошні зойки, поміж якими — як мені здалося — вирізнялися особливі, викликані фізичним болем, що взагалі-то не дивна — в такому шарварку, в такому сум'ятті і біганині можна було переламати руки й ноги. Але я все ж таки сміливо

кинувся у партер зі спорожнілої сцени, туди, до музикантів, яких розтягували в різні боки — кого до лож, де було якесь незрозуміле вовтузіння, кого до вузьких бічних проходів, які вели до фойє. Із лож бенуару ось, виявляється, звідки неслося розпочливе завивання. Мабуть, це музиканти, задихаючись від нескінченних обіймів, благали відпустити їх. Ті, хто сидів у партері, юрмилися тепер біля входів у ложі, куди поривався і я, продираючись крізь ліс різьблених крісел. Хвилювання в залі помітно посилилося, світло почало швидко слабнути, в червонястому жеврінні лампочок обличчя були ледве видні, і постаті людей нагадували якісь дриготливі тіні, нагромадження безформних об'єктів, які то наближалися, то віддалялися один від одного. Мені здалося, що я розрізнив срібну голову Маестро у другій ложі, зовсім поряд зі мною. Але Маестро зразу зник, кудись провалився, ніби його змусили стати навколішки. Біля мене пролунав різкий, короткий крик, і я побачив сеньйору Джонатан, вона бігла, а трохи позаду — молодшу з дочок Епіфанії. Обидві полізли в юрбу біля другої ложі. Тепер я вже не сумнівався, що саме в цій ложі опинилися і Маестро, і жінка в червоному зі своїми супутниками. Докторова донька підставила сеньйорі Джонатан сплетені пальці рук, і та, ніби хвацька наїзниця, уперлася в них ногою, як у стремено, а потім пірнула в ложу. Впізнавши мене, дочка Епіфанії щось крикнула, мабуть, просила допомогти і їй, але я відвів очі вбік і зупинився, не бажаючи долучатися до цих зовсім збезумілих від захвату людей, ладних битися одне з одним. Я бачив, як тромбонам розквасили носа Кайо Родрігесу, — ось хто відзначився, коли в партер зі сцени скидали оркестрантів! Закривавлене лице Кайо не виклиало в мене співчуття, мені навіть не було шкода сліпця, який плазував рачки і патикався на крісла, заблудившись у цьому симетричному лісі, позбавленому прикмет. Мене вже

нищо не хвилювало. Хіба що хотілося знати, чи змовкнули колись у ложах ці крики, які підхоплювалися партері, звідки, як і раніше, лізли до лож очманілі люди, відштовхуючи одне одного. Найвідчайдушніші, бачачи, що їм не пробитися в ложі крізь натовп, що юрмився біля дверей, стрибали туди так, як це зробила сеньйора Джонатан. Я все це бачив, не втрачав, однак, зорового глузду, і в мене й далі не було ані найменшого бажання поділяти це загальне навіженство. Навіщо, власна байдужість пробуджувала в мені дивне почуття вини, ніби моє поводження було в чомусь негиганейніше, особливо скандальне серед цього загального неподобства. Я вже кілька хвилин сидів один у порожньому ряду партеру і десь за межами моєї байдужості вловив початок спаду напруження в усе ще нестримному і відчайдушному ревінні юрби. Крики дійсно стали вщухати, швидко припинилися зовсім, і все заповнилося невиразними шерехами відступу. Коли, як мені здалося, можна було йти, я швидко подався до бічного проходу і без перешкод потрапив у фойє. Самотні постаті рухалися, ніби п'яні. Хтось витирав рота хусточкою, хтось обемікував піджак чи поправляв комірець. У фойє я примітив жінок, які пориналися в своїх торбниках в пошуках дзеркальця. Одна з жінок бгала в руці скривавлену хустинку — мабуть, поранилася. Потім я побачив обох дочок доктора Епіфанії. Вони бігли понурі, розізлилися, мабуть, через те, що не зуміли потрапити в ложу. Кожна з них подарувала мені такий погляд, ніби я був у всьому винний. Я почекав, поки вони, за моїми підрахунками, опинилися надворі, і рушив до головних сходів, які вели до виходу. І ось тут у фойє появилася жінка в червоному зі своїми неодмінними супутниками. Чоловіки йшли назирці, збившись в купку, ніби соромилися пожмаканих і подертих костюмів. Але жінка в червоному рухалася мені назустріч, гордо дивлячись

уперед. Я побачив, що вона раз-другий провела язиком по губах. Повільно, ніби облизуючись, провела язиком по губах, які розтягувалися в усмішці.

ІНШЕ НЕБО

Ces yeux ne t'appartiennent pas... ou les as tu pris? ¹

..... IV,5.

1

Іноді я думав, що все пливе, перетворюється, тане, переходить само по собі з одного в інше. Кажу — думав, але, хоч як це безглуздо, маю надію, що це ще станеться зі мною. І от, хоча соромно блукати містом, коли в тебе родина і служба, іноді повторюю подумки, що, мабуть, уже пора вернутися до свого кварталу і забути про біржу, де я служу, і, якщо трохи пощастить, зустріти Жозіану і залишитися у неї на цілу ніч.

Хтозна-відколи я це собі повторюю, і мені велегко, адже був час, коли я ні про що не думав, і варто було тільки торкнутися плечем уявної межі іншого повітряного кола, як з тобою стаються несподівані пригоди. Підеш пройтися, як ходять городяни, в яких є улюблені вулиці, і опиняєшся врешті майже завжди в чарівному царстві критих галерей: чи не тому, що галерей і завулки були завжди для мене таємною батьківщиною? Наприклад, галерея Гумес, місце двозначне, де стільки років тому я скинув з плечей дитинство, ніби старий плащ. Року двадцять восьмого ця галерея була зачарованою печерою, де невизначні зблиски гріха змішувалися для мене із запахом м'ятних карамельок,

¹ Ці очі не твої... де ти їх узяв? (Франц.)

і нічні газети волали про убивства, і горіли вогні виходу до підвалу, де йшли безконечні фільми реалізму. Жозіани тих років дивилися на мене насмішкучого і по-материнському, а я, з двома сентаво в кишені, ходив, як дорослий, заламавши капелюха, встроївши руки до кишень, і курив, бо вітчим папророчив мені, що я осліпну від сигарет. Найкраще я пам'ятаю запах, і звуки, і чекання, і спрагу, і кіоск, де продавали журнали з голими жінками та адресами удаваних мажорниць. Мене вже тоді вабило до гіпсового неба галерей, до брудних віконць, до штучної ночі, яка не відала, що поруч — день і по-дурному світить сонце. З удаваною недбалістю я зазирає у двері, за якими ховалися тасмниці тасмниць і ліфт піднімав людей до психологів або й вище, у той уявний рай, до жінок з сумнівною мораллю і легкою поведінкою, як про них пишуть газети. Там лікери, переважно зелені, в маленьких чарках, і лілові кімоно, і пахне там, як із крамничок (як на мене — вельми шикарних), що сяють у пільмі галерей безкінечною низкою вітрин, де є і кристалеві вази, й коробочки, і рожеві лебеді, і темна нудра «Рашель», і щітки з прозорими ручками.

Мені і тепер нелегко увійти до галереї Гумес, щоб розчулено і водночас з легкою іронією не згадати юні роки, коли я мало не загинув. Чари минулого не тьмяніють, і я любив блукати знічев'я, знаючи, що от-от ввійду у світ критих галерей, де кожна темна, заплижена крамничка вабила мене більше, ніж вітрина широких нахабних вулиць. Ввійду в Галері Вів'єн або в Пасаж де Панорама, де стільки глухих кутів і завулків, що ведуть до крамнички букіністів або до бюро подорожей, що не продало жодного квитка; в маленький світ, що обрав ближнє небо, де швидко брудні, а гіпсові статуї простягають вам гірлянди; в Галері Вів'єн, за два кроки від буднів вулиці Реомюра або біржі (я на біржі служу). Ввійду в мій світ,— я і не

знав тоді, а він таки був мій,— коли на розі Гуемсо я рахував студентські копійки і прикидав, піти мені в бар-автомат чи купити книжку або карамельок у прозорій обгортці; і курив, кліпаючи від диму, і торкався у глибині кишені до пакетика з невинною етикеткою, купленого з награною недбалістю в аптеці, куди заходять одні чоловіки, хоча й не сподівався використати його; надто я був бідний і надто по-дитячому виглядав.

Моя паречена Ірма ніяк не розуміє, чому я люблю блукати поночі центром міста і його південними кварталами; а якби вона знала, що особливо я люблю Гуемес, то страшенно здивувалася б. Для неї, як і для матері, немає ліпшого місця, ніж диван у вітальні, і ліпшої розваги, ніж кава, лікер і те, що називається бесідою. Ірма — найсумирніша з жінок; я ніколи не розповідав їй про те, чим живу, і тому, напевне, стану добрим чоловіком і добрим батьком, чії діти, до речі, будуть чудовими внуками для моєї матері. Напевне, так і узнав я Жозіану — ні, не тільки через те, адже ми могли зустрітися і на бульварі Пуассоньє або на Рю-Нотр-Дам-де-Віктуар, а насправді ми вперше глянули одне на одного в самих надрах Галері Вів'єн, у затінку гіпсових статуй, що тремтіли в газовому світлі (вінки тріпотіли в запилюжених пальцях муз), і я одразу зрозумів, що тут її місце і не важко її зустріти, якщо ти буваєш у кав'ярні і знайомий з візниками. Можливо, це випадково, але ми зустрілися з нею, коли в світі високого неба, в світі без гірлянд, ішов дощ, і я вважав це знаком і не подумав, що просто зіткнувся з тутешньою повісю. Потім я узнав, що в ті дні вона не відходила від галереї, бо знову пішли чутки про звірства сексуального маніяка Лорана і їй було страшно. Страх надав їй особливого чару, вона трималася боязко, але не приховувала, що я їй дуже подобаюся. Пам'ятаю, вона дивилася на мене і недовіжливо, й палко і розпитувала якомога байдужіше, а я не вірив собі

І радів, що вона мешкає тут же, нагорі, і просився піти до неї, а не в готель на вулиці Сантья, хоча там вона багатьох знала і їй було б спокійніше. Потім вона поїхала, і ми сміялися вночі з того, що я міг виявитися лиходієм Лораном. Мансарда була достоту як у дешевій книжці, а Жозіана така чарівна і так боялася душителя, що лякав Париж, і пригорталася до мене, коли ми обговорювали його лиходійства.

Мати завжди знає, коли я не почував вдома, і, хоча нічого не скаже (це було б просто безглуздо), два дні дивиться на мене чи то боязко, чи то ображено. Я чую розумію: Ірмі вона не пробалакається; але все ж набридло — материнський нагляд вже ні до чого, а особливо прикро, що врешті саме я з'явлюся до матері з квітами або коробкою цукерок, і з цього само собою стане ясно: сварка закінчена і син-парубок знову живе при мамі, і все у нього, як у людей. Жозіана раділа, коли я описував їй ці пригоди, і там, у нашому царстві галерей, вони стали часткою нашого життя так само просто, як і їхній герой. Жозіана вельми шанувала родинні почуття і поважала усякі свояцтва і родичання; я не вельми люблю конфіденційні звірання, але про щось говорити треба, а все, про що розповідала вона, було вже обговорено не раз, ось ми і поверталися майже неминуче до моїх парубочьких проблем. Було і ще одне, що нас зближувало, і в цьому мені теж пощастило, Жозіана любила галереї — чи тому, що там мешкала, чи тому, що там було тепло і сухо (ми познайомилися на початку зими, падав ранній сніг, а в галереях у нас було весело і його не помічали). Ми ходили удвох, коли в неї залишався час, тобто коли один чоловік (вона не хотіла називати його) мав гарний настрій і відпускав її розважитися. Ми мало говорили про нього — я запитував, звісно, а вона, звичайно, брехала про ділові взаємини, та само собою було очевидно, що він — її опікун чи господар, і досить розум-

ний, щоб залишатися в тіні. Потім я вирішив, що він радий, коли я ходжу з Жозіаною, бо в ті дні всі особливо боялися: загроза Лорана як ніколи нависала над кварталом після його нового злочину на Рю д'Абукір, і вона, бідолашка, не посміла б у темряві віддалятися від Галері Вів'єн. Власне, мені годилося б дякувати і Лорану, і господареві; через ці страхи я блукав з Жозіаною переходами, зазірав у кав'ярні і все більше розумів, що стаю приятелем дівчини, з якою, здавалося б, нічим не зв'язаний. Ми говорили дурниці, мовчали і потроху, поступово переконувалися в напії ніжній дружбі. Я звикав до чистої маленької комірчини, що так вписалася в галереї. Спершу я піднімався ненадовго, у мене не вистачало грошей на ніч, її чекав інший, багатший, і я нічого не встигав розгледіти, а згодом, удома, де єдиною розкішшю були журнали і срібний чайник, згадував, і нічого не пам'ятав, крім самої Жозіани, і засинав, ніби вона ще була в моїх обіймах. Але з дружбою прийшли і права; а може, Жозіана умовила господаря, і він дозволив їй залишити мене на ніч, і її кімната почала заповнювати перерви у наших не завжди легких бесідах. Усі ляльки, усі картинки, всі дрібнички оселилися в моїй пам'яті і допомагали жити, коли я повертався додому і говорив з матір'ю або з Ірмою про політику і про хвороби.

Потім прийшли й інші справи, наприклад, вималювався невиразний обрис того, кого вона називала американцем, але спершу все довкола заповнив страх перед тим, хто, якщо вірити газетам, звався Лораном-душителем. Якщо я наважуюся згадати Жозіану, я бачу, як ми входимо в кав'ярню на Рю-де-Женер, сідаємо па малиновий плюш, вітаємося з друзями, і зразу спливає Лоран, усі тільки про нього й говорять, а я утомився за день від роботи і від того, що на біржі, в перервах, колеги і клієнти теж говорили про його останнє

іншество, і я думав, чи скінчиться цей важкий сон, чи буде знову так, як, за моїми уявленнями, було тут раніше, до часів Лорапа (хоча тоді мене ще тут не було), чи моторошним вибрикам цього привида нема місця-краю. А найгірше — кажу я Жозіані, замовивши трогу, який видається вкрай необхідним у холодну снігову погоду, — найгірше, що ми його не знаємо і зве-мо Лораном, бо одна ясновидиця з площі Кліші видивилася в своїй скляній кульці, як убивця писав кривавими пальцями власне ім'я, а газети не хочуть суперечити тому, у що вірить народ. Жозіана не дурна, але ніхто не переконає її, що лиходія звати інакше, і нема чого сперечатися з нею, коли, злякано кліпаючи синіми очима, вона дивиться ніби ненароком на хлопця, високого і сутулого, який ввійшов до кав'ярні і, не питаючись ні з ким, прихилився до стойки.

Можливо... — погоджується вона із моїм нашвидку придуманим втішенням, — а підніматися мені одній. А якщо вітер задмухне свічку, коли я буду на сходах... Темно, я одна... як подумаю про таке...

— Ти рідко коли ідеш одна, — сміюсь я.

— Ось тобі смішно, а буває, надто у сніг або в дощ, ідеш під ранок...

Вона розписує, як він причаївся на площадинці або, не приведи господи, в кімнаті (двері він відчинив універсальною відмичкою). За сусіднім столом здригається Кікі, і її роблений зойк відлунюється у дзеркалах. Нас, чоловіків, дуже веселить цей кокетливий страх, і ми поблажливо і поважно охороняємо подружок. Добре посмоктувати люльку в кав'ярні, коли денна втома розчиняється у вині і в димі, а жінки хизуються капелюшками, боа і сміються з дрібничок; добре цілувати Жозіану, хоча вона задумливо дивиться на прибульця, майже хлопчика, який стоїть спиною до нас і дрібними ковтками п'є абсент, спираючись на стойку. А все ж дивовижна річ: подумавши про Жозіану (як завжди,

згадую її в кав'ярні. снігового вечора, за розмовою про вбивцю), і одразу ж в пам'яті зрине той, кого вона звала американцем, і стоїть спиною до неї, і п'є абсент. Я теж зву його американцем або аргентінцем, вона переконала мене, що він звідти, їй казала Руда, яка з ним спала ще до того, як вони з Жозіаною посварилися, кому на якому розі стояти чи коли стояти,— і даремно, адже вони дружать. Так ось, Руда сказала, що він їй сам признався, інакше і не вгадаєш: у нього зовсім немає акценту. Сказав він, коли роздягався,— здається, роззував черевики,— треба ж зрештою про щось говорити.

— Ось він який, зовсім хлопчик. Правда, ніби школяр, тільки високий? А ти б послухав Руду!..— Жозіана завжди сплітала пальці, коли розповідала щось страшне, і розплітала, і сплітала знову. Вона розказала мені про його вимоги (не такі вже, до речі, й дивні), про відмову Рудої і про те, як похмуро він пішов собі. Я запитав, чи запрошував він її. Ні, як можна, адже всі знають, що вони з Рудою подружки. Він сам тут мешкає, про всіх чув, і, поки вона говорила, я подивився на нього знову і побачив, як він платить за абсент, кидає монетку на свинцеву тарілочку, а нас (ніби ми зникли на нескінченну мить) озирає пильним порожнім поглядом, ніби застряг у сновидіннях і не хоче прокинутися. Він був молодий і гарний, але від такого погляду мимоволі згадувалися моторошні чутки про вбивства. Я одразу ж сказав про це Жозіані.

— Хто, він? Ти збожеволів! Таж Лоран...

На лихо, ніхто нічого не знав, хоча Кікі й Альбер підішли до нас і знічев'я й собі включилися в обговорення різних версій. Підозра паша виявилась марпою, коли господар, котрий невідомо як, але докладно чув усі розмови, нагадав, що таки дещо про Лорана відомо: він може задушити свою жертву однією рукою. А цей шмаркач... куди йому! Та й взагалі пізно, пора йти

мені додому, бо сьогодні Жозіану чекає в мансарді інший, що за правом сильного володіє ключем, і я провів її лише трохи по сходах, щоб не боялася, що погасне свічка; і раптом, огорнутий несподіваною смертю, дивився, як вона йде, і думав, що вона, на щастя, рада, а мені сказала неправду, а потім я вийшов на слизький тротуар, під спіг, і пішов куди очі світили, і вийшов раптом на дорогу, і сів у трамвай, де люди читали вечірні газети або дивилися у віконце, ніби й справді щось можна углядіти у такій пітьмі, чи ще в цих кварталах.

Не завжди щастило мені дійти до галерей або зайти Жозіану вільною. Іноді я просто блукав завулками, розчаровано никав, перекопуючись помалу, що й ніч — моя кохана. В годину, коли загоралися газові рійки, наше царство оживало, кав'ярня оберталася на біржу дозвілля і радості, і люди жадібно пили хмільну суміш закінчення сповненого працею дня, газет, політики, пруссаків, перегонів і страшного Лорапа. Я любив випивати потроху то там, то сям, спокійно піджидаючи, коли на розі галереї або біля вітрини поставиться знайомий силует. Якщо вона була не одна, то давала мені зрозуміти (у нас був знак), коли звільниться; іноді ж лише усміхалася, і я йшов блукати галереями. В такі години я вивчив і узнав найдальші завулки Галері Сент-Фуа, наприклад, і надра Пасаж дю Каїр, але, хоча вони подобалися мені більше, ніж людні вулиці (а було їх стільки: сьогодні — Пасаж де Пренс, завтра — Пасаж Верде, і так далі, й далі), хай би скільки я кружляв, сам не знаю, як виходив до Галері Вів'єн — не тільки задля Жозіани, але й через те, що припали мені до серця надійні огорожі, старезні облуплені скульптурки, темні закутки галері Пасаж де Пті-Пер, весь цей світ, де не треба думати про Ірму і якось розподіляти свій час, а можна пливти в ньому за волею випадку й долі. Мені нема за що зачепитися

пам'яттю в часі, і я не скажу, коли ж саме ми знову заговорили про американця. Якось я побачив його на розі Рю-Сен-Мар. Він був у чорному плащі, модному років за п'ять до того (тоді їх носили з високими крилатими капелюхами), і мені захотілося запитати його, звідки він родом. Одначе я уявив собі, як холодно і злісно сприйняв би таке запитання я сам, і не підійшов. Жозіана сказала, що даремно,— мабуть, він був-таки її якийсь цікавий,— вона образилася, і в цьому було щось і від професійної її цікавості. Вона згадала, що почі дві тому начебто бачила його біля Галері Вів'є, хоча він там майже не бував.

— Не подобається мені, як він дивиться,— казала вона.— Радше я й уваги не звертала, але коли ти сказав про Лорана...

— Та я жартував! Ми сиділи з Кікі й Альбером, а він же шпиг, сама знаєш. Він би неодмінно повідомив. За Лоранову голову добре заплатять.

— Очі недобрі,— упиралася Жозіана.— Дивиться вбік, а все поспіль бачить. Підійде колись до мене — втечу, от хрест святій.

— Хлопчика злякалася! А може, по-твоєму, ми, латиноамериканці, взагалі орангутанги?

Усі знають, чим закінчуються такі бесіди. Ми піли грэг на Рю-де-Женер і, пройшовшиє галереями, заглянувши у театрики на бульварі, піднімалися до неї, а там надривали животи від сміху. Бували тижні (не легко міряти час, якщо ти щасливий), коли ми сміялися постійно, навіть тупість Баденг¹ і загроза війни змішили нас. Просто безглуздя, що така погань, як Лоран, міг перебити наші веселощі,— але так було. Він убив ще одну жінку на Рю-Борегар, зовсім поруч,— і ми в кав'ярні засумували, а Марта — вона прибігла

¹ Баденг^е — прізвисько Наполеона III.

повідомити нам новину — зайшлася в істеричі, і це чимось допомогло нам проковтнути оту грудку, що застрягла нам у горлі. Того вечора поліція прочесала квартал, всі кав'ярні, всі готелі, Жозіана пішла до господаря, і я відпустив її, розуміючи, що вона потребує надійного захисту. Насправді все це дуже мене смутило — галереї не для цього, зовсім не для цього, — я пив з Кікі, а потім з Рудою, яка хотіла помириться через мене з Жозіаною. У нашій кав'ярні пили багато, і в теплій імлі з винного чаду і гомону голосів мені здавалося цілком зрозумілим, що рівно опівночі аргентинець сів у куток і замовив абсент — як завжди, зграбно, неуважно і дивно. Я урвав звірвання Рудої і сказав, що все знаю і що смак у неї непоганий, лаяти немає чого; вона вдала, що обурилася, а ми ще й з того сміялися, коли Кікі призналася, що була у нього. Поки Руда ще не виплася в неї кігтиками запитання, я поцікавився, як же він живе, яка у нього кімната. «Велике діло — кімната!» — кинула Руда, але Кікі знову пірнула пам'яттю в мансарду на Рю-Нотр-Дам-де-Вікторуар і, ніби фокусник з передмістя, витягла із спогадів сірого кота, стоси списаного паперу, великий рояль, і знову папери, і знову кота, який, здається, залишився кращим із тих її спогадів.

Я не заважав їй, і дивився в той куток, і думав, що, власне, дуже просто підійти і сказати йому щось по-іспанському. Потім я вже мало не встав (і досі, як багато хто в таких випадках, не знаю, чому так і не наважився), але врешті залишився з Рудою й Кікі, й закупив нову люльку, і замовив ще вина. Не пам'ятаю, що я відчував, коли переміг своє бажання, — але було в мені щось на зразок заборони, мені здавалося, що, підійшовши до нього, я вступлю в небезпечну зону. Однак шкодую, що не пішов, мені здається тепер ніби це могло мене врятувати. Від чого, власне, врятувати? Та від цього ж: тепер я не думав би увесь час над

тим, чому ж я таки не встав, і знав би іншу відповідь, замість безперервного куріння, диму і непотрібної не виразної надії, яка іде за мною вулицями, як шолоудий пес.

Où sont-ils passés, les bees de g...
Que sont-elles devenues, les vendeu...
d'amour? ¹

..... VI, 1.

2

Потроху я переконувався, що часи настали погані і, поки Лоран і пруссаки так сильно нас тривожать, життя у галереях уже не буде таким, як було. Мати, напевне, побачила, що я спав з лиця і порадила ковтати таблетки, а Ірміні батьки (у них був будиночок на острові) запросили мене відпочити і пожити здоровим життям. Я відпросився на півмісяця і неохоче поїхав до них, заздалегідь упереджений щодо сонця і комарів. Першої ж суботи під якимсь приводом я вивався до міста і пішов, як по хвилях, розм'якшим асфальтом. Від цієї дурної прогулянки залишився все ж принаймні один приємний спомин: коли я ввійшов до галереї Гумес, мене огорнув запах кави, міцний, майже забутий запах,— в галереях пили слабку, підігріту. Я зрадив і випив дві чашки без цукру, смакуючи, обпікаючись і нюхаючи. Потім, до вечора, все пахло інакше: у вогкому повітрі, ніби вода в колодязях, стояли запахи (я йшов додому — обіцяв матері повертатися з нею разом), і з кожним колодязем запах був різкий, зліший, пахло милом, тютюном, кавою, друкарнею, мате, пахло страшенно, і сонце з небом ста-

¹ Куди вони поділися, газові ріжки?
Що сталося з ними, тими, хто
торгував коханням? (Франц.)

...німдалі зліші й сухіші. Розсердившись, я забув про галереї на кілька годин, а коли вертався через Ірмес (несеже це було в ті півмісяця? Мабуть, я сплунув дві поїздки, а, власне, це байдуже), марно чекав, що мені в обличчя ударить радісний аромат кави. Затишок став звичайним, змінився солодкуватим смородом кави і несвіжого пива, що сочився з тутешніх барів — можливо, тому, що я знову хотів зустріти Жозіану і навіть сподівався, що страхам і снігопадам нарешті настав край. Здається, саме в ті дні я почав підозрювати, що все пішло інакше, що бажання змаліло, і колишній ритм не виніс мене до Галері Вів'єн, а може, я просто вернувся на острів, щоб не засмутити Ірму, — навіщо їй знати, що єдиний мій відпочинок зовсім не нею? Потім знову не витримав, поїхав до міста, ходив до знемоги, сорочка прилипла до тіла; я пив пиво і все чогось чекав. Виходячи з останнього бару, я побачив, що, повернувши за ріг, потраплю туди, і зрадів, і втомився, і невиразно відчув, що справи кепські, бо страх тут панував, як і раніше, судячи з облич, з голосу Жозіани, що стояла на своєму розі, коли вона чи то скаржилась, чи вихвалялась, що сам господар обіцяв оберігати її; пам'ятаю, що між двома поцілунками мені вдалося помітити його в глибині галереї, в довгому плащі, що захищав від мокрого снігу.

Жозіана була не з тих, хто докоряє, що ти довго не приходив, і я питав себе подумки іноді, чи помічас вона час. Ми вернулись попідруки до Галері Вів'єн і піднялися нагору, але пізніше зрозуміли, що нам не так гарно, як раніше, і вирішили, мабуть, що це через тутешні тривоги: війна була неминуча, чоловіки йшли в армію (вона говорила про це поважно, казенними словами, з пошаною і захватом невігласа), люди боялися, злостилися, а поліція ніяк не могла впіймати Лорана. Щоб утішитися, страчували інших, наприклад, отруйника, про якого стільки базікали в кав'ярні на

Рю-де-Жемер у дні судового процесу. Але страх нічого по галереях, нічого не змінилося від нашої зустрічі навіть сніг ішов як тоді.

Щоб втішитися, ми пішли гуляти, холоду ми не боялися, а їй треба було показати нове пальто на кожному розі, де її подружки чекали клієнтів, хукаючи на пальці і гріючи руки в муфтах. Ми не часто ходили ось так бульварам, і я подумав, що серед вітрин все ж якось спокійніше. Коли ми пірнали в завулок (адже треба показати пальто і Франсіні, й Лілі), ставало страшніше, але парешті обнови всі подивилися, і я запропонував піти до кав'ярні, і ми побігли по Рю-дю-Круассен, і звернули назад, і сховалися у теплі, серед приятелів. На щастя, про війну в цей час підзабули, ніхто не співав брудних куплетів про пруссаків, були так гарно сидіти з повним кухлем, недалеко від пічки, і випадкові відвідувачі пішли геть, залишилися тільки ми, кого господар мав за своїх, тутешні, і Руда просила у Жозіани пробачення, і вони цілувалися, і плакали, і навіть дарували щось одна одній. Ми були піби сплетені в гірлянду (згодом я збагнув, що гірлянди бувають і жалобні), за вікном ішов сніг, бродив Лоран, ми сиділи в кав'ярні допізна, а опівночі взнали, що господар рівно п'ятдесят років простояв за шинквасом. Це треба було відзначити. Квітка спліталася з квіткою, пляшки множилися, їх ставив господар, ми шанували його дружбу і старанність, і о третій годині п'яна Кікі співала опереткові арії, а Жозіана і Руда, обнявшись, ридали від щастя й абсента, і, не звертаючи на них уваги, Альбер вплив нову квітку, запропонувавши вирушити до паризької тюрми Рокет, де рівно о шостій страчували отруйника, і господар розчулився, що піввіку чесної праці увінчуються так знаменно, і обіймався з нами, і розповідав про те, що дружина його померла в Лангедоку, і обіцяв найняти фіакри.

Потім пили ще, згадували матерів і дитинство, їли цибулі, зварений на славу Рудою і Жозіапою, Альбер і я обіймалися з господарем, присягалися на вірній дружбі і погрожували пруссакам. Мабуть, суп і сыр охолодили нас — ми якось притихли, і нам було тихо собі, коли замикали кав'ярню, гримлячи ланцюгами і ґратами, і холод усієї землі очікував нас біля входу рів. Нам ліпше б ушістьох поїхати, ми б зігрілися. Тоді господар жалів коней і посадив у перший фіакр, і обою разом, Руду й Альбера, а мене доручив Кікі і Жозіані, які, як він сказав, були йому мов доньки. Ми посміялися над цим з візниками і відійшли трохи, коли фіакр пробирався до Попенкуру і візник старанно віддавав, що жене галопом, поганяє коней і навіть батожить їх. З якихось невиразних міркувань господар напеліг, щоб ми зупинились неподалік, і, тримаючись за руки, щоб не послизнутися, ми піднялися пішки по Рю-де-ла-Рокет, кволо освітлений поодинокими ліхтарями, серед тіней, які в смузї світла оберталися циліндрами, або фіакром, або людьми в плащах і злиналися в глибині вулиці з великою і чорною тінню візниць. Прихований, нічний світ штовхався, ділився вином, сміявся, верещав, жартував, і западала мовчанка або спалахував трут, виділяючи обличчя з мороку, і ми пробиралися, намагаючись триматися разом, пібидали, що тільки так ми у якийсь спосіб виправдасмо свій прихід. Гільйотина стояла на п'яти кам'яних підпорах, і служники правосуддя нерухомо чекали між нею і каре солдатів, що тримали рушниці з примкнутими багнетами. Жозіана вп'ялася мені нігтями в руку і так тряслася, що я хотів повести її до кав'ярні, але кав'ярень тут не було, а вона ні за що не згоджувалася піти геть. Тримавши повідручки мене й Альбера, вона підскакувала, щоб роздивитися машину, і знову впивалася мені в рукав і, нарешті, обійнявши мене за шию, змусила пригнути голову і, впившись у мене

поцілунком, вкусила в істеричці, мурмочучи такі слова, які я рідко від неї чув, і я на мить запишався, ніби дістав над нею владу. Справжнім цінителем був один Альбер. Він курих сигару, і, щоб згаяти час, спосередівав за церемонією, прикидаючи, що робитиме злочинець в останню мить і що відбувається зараз у в'язниці (він звідкись це знав, але не мав наміру нічого пояснювати). Спершу я жадібно слухав, узнавав усі подробиці ритуалу, але поступово, повільно, наступала мить, у якій не стало ні його, ні Жозіани, ні свята, що насувалося на мене, і я все більше відчував, що я один, що все не так, що під загрозою мій світ галерей, та ні, гірше: все моє тутешнє щастя — лише обман, пролог до чогось, пастка серед квітів, ніби якась із гіпсових статуй дала мені ошуканську, несправжню гірлянду (я ще ввечері думав, що все сплітається, як квіти в гірлянді), дала вінок, неквапно обертаючись Лораном, і я поволі сповзаю із невинного сп'яніння галереї і мансарди моєї приятельки у жах, у сніг, у загрозу війни, туди, де господар святкує ювілей і мерзнуть на зорі фіакри, і Жозіана, вся скулившись, ховає обличчя у мене на грудях, щоб не бачити страти. Мені привиділося (гратки здригнулися, і офіцер дав команду), що це, власне, кінець, сам не знаю чого, адже я житиму, і ходитиму на біржу, і бачитимуся з Жозіаною, Альбером і Кікі, яка зараз почала істерично гатити мене по плечу, і хоч я ніяк не хотів одвертатись од прочинених в'язничних ґратів, мені, однак, довелося глянути туди, куди дивилася вона — здивовано і насмішкувато, і я побачив трохи не поруч з господарем сутулувату постать у плащі, і впізнав аргентінця, і подумав, що й це вплітається у вінок, ніби хтось поспішає доплести його до зорі. А більше я не думав — Жозіана з зойком припала до мене, і там, у великій тіні, яку ніяк не могли розігнати дві смужки світла від газових ріжків, забіліли сорочки між двома чор-

ними силуетами. Біла пляма попливла, зникла, виникла й над нею раз у раз схилявся ще один силует і обіймав його чи лаяв, чи тихо говорив з ним, чи давав щось поцілувати, а потім відійшов, і пляма ледь наблизилася до нас у рамці чорних циліндрів, і раптом щось стали робити — спритно, ніби в цирку, і, відокремившись від машини, його схопили якісь двос, і шарпнули, ніби зірвали з плечей непотрібне пальто, і штовхнули вперед, і хтось глухо скрикнув — чи то Жозіана на моїх грудях, чи то сама пляма, що сповзала вниз до чорної машини, де щось рухалося і гриміло. Я подумав, що Жозіані погано, вона ковзнула по мені, ніби це одне тіло падало в небуття, і я підтримав її, а згусток голосів розсипався останніми акордами mesi, тримнувшись у небо орган (заіржав кінь, почувши запах грові), і юрба понесла нас уперед під крики і команди. Жозіана плакала з жалю, а я бачив поверх її капелюшка розчуленого господаря, гордого Альбера і профіль аргентінця, який марно намагався розгледіти машину, — спини солдатів та старанних чиновників затулилися її, видно було лише плями, виблиски, смужки, тіші в мереживі плаців і рук, усі квапилися, всі хотіли вишити, зігрітися, виспатися, і ми хотіли того самого, коли їхали в тісному фіякрі до себе в квартал і говорили, хто що бачив, і встигли між Рю-де-ла-Рокет і біржею все зіставити, і посперечатися, і здивуватися, чому всі бачили по-різному, і похвалитися, що ти і бачив, і тримався краще, надто ж в останню хвилину, не те що наші несміливі подруги.

Не дивно, що у той період мати бідкалася над моїм здоров'ям і нарікала відверто на мою байдужість до бідолашної Ірми, яка, на материну думку, могла посварити мене з впливовими на біржі друзями покійного батька. На це я мовчав, а через день-другий приносив квітку чи подешевілий щойно кошачок для

вовни. Ірма була розважливіша — мабуть, вона вірила, що після шлюбу я знову житиму, як, на її думку, живуть усі порядні люди. І сам я був недалеко від цих думок, хоча й не міг розлучитися з надією на те, що там, у царстві галерей, пануючий зараз страх врешті щезне і я не шукатиму захисту вдома і розумітиму, що тут захисту немає, тільки-но мама журно зітхне, а Ірма подасть мені кави, усміхаючись хитрою усмішкою нареченої. В ті дні у нас панувала одна з численних військових диктатур, але всіх хвилювала більше загроза світової війни, і щоразу в центрі збиралися юрми, щоб відзначити просування союзників і визволення європейських столиць. Поліція стріляла в студентів і жінок, торговці опускали залізні віконниці, а я, застрявши в натовпі біля газетних стендів, думав, коли ж мене доконає багатозначна усмішка Ірми і біржева спека, від якої мокне сорочка. Я відчував тепер, що світ галерей не мета і не кінець бажань. Раніше я виходив, — і раптом на будь-якому розі все могло закритися майже непомітно, і я потрапляв без зусиль на Плас де Віктуар, звідки так приємно пірнути в завулок, до запилюжених крамничок, а якщо поталанило — опинявся в Галері Вів'єн і йшов до Жозіани, хоча, щоб себе помучити, любив пройтися для початку по Пасаж де Панорама і Пасаж де Пренс і, обігнувши біржу, прийти кружним шляхом. А тепер у галереї Гюмес навіть не пахло кавою мені на втіху (несло тирсою і лугом), і я вже відчував невиразно, що світ галерей не пристань, та все ж іще вірив, що зможу звільнитися від Ірми і від служби і легко знайти ріг вулиці, де стоїть Жозіана. Я завжди хотів туди вернутися — туга находила на мене і перед газетними вітринами, і серед приятелів, і вдома, в садку, а найбільше ввечері, коли там на вулиці загоралися газові ріжки. Але щось тримало мене біля матері та Ірми — можливо, я зпав, що в галереях мене вже не чекають, страх брав

гору. Ніби автомат, заходив я в банки і в контори, герпеливо купував акції, і продавав, і слухав, як цоккають копита і поліцейські стріляють у юрбу, що славить союзників, і так мало вірив у звільнення, що, опинившись у світі галерей, навіть злякався. Радше я не почував себе тут таким чужим. Щоб згаяти час, я пірнув у брудний під'їзд і, дивлячись на перехожих, вперше приймав у себе ніби ззовні все те, що здавалося мені колись моїм: вулиці, фіакри, рукавички, одяг, сніг у двориках і гамір у крамничках. Нарешті стало повсім світло, і я знайшов Жозіану в Галері Кольбер, і вона цілувала мене, і стрибала, і сказала, що Лорана уже нема, і в кварталі щовечора це святкують, і всі питають, куди я пропав, як же я не чув, і знову стрибала, і цілувала. Ніколи я не бажав її так спільно, і ніколи нам не було ліпше під дахом, до якого я міг досягти з постелі. Ми жартували, цілувалися, радісно базікали, а в мансарді ставало все темніше. Лоран? Такий кучерявий, з Марселя, він боягуз, він замкнувся на горищі, де убив ще одну жінку, і жалісно благав пощади, поки поліцейські внасаджували двері. Його звали Поль, негідника, ні, ти подумай,— ще й боягуз, убив дев'яту жінку, а коли його тягли до тюремної карети, вся тутешня поліція мала боронити його (правда, без особливої охоти), а то б його розтерзала юрба. Жозіана уже звикла до цієї події, поховала Лорана в пам'яті, що не зберегла подробиць, але мені й того вистачало, я просто не вірив, і тільки її радість переконала мене нарешті, що Лорана нема і ми можемо ходити завулками і не боятись під'їздів. Це треба було відзначити, і, оскільки ще й снігу не було, Жозіана повела мене на танці в Пале-Рояль, де ми не бували за часів Лорана. Коли, співаючи пісень, ми йшли по Рю-де-Пті-Шан, я обіцяв повести її згодом на бульварн, в кабаре, а потім — до нашої кав'ярні, де за келихом вина я спокутую свою відсутність.

Кілька недовгих годин я пив з повної чаші тутешнього, щасливого часу, переконуючись, що страх минув і я вернувся під моє небо, до гірлянд і статуй. Танцюючи в круглій залі біля Пале-Рояль, я скинув з плечей остапній тягар міжчасся і вернувся в краще життя, де нема ні Ірмппої вітальні, ні садка, ні жалюгідних утіх Галереї Гусмес. І невдовзі, базикаючи з Кікі, Жозіаною і господарем і слухаючи про те, як помер аргептінець, і пізніше я не знав, що це відстрочка, остання милість. Вони говорили про нього насмішкувато і недбало, ніби про якийсь із тутешніх курйозів, прохідну тему, і про смерть його в якомусь готелі згадали мимохідь, і Кікі зацокотіла про майбутні бали, і я не зразу міг розпитати її докладніше, сам не розумію чому. Все ж дещо я узнав, наприклад, його ім'я, чисто французьке, яке я одразу забув. Узнав, як важка хвороба звалила його на одній з вулиць Монмартра, де у Кікі жив друг. Узнав, що він був самотник, і що горіла свічка серед книжок і паперів, і друг його забрав кота, а хазяїн готелю на все те страшно сердився, бо в цей час чекав своїх тестя і тещу, і лежить він у безіменній могилі, і ніхто про нього не пам'ятає, і скоро будуть бали на Монмартрі, і що схопили-таки Поля-марсельця, і пруссаки справді зарвалися, пора їх провчити. Я відривався, мов квітка від гірлянди, від двох смертей, таких симетричних, на мій погляд,— смерті аргептінца і смерті Лорана. Один помер у готелі, другий розчинився в марсельці, і смерті зливалися в одну і стиралися назавжди в пам'яті тутешнього неба. І вночі я думав ще, що все тепер покотиться знову як раніше, до того, як усе захопив страх: і володів Жозіаною в маленькій мансарді, і ми обіцяли одне одному гуляти разом влітку і ходити в кав'ярню. Але там, унизу, було холодно, і загроза війни гнала на біржу, на службу о дев'ятій ранку. Я переломив себе (бо гадав тоді, що це потрібно), і перестав думати про віднайдене небо,

І, пропрацювавши весь день до нудоти, повечеряв з матір'ю, і радий був, що вона задоволена моїм станом. Весь тиждень я бився на біржі, забігав додому поміняти сорочку і знову промокав наскрізь. На Хіросіму унала бомба, клієнти зовсім показалися, я бився, як лев, щоб врятувати знецінені акції і знайти бодай один певний курс у світі, де кожен день наближав кінець війни, а у нас диктаторський уряд ще намагався поправити непоправне. Коли війна закінчилася і в Буенос-Айресі ринули на вулиці юрми, я подумав, чи не взяти мені відпустки, але поставали все нові проблеми, і я саме тоді обвінчався з Ірмою (у матері був серцевий напад, і родина, не зовсім безпідставно, винуватила в тому мене). Я знову і знову думав, чому ж, якщо там, у галереях, страху більше немає, для нас з Жозіаною все не знаходиться часу зустрітися знову і поблукати під нашим гіпсовим небом. Певне, мені заважала сім'я і служба, і я тільки іноді у вільні хвилини ходив розважитися в галерею Гуемес, і дивився вгору, і пив каву, і все невпевненіше думав про вечори, коли я зразу, не дивлячись, потрапляв в інший світ і заставав Жозіану в сутінках, на розі. Я все не хотів визнати, що вінок сплетено і я не зустріну її ні в завулках, ні на бульварах. Кілька днів я думаю про аргентінця і, неохоче про нього згадуючи, втішаюся трохи, ніби він убив і нас з Лораном, коли помер сам. Я слушно заперечую собі — все не так, я сплутав, я ще вернуся в галереї, і Жозіана здивується, що мене довго не було. А поки що я п'ю мате, слухаю Ірму (їй у грудні родити) і думаю досить мляво, голосувати мені за Перона чи за Тамборіні, чи кинути порожній бюлетень, чи залишитися вдома і дивитися на Ірму або на квіти в садку.

Цікаво: людям здається, ніби застелити ліжко — це просто застелити ліжко, потиснути руку — це зав'язати тільки потиснути руку, а відкрити банку сардин — це все одно, що, знову ж таки, відкрити банку сардин. А тим часом усе на світі — виняткове, міркує П'єр тупо розглядаючи потерту блакитну ковдру. Вчора дошило, сьогодні — сонце, вчора було сумно, сьогодні — прийде Мішель. Єдине, що залишається незмінним, — ніколи в житті не домогтися мені, щоб це ліжко мало пристойний вигляд. Врешті не біда, жінки полюбляють нелад у парубочькому помешканні, це дає їм змогу вибачливо посміхатися (виявляючи при цьому материнські комплекси), запинати завіски, переставляти вазони чи крісла, промовляючи: «Тільки ти міг поставити стіл саме туди, де немає світла». Мішель напевне скаже щось подібне, торкатиметься книжок і лампи, переставляючи їх, а він погоджуватиметься з усім і лише дивитиметься на неї з ліжка або з глибокої старої софи, розглядатиме її крізь дим сигарети «Галуаз» і жадатиме її

Шоста година — неспокійна пора, — думає П'єр. У цей час весь квартал Сен-Сюльпіс починає змінюватися, готуючись до ночі. Невдовзі від нотаріуса вийдуть друкарки, чоловік пані Ленотр закульгає на сходах, буде чути розмову сестер з шостого поверху, нерозлучних у пору, коли купуються хліб і газети. Мішель має прийти з хвилини на хвилину, хіба що заблукала або повіялась за своєю звичкою хтозна-куди і подорожує у дивовижних мініатюрних світах вітрин. Потім вона йому розкаже: ведмедик на брелоці, платівка Куперена¹, бронзовий ланцюжок з блакитним

¹ Куперен Франсуа Великий (1668—1733). — французький композитор і органіст, відомий своїми концертами, записаними для клавесина і органа.

камінчиком, повна збірка творів Стендаля, літня мода. Такі зрозумілі причини — вона блукає вулицями, за звичкою десь затримуючись. Отже — друга сигарета «Галуаз», друга чарка коньяку. Непогано було б послухати пісеньок Мак Орлана; він ліниво шукає у столах зошитів і паперів. Напевно, платівку забрали Роман і Бабетта: могли б принаймні попередити його. Чому ж це не йде Мішель? Він умощується на краю ліжка, зібгавши ковдру. От і знову доводиться обемікувати її з усіх боків, аби не висувався клятий ріжок подушки. А як смердить тютюновим димом! Мішель неодмінно зморщить носика і зауважить, що тут накурено, хоч сокиру вішай. Сотні і сотні «Галуаз», випалені протягом сотень і сотень днів: дисертація, приятельки, два приступи печінки, нудота. Сотні й сотні «Галуаз»? Його завжди дивує, коли він ловить себе на думці про якісь дурниці. Він пам'ятає старі краватки, викинуті десять років тому, колір марок з Бельгійського Конго — гордості його дитячого захоплення філателією. Так ніби в глибинах пам'яті відклалося, скільки сигарет він випалив за життя, яким був смак кожної з них, де закурив і де тицьнув кожний недопалок. Може, через цю невблаганну бухгалтерію йому й сняться часом безглузді цифри. Але ж тоді бог існує, — припускає П'єр. Дзеркало шафи повертає його власну посмішку, змушуючи, як завжди, надати обличчю певного виразу, відкинути пасмо чорного волосся, яке Мішель погрожує обстригти. Чому ж це не йде Мішель? Мабуть, не хоче заходити до свого помешкання, — вирішує П'єр. Але ж вона мусить якогось дня прийти і переспати в його ліжку хоча б заради того, щоб обстригти йому те чорне пасмо. Даліла заплатила високу ціну — за меншу не доберешся до чоловічої чуприни. П'єр твердить собі: треба бути справжнім дурнем, щоб думати, наче Мішель не хоче прийти до нього. Думка ця якась невиразна, ніби долинає

здалеку. Часом думці доводиться пробиватися крізь всілякі перешкоди, щоб її почули. Це якесь безглуздя — гадати, що вона не хоче зайти до його кімнати. Якщо її немає, то лише тому, що задивилася на якусь вітрину галантереї або іншої крамниці, захопившись маленьким порцеляновим тюленем чи літографією Зао-Бу-Кі. Йому здається, ніби він бачить її, але водночас усвідомлює, що в цю саму мить, затагуючись сигаретним димом, уявляє собі мисливську двоствольку і відчуває себе прощеним за власну дурість. Нічого надзвичайного, така собі дубельтівка, але як вона може раптом опинитись у його кімнаті і звідки це почуття подиву? Він не любить цієї пори, коли все сіріє, синіє. Недбало простягає руку, щоб засвітити лампу на столі. Чому не йде Мішель? Ні, вона вже не прийде, дарма чекати. Мабуть, таки справді не хоче приходити до його кімнати. Ну то що ж, врешті-решт. І це не трагедія. Ще чарку коньяку, погортати книжку, піти з'їсти щось у барі у Леона. Жінки завжди однакові: в Енгісні чи в Парижі — молоді чи літні. Його теорія «винятків» зависає в повітрі: миша задкус перед тим, як потрапити в пастку. Чому, власне, в пастку? Сьогодні чи колись, рано чи пізно... Він чекав на неї з п'ятої, хоч вона мала прийти о шостій; спеціально випрасував блакитну ковдру, як дурень узяв віничка з пір'я і заліз на крісло, щоб змести непомітно, геть безвинне павутиння. А втім, було б цілком природним, аби саме цієї миті вона вийшла з автобуса на Сен-Сюльпіс і рушила до його будинку, затримуючись перед вітринами і милуючись голубами на площі. У неї немає жодної причини не хотіти прийти до нього. І в нього немає причини думати про двоствольку або саме цієї хвилини вирішити остаточно, що краще — вивчати творчість Мішо чи Грема Гріна. Раптовий вибір завжди був для нього загадкою. Але повинні бути певні причини, а не просто випадок, щоб саме Грін, а не Мішо,

Мішо, а не Енгісн, тобто не Грін. Щоб не сплутати місцевість Енгісн з таким письменником як Грін... Просто неможливо, щоб усе було абсурдом,— міркує П'єр, відкидаючи сигарету. І коли Мішель не приходить, щось, певно, перешкодило їй,— якісь незалежні від нас обставини.

Він спускається на вулицю, з хвилину чекає біля брами. Бачить, як на площі спалахують вогні. Коли він умощується за столиком на вулиці і замовляє пиво, в Леона ще майже нікого нема. Йому видно вхід до свого будинку, отже, якби... Леон говорить про подорож по Франції. Приходить Ніколь з приятелькою, припкоголосою квітникаркою. Пиво прохолодне, отож чому б не замовити сосисок. Біля брами його будинку скаче на одній ніжці консьєржчин син. Втомившись, він починає скакати на другій, не віддаляючись від брами.

— Безглуздя якесь,— каже Мішель,— чому б це я не хотіла до тебе прийти, коли ми умовились?

Едмон подає каву, зараз одинадцята година ранку, в кав'ярні о цій порі майже нікого нема, і Едмон затримується біля них, щоб потеревенити про подорож по Франції. Потім Мішель пояснює, що, власне, сталося — про це можна було здогадатися з самого початку: її матері стало погано, переполоханий батько зателефонував до неї в бюро; потім таксі і чимдуж додому, і все надаремно — звичайне запаморочення. Так траплялось уже не раз, і треба бути П'єром, щоб...

— Радий, що їй уже краще,— дурнувато відповідає П'єр і кладе свою руку на руку Мішель. Мішель другою рукою накриває П'єрову, а ту, що насподі, вивільняє і кладе зверху. П'єр виймає свою руку спідсподу і знову накриває руку Мішель. Мішель знову вивільняє свою і притуляє її до П'єрового носа.

— Холодний, як у песика.

П'єр признається, що сам не може збагнути, чому у нього ніс такий холодний.

— Дурнику,— мовить Мішель.

П'єр цілує її в чоло, у коси. Мішель нахилиє голову, але він піднімає її за підборіддя і примушує дивитись на себе, а потім цілує в уста. Цілує раз і другий. Пахне свіжістю, тінню під деревами. *Im wunderschönen Monat Mai, als...*¹ — виразно чує він мелодію. Його дивує, що так добре запам'ятав слова, хоч тільки в перекладі вони мають для нього сенс. Йому подобається мелодія, так гарно звучать слова, він тихенько наслідує їх у коси Мішель, у її вологі уста: *im wunderschönen Monat Mai, als...* рука Мішель впирається в його плече.

— Боляче,— каже вона, відпихаючи його, і проводить пальцем по губах.

П'єр бачить слід своїх зубів на губі Мішель. Гладить їй скроню і знову її цілує. Чи не гнівається на нього Мішель? Коли ж бо, коли вони залишаться вдвох на самоті? Він не може зрозуміти: її пояснення ніби про щось інше. Охоплений прагненням побачити, як вона заходить до його будинку, піднімається сходами на п'ятий поверх і опиняється у його кімнаті, він ніяк не второпав, що ж раптом змінилось від того, що батьки Мішель виїжджають на два тижні в село. Хай собі їдуть, тим краще, тоді ж бо Мішель... Він раптом все усвідомлює, дивиться на неї. Мішель сміється.

— Ти будеш сама вдома аж два тижні...

— Який же ти дурненький,— каже Мішель. Вона випростує палець і малює уявні зірки, трапеції, спіралі. Звичайно ж, мама розраховує на те, що вірна Бабетта складе їй товариство протягом двох тижнів — на околицях тільки й чути про крадіжки та напади. Але Ба-

¹ У прекрасному місяці травні (нім.). З «Книги пісень» Гейне.

бетта залишитися в Парижі, аж доки вони захочуть, ні на рік.

П'єр ніколи не бачив їхньої вілли, хоч думав про неї так часто, ніби вже й побував там. Ось він іде за Мішель до обставленого старомодними меблями салону, піднімається сходами, неодмінно торкнувшись рукою скляної кулі вниз. Невідомо чому, дім йому не подобається, хочеться вийти в сад, хоч не віриться, щоб при такій маленькій віллі був сад. Він насилу відривається від того образу й усвідомлює, що він — щасливий, сидить у кав'ярні з Мішель, що дім буде зовсім інший, ніж той, вигаданий ним, захаращений меблями й потертими килимами. Треба буде попросити мотоцикл у Ксав'є, — думає П'єр. Він зачекає на Мішель, і за півгодини — вони в Кламарі, а попереду два уїкенди, можна поїхати кудись на прогулянку, треба подбати про термос і розчинну каву.

— Скажи, на сходах у твоєму домі є скляна куля?

— Ні, — відповідає Мішель, — ти плутаєш з...

Вона захлинається, ніби їй перехопило горло судомою. Потонувши в кріслі, притулившись головою до високого дзеркала, з допомогою якого Едмон ніби намагається збільшити кількість столиків у своєму ресторані, П'єр ловить себе на думці, що Мішель для нього ніби кішка або портрет незнайомки. Дарма, що вони так близько знайомі, та їй, напевно, так само важко його зрозуміти. Звичайно, кохання не приносить порозуміння, як не дають його спільні знайомі чи схожі політичні переконання. Все починається з переконання, що людина не має ніяких таємниць, адже добути інформацію так легко: Мішель Дювер'я, двадцять чотири роки, шатенка, сіроока, служить у конторі. А вона знає, що я — П'єр Жоліве, двадцять три роки, блондин... Але ж вранці ми поїдемо до неї додому, за півгодини будемо в Енгієні. Знову той Енгієн, — похлюється П'єр, відмахуючись від назви, як від

настирливої мухи. Вони матимуть два тижні, щоб побути разом; біля дому, напевно, є сад, либонь, зовсім не схожий на той, який він собі уявляє; треба б розпитати Мішель про сад, але Мішель підкликає Едмона: вже пів на дванадцяту і шеф гніватиметься за спізнення.

— Зачекай ще трохи,— просить П'єр.— Дивись, он Ролан і Бабетта. Просто неймовірно, але нам ніколи не щастить посидіти вдвох у цьому кафе.

— Удвох? — перепитує Мішель.— Але ж ми умовилися з ними...

— Я знаю, а все ж таки...

Мішель поводить плечима, але П'єр знає: вона розуміє його і в глибині душі засмучена, що приятелі такі пунктуальні. Ролан і Бабетта, завжди такі безтурботно щасливі, цього разу чомусь дратують його. Вони— по той бік, захищені хвилерізом часу. Їхня роздратованість чи незадоволення стосуються навколишнього світу, політики або мистецтва, проте ніколи — їх самих, їхніх стосунків в найглибшому розумінні. Їх рятує звичка, автоматичні жести. Все випрасуване, розправлене, перенумероване. Самовдоволені поросятка, бідолахи, такі з них щиросердні приятелі. Несподівано він відчуває, що йому не хочеться подавати руку Роланові. П'єр ковтає слину, вглядається йому в очі, а потім стискає пальці так, ніби хоче їх зламати. Ролан, сміючись, сідає навпроти; в нього новини з кіноклубу, треба неодмінно побувати там в понеділок. Самовдоволені поросятка,— дратується П'єр.— Які дурниці. Але ж це несправедливо. Фільм Пудовкіна. Ну й що з того? Дайте спокій, можна б уже про щось повіше.

— Про щось новіше? — сміється Бабетта.— Новіше? Який ти старий, П'єре!

Але ж не подати руку Роланові нема причини.

— Люка одягла помаранчеву блузку, вона їй так личить...— розповідає Мішель.

Ролан витягає «Галуаз» і замовляє каву. Чому б все
• не подати руки?

Вона дівчина розумна,— каже Бабетта.

Ролан дивиться на П'єра і підморгує йому.

Вдоволене поросятко, ніяких проблем. П'єрові огидна ця вдоволеність, коли Мішель може теревенити про помиранчеву блузку, така далека від нього, як і завжди. Що у нього з ними спільного? Він долучився до них на гвинті, вони його насилу терплять.

Розмовляючи (тепер ідеться про якісь чоботи), Мішель проводить пальцем по губі. Навіть поцілувати її по-людському він не вміє. Зробив боляче, а вона це вилям'ятала. Ну й нехай — йому всі роблять боляче, підморгують йому, всміхаються до нього, «дуже його люблять». Це — як тягар в грудях, як необхідність відійти від них, щоб знов усамітнитися в своїй кімнаті і гадати, чому не прийшла Мішель, чому Ролан і Бабетта забрали його платівку без дозволу.

Мішель поглядає на годинник і підхоплюється з місця. Домовляються йти разом до кіноклубу, П'єр платить за каву. Йому стає трохи легше, хочеться перекинутись слівцем з Роланом і Бабеттою, він сердечно прощається з ними. «Самовдоволені поросятка», найкращі друзі Мішель.

Ролан дивиться, як вони віддаляються залитою сонцем вулицею. Неквапливо допиває каву.

— Мені здається...— каже Ролан.

— Мені теж,— погоджується Бабетта.

— Зрештою, чом би й ні?

— Справді, чом би й ні? Але це було б уперше відтоді, як...

— Зараз найслухніша пора, щоб Мішель якось дала собі раду,— каже Ролан,— та, коли хочеш, мені здається, вона вже закохана.

— Обоє вони закохані.

Ролан замислюється.

Він домовився зустрітися з Ксав'є у кафе на площі Сен-Мішель, але прийшов зарано. Замовив пива і переглянув газету. Не пригадує, що, власне, робив з тієї миті, як розлучився з Мішель перед входом до її контори. Останні місяці були такі невиразні, як і ці ранок, що лише почався, а вже приніс якусь дивну мішанину фальшивих спогадів, непорозумінь. У його житті, що водночас ніби й не його життя, єдина певність — це прагнення бути якнайближче до Мішель: він чекав цього щохвилини і водночас відчував, що цього не досить, що все якесь химерне, дивне. Він не знає про неї нічого, власне, абсолютно нічого: ну, мав вона сірі очі, по п'яти пальців на руках, незаміжня, зачісується, як дівчинка. По суті, абсолютно нічого. А через те, що він нічогосінько про неї не знає, досить не бачитися з нею хвилину, і в його душі непролазними гіркими хащами вже проростає порожнеча: вона боїться тебе, бридиться тобою, інколи відпихає, відштовхує посеред найпалкіших поцілунків, не жадає тебе, вона ніби чимось настрахана, навіть сьогодні несподівано різко відштовхнула тебе: а яка була гарна, як щиро пригорнулася до тебе при прощанні і як добре все залагодила, щоб завтра вранці зустрітися і разом поїхати до Енгісна, а ти залишив слід зубів на її устах: цілував і вкусив, аж вона пожалілася, провела пальцем по губі, пожалілася без гніву на тебе, тільки здивувалася дуже, *als alle Knospen sprangen*¹ — він подумки мугикав Шумана, ах ти ж, хаме, мугичеш, а сам вкусив її, цілуючи, і тепер згадуєш, як рушив тоді вгору сходами, так-так, рушив сходами, погладивши мимохідь скляну кулю вниз, але ж потім Мішель пояснила, що в її домі взагалі немає жодної скляної кулі.

П'єр засовався на каналі, шукаючи сигарети. Зрештою Мішель теж не дуже багато про нього знає, очевидно,

¹ Коли всі пуп'янки розпустилися (нім.).

цілитись не в її характері, хоча вона й вислуховує всі звиряння так уважно і шанобливо, і навіть може співпереживати кожну мить життя, все, що завгодно, — і kota, що виходить з воріт у бурю в Сіте, листочок коношини, платівку Джеррі Муллігана. Уважна, водночас сповнена захвату і поваги, вміє і вислухати, і змусити прислухатись до себе. Так від зустрічі до зустрічі, від розмови до розмови дійшло до того, що вони стали окремою «парою» серед натовпу; трохи політики, трохи романів, піти десь у кіно, цілунки щоразу напкіші, його руці вже можна пестити її шию, торкатися грудей, безліч разів повторюючи те саме запитання, що лишається без відповіді. Дощить — треба сховатись під якийсь дах, надто пече сонце — зайдемо до тієї книгарні; завтра познайомлю тебе з Бабеттою, мою давньою приятелькою, вона тобі сподобається. Потім виявляється, що Бабеттин приятель — давній колега Ксав'є, найближчого П'єрового друга, отже, коло звужується. Часом у Бабетти і Ролана, часом у кабінеті Ксав'є, вечорами в кафе Латинського кварталу. Власне, не замислюючись над цим, П'єр вдячний Роланові й Бабетті за приязнь, якою вони обдаровують Мішель, за їхнє ненав'язливе піклування про неї, хоча Мішель ніби й не потребує такого піклування. У них, як правило, не розмовляють про людей, вони полюбляють велезначні теми: політику, судові процеси, понад усе люблять перекидатися промовистими поглядами, частувати одне одного сигаретами, тягтися по кафе, бути завжди в оточенні приятелів. Йому пощастило, що його прийняли, дозволили наблизитись до себе. З ними не так легко зійтись, вони знають, як «відшити» нахабу. «Вони мені до вподоби», — каже подумки П'єр, допиваючи пиво. Мабуть, для них він вже коханець Мішель, принаймні так думає Ксав'є. Ксав'є і на думку не спало б, що Мішель весь час відмовляє йому, П'єрові, власне,

безпричинно, просто відмовляє, дарма що вони зустрінаються, прогулюються разом, розмовляють між собою. До чого тільки не звикають люди, навіть до неймовірних речей. Починаєш вірити, що тасмниця пояснює себе сама і хтось спроможний жити життям внутрішнім, приймаючи щось неприйнятне, розлучаючись на розі вулиць або в кафе,— коли все могло скластися так просто: сходи зі склянню кулею вниз, де починаються і поручні, сходи, що ведуть до справжньої зустрічі... А втім, Мішель сказала, що не існує ніякої скляної кулі.

Високий худий Ксав'є приходить із стомленим багатоденною працею обличчям. Він говорить про якісь досліді, про біологію, як причину скептицизму. Приглядається до свого зжовтілого від тютюну пальця. П'єр питає:

— Скажи, тобі іноді не спадає якась несподівана думка, щось зовсім не зв'язане з тим, про що ти досі міркував?

— Зовсім не зв'язане — це лише гіпотеза, над якою треба попрацювати, та й тільки,— відповідає Ксав'є.

— Бачиш, я почуваю себе якось дивно останнім часом. Дай мені щось, ну, щось для об'єктивного бачення.

— Для об'єктивного бачення? — перепитує Ксав'є.— Такого не існує, старий.

— Забагато копаюся в собі,— пояснює П'єр.— Така курість.

— А Мішель не дає тобі об'єктивного бачення?

— Атож, власне, вчора мені спало на думку...

Він чує свої слова, бачить Ксав'є, який дивиться на нього, бачить відображення Ксав'є в дзеркалі, його шию, бачить себе самого, як він розмовляє з Ксав'є (але звідки та нав'язлива думка, що вниз на поручнях має бути скляна куля?), і час від часу помічає його рух головою, професійний рух, такий сміховинний,

коли це відбувається не в лікарському кабінеті і лікар не в білому халаті, що ставить його зовсім в іншу площину, надає якоїсь владності.

Енгієн? — каже Ксав'є, — не переймайся цим. Н, приміром, завжди плутаю Ламанш із Ментоном. Ц, поза сумнівом, провина якоїсь вчительки десь у далекому дитинстві.

«Im wunderschönen Monat Mai...» — мугиче подумки П'єр.

Якщо погано спатимеш, випишу тобі щось. Я перенеси, ці два тижні в раю обов'язково вплинуть на тебе якнайліпше. Нема нічого кращого за спільну подушку. Це враз прояснює думки, а то й взагалі їх проганяє — і цим приносить спокій.

Може, коли б він більше працював, більше втомлювався, коли б сам побілив свою кімнату чи пішки ходив па лекції, а не їздив автобусом, то... Якби йому доводилося самому заробляти сімдесят тисяч франків, які посилають йому батьки на прожиття... Зіпершись на балюстраду Понт-Неф, він дивиться на баржі, відчуваючи на шиї і плечах гаряче проміння літнього сонця. Зграйка дівчат минає його, сміючись, чути цокіт кінських копит. Обганяючи дівчат, рудий велосипедист протяжно свище, вони сміються ще голосніше, і раптом у П'єра зринає відчуття, ніби в повітрі закрутився рій опалого листя і вигриз йому обличчя одним жахним чорним укусом велетенських щелеп.

П'єр тре очі, поводі випростується. То не були слова ані галюцинація: щось середнє поміж тим і тим, якийсь невизначний образ у словах, яких набралось стільки, скільки є опалого листя на землі (воно раптом злетіло вгору, щоб заліпити йому обличчя). Він бачить, як тремтить його права рука, сперта на балюстраду. Він стискає її в кулак, щоб побороти той дріж. Ксав'є вже далеко, марно бігти за ним, додавати ще один

анекдот до безглуздої колекції. «Опале листя? — перпитає Ксав'є. — Але ж на Понт-Неф немає опалого листя». Скаже так, немов П'єр не знає, що на Понт-Неф нема опалого листя, що опале листя є лише в Енгієні!

А тепер я думатиму про тебе, кохана, цілу ніч лише про тебе. Про тебе одну, тільки так можна вповні відчувати себе самого, мати тебе в собі, як дерево: поволі відділятися від стовбура, що підтримує мене і спрямовує, обережно кружляти навколо тебе в повітрі, торкаючись тебе кожним листочком (зелені, зелені — ти і я, стовбур повен життєдайних соків, і листя зелене, зелене, зелене), і не віддалятися від тебе, не допустити, аби щось стороннє було поміж нами, одвернуло від тебе мою увагу, позбавило мене хоч на мить знаття, що ця ніч поволі пливе до ранку і що там, де ти мешкаєш, там, де спиш, знову буде ніч, коли ми приїдемо разом і увійдемо до твого дому, долаючи сходи ганку, засвітимо світло, погладимо твого пса, вип'ємо кави і дивитимемось одне на одного, аж поки я обійму тебе (мати тебе в собі, як дерево) і потихеньку спрямую до сходів, на яких немає скляної кулі; ми рушимо, рушимо вгору, двері зачинено, але ключ у мене в кишені...

П'єр зривається з ліжка, підставляє голову під кран з холодною водою. Марити лише про тебе... але чому воно так виходить, що то — глуха і темна жага, в якій Мішель — вже не Мішель (мати тебе в собі, як дерево), а він не відчуває її в своїх обіймах, коли виносить по сходах, бо щойно ступив на першу сходинку, як побачив скляну кулю і відчув, що він — сам, сам іде сходами, а Мішель нагорі, за зачиненими дверима, і не знає, що другий ключ у нього в кишені і що він підіймається сходами.

Він утирається, широко розчиняє вікна у ранкову свіжість. Якийсь п'яничка, благодушно мурмочучи,

плентається вулицею, заточуючись так, немов бредє по в'язкій воді, наспівує, ходить туди-сюди якимсь церемонним танцювальним кроком, посеред сірості, яка поволі вгризається в брук, у зачинені брами. Als alle Knospen sprangen,— зриваються слова з пересохлих губ П'єра і прилипають до мелодії, що прилетіла знизу, хоч вона не має з ними нічого спільного, але ж і слова також не мають ні з чим нічого спільного, приходять так, як і все інше, вриваються в його життя, а потім — виснажлива стурбованість, повна люті поропечка, що, розверзаючись, відкриває очам якісь клапти, що чіпляються за все навколо — за двостволку, за купи сухого листя, за п'яничку, який ритмічно танцює щось на зразок павани з реверансами, що тонуть у лахмітті, спотиканнях, невиразному шамотінні.

Мотоцикл торохтить по вулиці д'Алезія. П'єр відчуває, як на поворотах і коли вони обганяють автобуси, Мішель дужче горнеться до нього. Зупиняючись перед червоним світлом, він одхилив голову назад і чекає на пестошці, на поцілунок у чуприну.

— Мені вже не страшно,— каже Мішель,— ти дуже добре ведеш. Тепер повертай праворуч.

Вілла загубилася серед десятків інших у долині зразу ж за Кламаром. Для П'єра слово «вілла» звучить як «захисток», як втілення спокою і усамітнення, де мусить бути сад і солом'яні крісла, а вночі, може, і світлячки.

— А в твоєму саду є світлячки?

— Мабуть, нема,— відповідає Мішель,— що ти все вигадуєш?

Важко вести мотоцикл і розмовляти водночас, дорога вимагає уваги, а П'єр стомлений, бо спав лише дві-три години перед світанком. Треба не забути ковтнути ліки, що їм дав Ксав'є, навряд чи він про них згадає, а втім, може, це й не потрібно. Він одхилив

голову назад і мугиче, бо Мішель не поспішає цілувати. Мішель сміється і проводить рукою по його чуприні. Зелене світло. «Досить уже придурюватися»,— сказав Ксав'є, помітно знервований. А втім, це минеться, два порошки перед сном, ковток води. А як спить Мішель?

— Мішель, як ти спиш?

— Та добре,— каже Мішель,— правда, часом бувають кошмари, як у всіх, зрештою.

Звичайно, як у всіх, але, прокинувшись, вона знає, що сон минув, лишився позаду і не вдиратиметься у вуличний гамір, у розмови з приятелями, у найневинніші заняття (але ж Ксав'є обіцяв, що два порошки допоможуть), вона, мабуть, спить обличчям до подушки, трохи підібгавши коліна, дихання ледь чутне, і такою, як уявив її зараз, вона біля нього, у спокійному сні, гола і беззахисна, а він покладе їй одну руку на коси, і... жовте світло, червоне світло, стоп...

Він гальмує так різко, що Мішель скрикує, а потім завмирає без руху,— ніби присоромлена своїм криком. Нога на асфальті. П'єр повертає голову і посміхається чомусь, і ніби так і лишається завислий у повітрі, усміхнений. Він знає, що за мить засвітиться зелене світло, а за його мотоциклом — вантажна машина і авто. Зелене світло! За мотоциклом — вантажна машина і авто, хтось сигналить двічі, тричі...

— Що з тобою? — питає Мішель.

Минаючи їх, тип з авто лається. П'єр повільно рушає. То на чому ж ми зупинились? Ага, побачу її таку, яка є — беззахисну і голу. Тобто це ми сказали, дійшли саме до тієї миті, коли побачили її сонну, голу, беззахисну, проте нема, здається, ніякої причини хоч на мить припустити, що треба буде... Так, чую. Спершу ліворуч, потім знову ліворуч, потім знову ліворуч. Отой дах з черепиці? Сосни, як тут добре, слухай, твоя вілла чудова з цим сосновим бором, і твої батьки по-

Ішли на село — аж не віриться, Мішель, у таке щасття неможливо повірити...

Боббі, заливаючись привітним гавканням, старанно приплюхується до штанів П'єра, який штовхає мотоцикл до порога дому. Мішель уже увійшла, підняла жалюзі і повертається до П'єра, який роззирається навколо і пересвідчується, що тут нічого не нагадує його фантазій.

— Тут мало б бути три сходинок, — каже П'єр. — А ця вітальня... а втім... не зважай на мене: завжди все уявляш собі інакше. Навіть меблі. Тобі теж так здається?

— Буває, — погоджується Мішель. — П'єре, мені хочеться їсти. Слухай, будь ласка, допоможи мені. Треба щось приготувати.

— Кохана, — каже П'єр.

— Відчини вікно, впусти сонце. Та тримайся ж спокійно, а то Боббі подумає, що...

— Мішель, — каже П'єр.

— Я хочу перевдягнутись. Якщо хочеш, скинь піджак, а в тій шафі пошукай щось випити, я на цьому не знаюсь.

Він бачить, як вона відходить, як вибігає нагору сходами, зникає на площадці. В шафі є щось випити, вона не знається на тому. Вітальня велика і темна. П'єрова рука обмацує край поручнів. Врепті, вона ж попереджала, але він відчуває приглушене розчарування, — таки немає скляної кулі.

Мішель повертається в якихось старих джинсах і величезній блузці.

— Ти схожа на гриб, — ніжно мовить П'єр, як кожен чоловік, коли бачить жінку, вбрану в зavelикий для неї одяг. — Може, ти покажеш мені дім?

— Будь ласка, — погоджується Мішель. — Знайшлося щось випити? Зачекай, ти просто ні на що не здатний.

Вони беруть чарки і сідають у салоні, край відкритого вікна. Боббі лащиться, він лягає на килим і дивиться на них.

— Ти йому одразу припав до душі,— каже Мішель, пригублюючи чарку.— Чи подобається тобі мій дім?

— Ні! — каже П'єр.— Він темний, страшенно міщанський, та ще захаращений огидними меблями. А в ньому ти в цих жахливих штанах!

Він пестить її шию, прихиляє до себе, цілує в губи. Вони цілуються. П'єр відчуває тепло руки Мішель, вони цілуються в губи, присуваються ближче, але Мішель стогне і намагається визволитись, мимрить щось нерозбірливе. У свідомості П'єра майнула невиразна думка: найважче буде заткнути їй рот, але так, щоб не зомліла. Раптом він відпускає її, дивиться на свої руки, як на чийсь чужі, чує уривчасте дихання Мішель, глухе гарчання пса на килимі.

— Я просто божеволію від тебе,— каже П'єр, проте благальність його слів зовсім не передає того, що він відчув мить тому. Владне, непереможне бажання заткнути їй рота, але так, щоб вона не зомліла. Він випростує руку, здалека торкається її скроні, пропонує приготувати якусь закуску, сам вибирає вино... так, біля вікна надто спекотно...

Мішель їсть по-своєму — сир з анчоусом в олії, салат з омаром. П'єр попиває біле вино, дивиться на неї і поєміхається.

— Дивно,— каже він,— у нас ніколи не заходила розмова про часи війни.

— Що менше про те згадувати...— відповідає Мішель, витираючи скоринкою таріль.

— Звичайно, але спогади однаково повертаються. Для мене ті часи не були вже такими жахливими, врешті ми ж були дітьми. Це нагадувало якісь нескінченні канікули, було відчуття повного і майже веселого абсурду.

Для мене то аж ніяк не було канікулами,— запевняє Мішель.—Весь час дощило.

Дощило?

Тут — Мішель торкається чола.— І перед очима і середні — за очима. Все було мокре, спітніле і мокре.

Ти жила тоді тут?

Лише спочатку. Пізніше, за окупації, мене поклали до дядька й тітки в Енгієн.

П'єр не помічає, як сірник обпікає йому пальці, він розгулює рота, махає рукою, чортихається. Мішель посміхається, задоволена, що можна змінити тему розмови. Коли вона йде по фрукти, П'єр запалює сигарету, затягується так, ніби хоче задихнутися димом. Отже, все на світі можна якось пояснити, якщо пошукати добре; зрештою Мішель не раз, коли вони тинялися по кав'ярнях, розповідала про Енгієн — тими нічого не вартими фразами, які одразу ж забуваються і тільки згодом навіюють мотиви якогось сну чи марення. Персик? Так, можна, тільки очищений. Ну що ж, йому дуже жаль, але жінки завжди чистили йому персики, а хіба Мішель не така, як усі?

— Жівки, кажеш? Якщо вони чистили тобі персики, то були такі ж дурні, як і я. Ти краще змолов би каву.

— Отже, ти жила в Енгієні,— каже П'єр, приглядаючись до рук Мішель з легкою відразою, як завжди, коли бачив очищений плід.— А що робив твій батько під час війни?

— А нічого такого. Ми просто животіли, чекаючи, коли все це нарешті скінчиться.

— Німці вам не дошкуляли?

— Ні,— каже Мішель, обертаючи персик між залитими соком пальцями.

— Ти мені не казала, що ви жили в Енгієні.

— Не люблю згадувати ті часи,— каже Мішель.

— Проте, мабуть, колись таки казала,— сам собі

заперечує П'єр.— Бо звідкись же я знаю, що ти жила в Англії.

Персик вислизає на тарілку, і шкуринки налипають на м'якуш. Мішель обдирає їх ножом, а П'єр знову відчуває відразу і щосили крутить млинок для кави. Чому вона не каже ні слова? Схоже, що страждає, зосереджено обдираючи той огидний, залитий соком персик. Чому нічого не каже? Але ж вона аж захлинається словами, досить глянути на її руки, нервові кліпання, що переходить зрештою у тик, одна половина обличчя пересмикується,— колись він уже звернув увагу на цей тик, коли вони сиділи на лавці в Люксембурзькому саду, це ознака, що вона себе погано почуває чи щось замовчує.

Мішель готує каву, повернувшись спиною до П'єра, який припалює нову сигарету від недопалка. Вони переходять до вітальні, забравши з собою порцелянові чашечки, розцятковані блакитним горошком. Від запаху кави вони приходять до тьми, вдивляються одне в одного, ніби розгублені трохи і від цього перемир'я, і того, що йому передувало; зрідка перемовляються, презираються, усміхаються і якимось відчужено попивають каву, ніби смокчуть два фільтри, з'єднані назавжди. Мішель відчинила жалюзі, і з саду вливається світло, зеленаве й тепле, воно оповиває їх, як сигаретний дим, як коньяк, що його спроквола підить П'єр, охоплений якимись дивним запамороченням. Боббі спить на килимі, часом повискуючи і здригаючись.

— Йому завжди щось сниться,— каже Мішель.— Інколи плаче, навіть прокидається і так дивиться на нас, ніби з ним трапилося щось жахливе. А він ще зовсім щеня...

Як гарно сидіти тут, як йому зараз добре, він може заплющити очі і полегшено зітхнути, як Боббі; може скуйовдити їй коси, раз і ще раз, дивлячись на свою руку в волосі, як на чийсь іншу, відчуваючи легкий

дрож, коли рука торкається її шиї. Розплющивши очі, він бачить розтулені губи Мішель, її обличчя, бліде, але біле — ніби від нього за мить відринула вся кров. Він безтямно дивиться на неї, чарка котиться по кишечку. П'єр стоїть проти дзеркала, його навіть потішає, що в нього проділ посередині голови, як у тих коханців з німих фільмів. Чому плаче Мішель? Чи не плаче? Але ж обличчя, затулене долонями, завжди справляє враження, ніби людина плаче. Він рвучко відводить її руки, цілує її в шию, шукає губи. Народжуються нісімь слова — його, її, ніби маленькі звірята, що шукають одне одного і знаходять; їхня зустріч триває в мистощах, у пахощах сієсти, в мовчанні самотнього дому, застиглих у чеканні сходів із скляною кулею на поручнях униз. П'єрові хочеться взяти Мішель на руки, вибігти чимдуж нагору, ключ — у кишені. Він увійде до кімнати, притулиться до неї, відчує тремтіння її тіла, невміло шукатиме застібок, гудзиків; але немає скляної кулі внизу, на сходах, і через те усе видається якимсь віддаленим і жахливим. Ось Мішель, вона плаче біля нього, така далека, заховавши в долоні мокре від сліз обличчя, вона задихається, боїться його, відштовхує, не сприймає його.

Він стає навколінки і ховає голову в її колінах. Минає хвилина, друга, час стає чимось сповненим канчуків і слини. Руки Мішель пестять його волосся, він знову бачить її обличчя, тінь посмішки на ньому. Мішель зачісує його, пропускаючи пасма між пальцями, йому аж болять, коли вона з силою одгортає волосся назад, тоді нахиляється, цілує його, посміхається йому.

— Палякав мене — жах, щойно здалося мені... Боже, ну й дурпенька, до того ж, ти взагалі зовсім не схожий на нього.

— На кого?

— Ні на кого, — відповідає Мішель.

П'єр застигає в чеканні, двері так порипують, ніби зараз розчиняться, Мішель відсапується, в ній щось від плавця, застиглого в чеканні звуку стартового пістолета.

Перелякалася, бо... Сама не знаю, ти нагадав мені...

Двері порипують, порипують, плавець чекає сигналу, щоб скочити у воду. Час тягнеться, як гумова стрічка, тоді П'єр випроєтує руки і обіймає Мішель, тулиться до неї, цілує міцно, шукає грудей під блузкою, чує її легенький стогін і сам стогне, цілуючи її, ходімо, ну ж бо, ходімо, він стискає її в обіймах (п'ятнадцять сходиночок і двері праворуч), знову її стогін, її непотрібний протест; тримаючи її в обіймах, він підводиться, неспроможний чекати далі, зараз, негайно ж, дарма, що чіплятиметься за скляну кулю (але ж немає ніякої скляної кулі на поручнях), і так занесе її нагору, а потім — як сучку, сам він увесь, як єдиний м'яз, як сучку, ось тобі, хай це навчить тебе. Ох, Мішель, ох, моя єдина, не плач, благаю, не будь такою сумною, моя єдина, не штовхай мене знову в той чорний колодязь, як міг я так думати про тебе, о, не плач, Мішель.

— Облиш мене, — каже тихо Мішель, намагаючись вивільнитись. Відштовхує його, мить дивиться на нього, як на когось іншого, так, ніби це й не він, і притьмом вибігає з вітальні, причиняє двері кухні, чути, як обертається ключ у замковій щілині. Боббі гавкає в саду.

Дзеркало показує П'єрові обличчя — безбарвне, позбавлене виразу, опалі плечі, полу сорочки, що вислизнула з штанів. Не відриваючи очей від дзеркала, П'єр механічно попрацьовує одяг, горло йому так перехопило, що коньяк аж палить уста, нема сил його ковтнути, але він змушує себе і п'є далі просто з пляшки, одним духом. Боббі замовк. Тихо, як завжди пополудні, все навколо залито зеленими променями.

І напругою в пересохлих губах він виходить на газон, простує по саду, минаючи мотоцикл. Пахне бджолиним гудінням, сосною глищею, що встелила землю. Боббі гавкає десь між деревами, гавкає на нього, потім починає гарчати, не рухаючись з місця, але однаково віддалі ближче до нього.

Камінь вціляє собаці по хребту. Боббі вищить і тікає, і віддала починає гавкати знову. П'єр, не поспішаючи, приміряється і влучає пса у задню лапу. Боббі хопается в кущах. Треба кудись піти й обдумати все, що сталося,— каже собі П'єр. Негайно кудись піти, де можна заховатись і подумати. Плечі його ковзають по стовбуру сосни, він поволі сідає. Мішель дивиться на нього з вікна кухні. Мабуть, бачила, як він і падав каменюку в пса, вона дивиться, ніби не бачить мене, дивиться на мене і не плаче, не мовить і слова, така самотня в тому вікні, треба підійти і бути добрим до неї, я хочу бути добрим, хочу взяти її за руку і цілувати її пальці, пальчик за пальчиком, цілувати її ніжну шкіру.

— У що це ми граємось, Мішель?

— Сподіваюсь, йому нічого не сталося?

— Кинув камінь, аби відігнати. Мабуть, він не впізнав мене, так само, як і ти.

— Не верзи дурницю.

— А ти не замикайся на ключ.

Мішель дозволяє йому увійти, не опирається його обіймам. У вітальні темно, сходів майже не видно.

— Не гнівайся,— каже П'єр,— не можу тобі всього розтлумачити, це якесь безглуздя.

Мішель піднімає з землі чарку, закорковує пляшку з коньяком. Спска стає нестерпною, ніби будинок важко дихає їхніми палаючими вустами. Хусткою, що віддає мохом, вона витирає піт з лоба П'єра. Ох, Мішель, хіба можна не розмовляти, не прагнути зрозуміти, що ж саме відштовхує нас одне від одного саме

в ту мить, коли... Так, кохана, сяду біля тебе, не буду робити дурниць, цілуватиму й цілуватиму тебе, ни гублюся в твоєму волоссі, в твоїй шії, і ти зрозумієш, що пема причини... так, зрозумієш, що коли я хочу взяти тебе в обійми і занести нагору до твоєї кімнати — твоя голова на моєму плечі — то не робитиму тобі найменшої кривди...

— Ні, П'єре, ні, сьогодні ні, прошу тебе, коханий

— Мішель, Мішель...

— Благаю тебе.

— Чому? Але ж поясни, чому.

— Не знаю. Вибач мені. Не закидай собі нічого, то усе тільки через мене. Ще маємо час, стільки часу...

— Не зволікаймо більше, Мішель. Зараз.

— Ні, П'єре. Сьогодні — ні.

— Але ж ти обцяла, — недоладно каже П'єр. — Ми приїхали сюди... так довго чекали... ми так довго чekali, щоб ти хоч трішки мене любила... Сам не знаю, що кажу, слова все руйнують...

— Якби ти міг вибачити мені, якби я...

— Як можна вибачити тобі, коли ти нічого не кажеш, коли я майже не знаю тебе... Що, власне, я маю прощати?

Боббі гарчить біля порога, спека нещадна, одяг липне до тіла, липне цокання годинника, спека зліплює змокріле волосся Мішель, яка дивиться з глибини капани на П'єра.

— Але ж і я не знаю тебе так добре, проте йдеться про інше... Думаєш, мабуть, що я божевільна.

Боббі знову гарчить.

— Багато років тому... — каже Мішель і заплющує очі. — Ми мешкали в Енгієні, я тобі вже казала. Мені здається, я вже казала тобі, що ми жили в Енгієні. Не дивись так на мене.

— Не дивлюся на тебе.

— Дивишся. Мені стає боляче.

То неправда, неможливо, щоб їй боліло тільки тому, що я чекаю на її слова, не порушній, чекаю, щоб оповідала далі, дивлюсь, як ледь ворухнуться її губи... Зараз це станеться, зараз складе благально руки, квіт-... птіхи розкривається, коли вона благас його, вири-вилючись, схлипуючи в його обіймах, вологий пуп'янок, який розкривається, розкіш усвідомлення, що даремно приривається... Боббі прокрадається і розлягається в пугку. «Не дивись так на мене»,— сказала Мішель, а П'єр відповів: «Не дивлюся на тебе»,— а тоді вона сказала, що він дивиться і цим завдає їй болю, але змовкає. Їй несила говорити далі, бо П'єр випростується, дивиться на Боббі, на себе в дзеркалі, закриває обличчя руками, глибоко зітхає, із стогоном, що нагадує нескінченний свист, раптом падає на коліна перед канапою, ховаючи обличчя в долоні, скоцюрблений, важко сиплюючи, силкуючись скинути з себе образи, що липнуть до нього, як павутиння, як опале листя до липкого обличчя.

— Ох, П'єре,— озивається Мішель топеньким, як инточка, голосом.

Схлипування виривається з-під пальців, що дарма його стримують, наповнює повітря чимось важким, що весь час відроджується, весь час повторюється.

— П'єре, П'єре, чому ж, коханий, чому?

Вона ніжно пестить його волосся, подає носовичок із легким запахом моху.

— Перепрошую, кохана, я дурень... Каза... Ти почала казати...

Він опановує себе і важко вмощується на другому кінці канапи. Не помічає, що Мішель якось раптом замикається в собі, що знову дивиться на нього — як тоді, перед втечею. Він повторює над силу: «Ти поча... почала була казати...», горло йому перехопило. Але що то знову? Боббі гарчить, Мішель відступає крок за кроком, спиною, не одриваючи від нього очей. Що ж то

знову? Чому саме зараз? Чому вона тікає? Він посміхається, бачить у дзеркалі свій усміх, посміхається знову. Als alle Knospen sprangen, мугиче він кріш зціплени зуби, тиша, звук знятої з телефона трубки, крутиться диск, одна літера, інша літера, тепер цифри, П'єр хитається, він усвідомлює невиразно, що мусить якось порозумітися з Мішель, але він уже на подвір'ї біля мотоцикла. Боббі гарчить біля ганку, стіни дому відбивають гуркіт заведеного мотора, перша швидкість, тією вулицею вгору, друга швидкість, під сонце.

— То був той самий голос, Бабетто. І тоді я зрозуміла...

— Дурниці!— відповідає Бабетта.— Якби я була там, мабуть, відлупцювала б тебе.

— П'єр поїхав,— каже Мішель.

— То найкраще, що він міг зробити.

— Бабетта, якби ти могла приїхати...

— Навіщо? Приїду, звичайно, але ти просто дурепа.

— Заїкався, Бабетто, присягаюсь тобі, їй-богу... Я не помилилась, я вже казала тобі, що перед тим... Усе було так, ніби знову... Приїжджай швидше, не можу цього пояснити по телефону... Оце почула гуркіт мотора, од'їхав; мені його страшенно жаль: хіба він може зрозуміти, що зі мною робиться, бідолашний, але він теж якийсь дивний. Бабетто. Боже, цього не можна витримати...

— А я думала, що ти вже вилікувалась від усього того,— каже Бабетта неприродно байдужим голосом.— П'єр не дурень, і він усе зрозуміє. Я була певна, що він давно знає про це.

— Я збиралась розповісти йому, власне, почала була вже йому казати і сама тоді... Бабетто, присягаюсь, він почав заїкатися, а перед тим... перед тим...

— Ти вже казала мені, але перебільшуєш, я певна

цього. Ролан так само часом змінює зачіску, і ти його, до речі, ні з ким не плутаєш, чорт забирай.

А він поїхав,— монотонно повторює Мішель.

Повернеться,— каже Бабетта.— Добре, приготуй Роланові щось перекусити, у нього жахливий анетит.

Оббріхуси мене! — озивається Ролан з дверей,— там з Мішель?

— Ідьмо,— каже Бабетта,— ідьмо негайно.

Він керує світом з допомогою каучукового керма, натиснутого в руці. Трохи праворуч— і всі дерева вздовж дороги зливаються водно. Трохи ліворуч— зелене безмежжя розпадається на поодинокі тополі, що тікають назад, високовольтні стовпи наближаються поволі один за другим. Їзда — це щасливий ритм, до якого починають вплітатися слова, уривки образів, що не мають нічого спільного з дорогою, каучукова ручка праворуч, звук чимдалі гучніший, шнур цього звуку напнутий десь на межі людської витривалості, але П'єр уже не мислить, усе стало мотором, тіло — лише додаток до нього; вітер в обличчя, як забуття, Корбюзь, Арпажон, Лінас Монтлері, знову тополі, будка регулювальника руху, світло чимдалі фіалковіше, свіже повітря входить у розтулені губи повільніше, повільніше, на тому перехресті праворуч, до Парижа вісімнадцять кілометрів, Сінзано, до Парижа сімнадцять кілометрів.

Не розбився,— думає П'єр, поволі в'їжджаючи на дорогу ліворуч.— Неймовірно, але не розбився. Утома навалюється йому відразу на плечі, як пасажир, вона чимдалі солодша, чимдалі необхідніша. Думаю, що пробачить мені,— міркує П'єр. Ми обоє чинимо по-дурному, треба, щоб вона зрозуміла, вона мусить зрозуміти, нічого не знаєш насправді, поки не оволодієш коханою. Я кохаю її волосся між моїми пальцями, кохаю її тіло, кохаю її, кохаю.. Біля дороги вигулькує

лісок, опале листя, навіяне вітром, встеляє дорогу. П'єр дивиться на листя і бачить, як його ворухить і пожирає мотоцикл. Каучуковий циліндр праворуч, різкіше, ще різкіше. І раптом скляна куля ледь зблискує внизу, де починаються поручні. Немає потреби залишати мотоцикл якомога далі од вілли; хоча Боббі може розгавкатись, краще сховати його між кущами; темнішає, він іде пішки, входить до вітальні, шукаючи Мішель, але немає її на канапі, тільки пляшка коньяку і брудні чарки; двері до кухні одчинено, але через них не вливаються червоні промені сонця, що сідає за садом, і тільки тиша, тож найліпше було б підійти до сходів, орієнтуватись на блиск скляної кулі, а може, то очі Боббі, бо ось він лежить, зіщулившись, на першій сходинці і злегка гарчить, але неважко буде обійти його, треба підніматися тихенько, щоб не рипіли сходи — це може налякати Мішель, двері причинені, не може бути того, щоб двері були причинені, а в його кишені не було ключа, але коли двері прочинені, не треба ключа, приємно відгорнути рукою волосся, підходячи до дверей, штовхнути їх легенько погою — і вони тихо розчиняться. Мішель сидить на краю ліжка, підводить очі і дивиться на нього, підносить обидві руки до вуст, здається, збирається закричати, але чому волосся не спадає вільно на плечі, чому вона не в блакитній сорочці? На ній якісь джинси, і виглядає вона старшою, але посміхається, зітхає, встає, простягає до нього руки, каже: «П'єре, П'єре» — замість того, щоб благати, ламаючи руки, і опиратися йому, шепоче його ім'я і чекає на нього, і дивиться на нього, і тремтить, ніби від щастя, а може, від сорому, як сучкадонощиця, бо така і є, він добре її бачить, незважаючи на купу опалого листя, що знову огортає йому обличчя, а він здирає його обома руками, тоді як Мішель відступає на крок назад, наштовхується на край ліжка, з розпачем озирається через плече, і кричить,

кричить, насолода, яка запаморочує його, в якій він тоне, кричи, ось тобі, волосся між пальцями, ось тобі, просись не просись, ось тобі, парешті, сучко, ось тобі.

— Чорт забирай, але ж то вже давня історія,— каже Ролан на крутому віражі.

— Я теж так гадала. Майже сім років. І раптом вихоплюється. Чомусь саме зараз...

— Помиляєшся: якщо вже воно мало колись вихопитися на поверхню, то саме зараз. Навіть виходячи з того, що це абсурд, тут є якась логіка. Я сам... Буває, повертається до мене уві сні, віриш... Не можна забути, як ми його вбили. Правда, тоді не було, власне, вибору,— каже Ролан, натискаючи на педаль.

— Вона цього не знає,— каже Бабетта,— знає лише, що певдовзі його вбили. Справедливо було б, щоб вона дізналась хоч би про це.

— Припустімо. Але ж йому це зовсім не видалося справедливим. Пригадую його обличчя, коли ми в лісовій глушині витягали його з машини. Відразу ж зрозумів, що це — кінець. Треба віддати йому належне — в ту мить він був мужнім.

— Завжди легше бути відважним, аніж бути людиною,— каже Бабетта.— Згвалтувати дитину... яка... Коли згадаю, як я повинна була стежити, щоб Мішель не наклала на себе руки. Ті перші ночі... Не дивно, що зараз це повертається до неї. Мабуть, це навіть природно...

Автомобіль на великій швидкості в'їжджає на вулицю, де розташована вілла.

— Такий був мерзотник,— каже Ролан.— Чпстокровний арієць, як вони себе тоді називали. Звичайно, попросив сигарету, все, як належить. Хотів також знати, чому його кінчаємо, ну, то ми йому пояснили, пояснили аж надто добре. Коли, бува, наснитись мені, то завжди із тим виразом зверхності і подиву, з тим своїм мало

не елегантним заїкуванням. Пам'ятаю, як він упав за юшеним обличчям в сухе листя.

— Досить, прошу тебе.

— Він заслужив на це, іншої зброї ми й не мали. Якщо добре вцілити, мисливський набій... це там, ліворуч, в глибині?

— Так, ліворуч.

— Сподіваюсь, коньяк тут теж знайдеться,— каже Ролан, гальмуючи.

БАБИНЕ ЛІТО

Аби ж то знаття, як ліпше повести розповідь: чи то від першої особи, чи то від другої, а може, вжити третю особу множини або взагалі вдатися до якогось штучкарства, всім читачам на подив. От хоча б закрутити ось так: «Я дивлюся — місяць сходить» або так: «Нам, мені очі болять на самому денці», а надто ось так: «Ти, блондинка, були хмари, що й нині біжать перед моїми, твоїми, вашими, нашими лицами...» Кат його зна!

Мабуть, найкращий вихід — податися до бару й хильнути пива, а машинка хай собі клацає оповідання, як сама знає (я ж одразу друкую на машинці). Далєбі, не брешу, це найкращий вихід, адже оповідання буде про «контак» (у мене «контак» 1:1,2), і цілком ймовірно, що одна машина знає про іншу куди більше, ніж я, ти і вона, білява жінка біля парапету і ці хмари. Та все це сказано, щоб дотепніш було, адже ясно: варто мені встати з-за столу, як мій «ремінгтон» застигне, скам'япіє з тією подвоєною затятістю, яка є в усіх нерухомих речах, які ми звикли бачити в русі. Як не крути, а доведеться мені писати самому. Хтось з нас повинен писати, і хай краще я, оскільки я вже помер і можу бути зовсім неупередженим. Хай краще я, бо мої очі не бачать нічого, крім пєба, і ніхто не

випажає мені думати, не заважає писати (ось плыве хвіра з сірою облямівкою), не заважає порпатися в власній пам'яті. Хай — я, оскільки я вже вмер, але я живий, атож, тут нема ніякого трюку, і все згодом в'ясується. Адже треба з чогось починати, і я почав з того, що звершилося, з найдальшого кінця, тобто від початку, і, зрештою, так і слід починати будь-яке оповідання.

А власне, чому я все питаю себе, чи треба взагалі розповідати про це? Якби ми питали себе, навіщо робимо те, що робимо, якби людина могла переконливо відповісти сама собі, навіщо вона, скажімо, погодилася йти на вечерю (а зараз пурхнув голуб і, здається, горобець), якби вона знала, чому в неї лоскоче в животі, тільки-но їй розкажуть анекдот. Чому кортить розповісти цей анекдот товаришам по службі? Чому поднна не може спокійно працювати, поки не розповість анекдот?

Як на мене, досі ніхто до пуття цього не розтлумачив, і краще дати вихід тому, що тебе розпирає, викласти все, як було. Адже, власне кажучи, нікому не горомно дихати чи взувати черевики — це річ загальнолюдська. А ось коли трапляється щось незвичайне, як от, наприклад, у черевик заліз павук або в легенях лути дивний тріскіт, ніби скло лопнуло, тут уже кожний кваниться розповісти, розповісти співробітникам чи лікареві... «Ох, пане докторе, коли я вдихаю...» Розповісти, та й усе, розповісти, аби лиш позбутися цього прикрого лоскотання в животі.

А що вже ми взялися за розповідь, то треба подбати про якийсь склад і лад. Передусім доведеться спуститися сходами цього будинку і потрапити в сьоме листопада, що було рівно місяць тому, в неділю. Отож-бо спускаємося з шостого поверху, і нас зустрічає неділя і небувале для паризької осені сонце. В такий день особливо кортить блукати містом, придивлятися до

всього і фотографувати. (Адже ми фотографи, вірніше, я — фотограф).

Знаю, найважче раз і назавжди визначити, як будувати оповідання. Про це вже мова йшла, але я не боюся повторюватись. Вєя морока в тому, що тут не розібратися, хто, власне, в ролі оповідача: я чи те, що сталося, або ж те, що я зараз бачу: хмари, хмари, а часом — голуб... А може, я просто розкажу правду, яка залишиться тільки моєю правдою, і тоді вона потрібна лише мені одному, і лише на те, щоб покласти край цьому дурному лоскотанню в животі, покласти край якнайшвидше — та й годі!

Ні, треба розповідати неквапливо — і все стане на свої місця. А якщо моє місце заступить хтось інший, якщо мені не буде чого сказати, якщо пропадуть хмари і з'явиться врешті щось зовсім інше? (Адже не можна, щоб людина тільки й бачила, що хмари та іноді — голубів). І що мені поставити після всіх цих «якщо»? Як правильно завершити фразу? Але якщо я почну ставити запитання — нічого не вийде, краще заспокоїтись і вести розповідь далі. А раптом вона стане відповіддю принаймні для когось одного, хто її прочитає!

Роберто Мішель, наполовину француз, наполовину чілієць, професійний перекладач, а на дозвіллі — фотограф-аматор, вийшов з будинку номер одинадцять, по вулиці Мосьє-ле-Пренс. Було це сьомого листопада цього року (зараз повзуть дві маленькі хмарки з сріблястими крайками). Три тижні поспіль він перекладав трактат про касації та апеляції, написаний Хосе Норберто Альєнде, професором університету в Сантьяго. В Парижі рідко дмуть вітри, але на розі вітер іноді кружляє, вихориться гвинтом і зухвало б'є в старі дерев'яні жалюзі, за якими ховаються жіпки і гомонять про те, яка нестійка стала погода. А того дня було і сонце: осідлавши вітер, воно носилося містом па втіху паризьким котам і мені — я міг всхтатися по набє-

можий Сени і фотографувати тюрму Консьєржері і церкву Сент-Шапель. Не було ще й десятої години, я підрахував, що об одинадцятій буде добре світло, найкраще в осінні дні. Щоб згаяти час, я рушив до острова Сен-Луї, потім побрів по набережній Ке д'Анжу і зупинився поглядом на особняку Отель де Лозен. Я не проминував нагоди прочитати улюблені рядки Аполлінера, його вірші згадуються мені завжди, як я проходжу повз цей будинок (а ліпше б згадати іншого поета, але Мішель такий упертюх!). Зненацька вітер стих і сонце стало удвічі більше (я хотів сказати — удвічі тепліше, а це, врешті, те саме). Я присів на парапет і нарешті відчув, яким щасливим зробив мене цей недільний ранок.

Є чимало способів долати тоскне Ніщо, і не останній — фотосправа. Але вчитися фотографувати треба змалку, оскільки без уміння зосереджуватися, без окоміра, доброго смаку і чіпких пальців — нічого не вийде. Йдеться не про те, щоб робити, як газетні репортери, фототрюки чи вчасно схопити безглуздий силует якогось достойника на виході з урядового особняка па Даунінг-стріт, номер десять. Це вже справа інша. Річ у тім, що з добрим апаратом у руках просто гріх, смертний гріх прогавити спалах сонячного промінчика, що зблиснув на поверхні старого каміння, або дівчинку з розмаяними косами, що біжить з булками та пляшкою молока. Мішель давно збагнув, що фотограф не може дивитися на світ власними очима: підступна камера нав'язує йому своє бачення (а зараз пливе велика хмара, майже чорна). Проте Мішель знав — що правда, то правда: варто йому вийти на вулицю без «кентакса», і зразу прийде безтурботність, і світ поза кадром, і світло без діафрагми і витримки 1/250. Та ось і зараз (яке то безглузде слово «зараз», яка брехня!) я сидів собі гарнесенько на поручнях, дивлячись на червоні і чорні суденця, і мені й на думку не спа-

дало, як би це умістити в кадр для доброго знімка; просто мене, нерухомого в часі, несло кудись разом з усім, що існувало довкола. І вже й вітер не віяв.

Потім я рушив набережною Бурбонів аж до самого кінця острова, де в мене є улюблений куточок — гарний, точніше, просто затишний, скверик (затишний тому, що маленький, а не тому, що схований, бо, навпаки, він увесь відкритий до річки і неба). Скверик був безлюдний: тільки одна парочка і, звісно, голуби. Може, одного з цих голубів я й бачу зараз. Стрибком я всівся на парапет, і мене сповило, обплело проміння листопадового сонця, я підставляв йому то обличчя, то вуха, то руки (рукавиці мої лежали в кишені). Я не мав ані найменшої охоти фотографувати і знічев'я закурив. Саме тоді, як я клацав запальничкою, мій погляд і затримався на хлопцеві.

Ті, хто спершу мені видалися парочкою, нагадували швидше матір з сином, хоча мені відразу стало ясно, що це не мати з сином, а парочка, парочка саме в тому значенні цього слова, яке ми маємо на увазі, коли двоє — він і вона — стоять, пригорнувшись одне до одного, біля парапету або обіймаються на садовій лаві. Задля цікавості мені закортіло довідатися, чому хлопець такий збурений, ну, просто таки наляканий стригунець чи загнаний засць... То обидві руки в кишенях, то скине їх до обличчя одну по одній. то водить пальцями по чубу, то стане так, то так. І всього його ніби поривало тікати, і в кожному його русі проступав страх, якийсь особливий, стидкий страх.

Було це так очевидно — вони стояли за п'ять метрів від мене, а на острові нікого, крім нас трьох, — що переляканий хлопець цілком поглинув мою увагу, а блондинку попервах я навіть не помічав. Тепер, розмірковуючи про все, я бачу цю біляву жінку значно краще, ніж у ті хвилини, коли вона стояла до мене обличчям; і коли я почав здогадуватися, що відбувалося з хлоп-

це м, я надумав залпшитися й простежити, що буде далі
моя раптом рвучко, наче мідяний флюгер на даху,
овернула голову, і переді мною з'явилися її очі, насам-
перед очі). Вітер відносив убік слова, вірніше, шепіт
цих двох.

Власне кажучи, якщо я й умію щось у житті, то це
дивитися, хоча дивись, не дивись,— скрізь буде паліт
фальшу, бо споглядання як таке кидає нас без усякої
підстраховки за межі власного «я», інша річ — нюх
або... (Годі-бо, наш Мішель завжди перескакує з одного
на інше, весь час його треба стримувати). Так чи інак,
якщо пам'ятати про цей фальш, то дивитися можна,
можна навіть довіритися власним очам. Головне тут
вирішити: дивишся ти чи дивляться на тебе, а потім —
ірвати зайву, непотрібну оболонку з усього. Завдання
важке, що й казати.

Значно більше запам'ятався мені хлопець на фото
(потім буде все зрозуміло), ніж там, біля річки, а от
жінку я пам'ятаю чудово, вона так і стоїть переді
мною — тендітна, ставна (два недоречні, непотрібні тут
слова), в хутряному манто, майже чорному, майже дов-
гому, майже розкішному. Дужий вітер весь недільний
ранок, вдно, розмаював її волосся, що облямовувало
білість і приємерк (ще два недоречні слова) її обличчя.
І в цій плутанині волосся — чорні очі, ну такі очі, що
ти перед ними сам-один на всьому білому світі. Не
очі, а два кібці, що каменем кидаються на здобич, два
стрибки в порожнечу, два спалахи зеленої твані. Це
я пишу не про очі, а просто мені хочеться збагнути,
ось я й сказав: два спалахи зеленої твані.

Справедливо буде відзначити, що хлопець був таки
добре вдягнений. Правда, я ладен заприєятися, що
жовті рукавички належали його старшому братові, оче-
видно, студентові юридичного факультету або іппих
суспільних наук. Пальці цих рукавичок якось кумедно
стирчали з кишені піджака. Досить довго я не бачив

його обличчя, хіба що невиразні лінії профілю, досить тонкого — наполоханий птах, ангел з картини Фра Філіппо¹, рясний пудинг. Переді мною бовваніла синя підлітка, котрий ось-ось продемонструє якийсь із прийомів дзю-до, напевно, він уже бився раз, а то й двічі боронячи молодшу сестричку, а може, якісь переконання. В свої чотирнадцять чи навіть п'ятнадцять років він, мабуть, жив на повному утриманні батьків, але без кишенькових грошей, і щоразу, коли йшлося про чарку косяку, пачку сигарет або чашечку кави, неборак ховав очі від друзів. Мабуть, він викав вулицями в мріях про своїх однокласниць, про те, як би війнути в кіно на новий фільм або купити романів, а ліпше придбати модну краватку, а ще ліпше — лікер в пляшечках з жовтими чи зеленими наклейками. В його домі (а це міг бути лише пристойний дім: обід рівно о першій, на стінах красували в романтичному стилі, темнуваті переднюкії і біля дверей магоневі підставка під парасольки) тоскно мжичив час, хлопча мав бути надією мамі, брати приклад з тата, зубрити уроки, писати титці до Авіньйона. Ось чому при першій нагоді — вулиця. ось чому таке привілля біля річки (ех, шкода, грошиків немає!). Ось чому так вабить до себе місто, де особливі позначки на дверях, найкачепий кіт у під'їзді, фунтик смаженої картоплі за пару сантиметрів, порнографічний журнал, згорнутий вчетверо. І самота, ніби порожнеча в кишенях, і щасливі зустрічі, і потяг до всього, що в п'ятнадцять років — ще не розгадана таємниця, що світить великою любов'ю й розкутістю, схожою на вітер та безлюдні вулиці.

Ось такий, зовсім пересічний, малювався мені життєпис цього хлопця, який у ті хвилини був поза усім і лише ловив кожне слово блондинки, яка вчепилася

¹ Фра Філіппо — італійський художник XV—XVI ст.

и нього мертвою хваткою. (Я втомився повторювати одне й те саме, але зараз проповзли дві розірвані хмари. Того ранку я, по-моєму, ні разу не глянув на небо, і тільки-но у мене виникла підозра про те, що відбувається між хлопцем і білявою жінкою, я просто не міг відірвати від них очей — все дивився і чекав, дивився і...) Коротше кажучи, хлопцеві вочевидь було не по собі, і я легко уявив собі все, що тут сталося десь півгодини тому. Хлопець знічев'я забрався аж на край острова, побачив жінку і роззявив рота від захвату. А жінка... жінка тільки цього й чекала, вона саме для того й прийшла до парапету. Але, можливо, зовсім не так, може, хлопець з'явився раніше, і вона, побачивши його з балкона або з вікна машини, покванилася до нього назустріч, щоб під приводом чи без приводу зайти в розмову, бо ж знала заздалегідь, що він, попри страх і бажання втекти, нікуди не піде, та ще й хизуватиметься, вдаватиме з себе шукача пригод, бувалого в бувальцях. Кінець теж був ясний, усе діялося у мене перед очима, і будь-хто на моєму місці міг врахувати всі варіанти цієї гри чи, краще сказати, кумедного — через нерівність у силі противників — поєдинку. І найцікавіше було саме в тому, що ситуація сама по собі чітко показувала, чим завершиться ця дуель, яка буде її розв'язка. Хлопець, мабуть, сам знайде привід для нової зустрічі, щось придумає, а потім рушить додому, хитаючись, а йому треба б іти впевнено, розманисто, і плечима відчуватиме на собі глузливий погляд жінки. Але цілком можливо, що він, зачарований чи з несміливості, не зважиться навіть на такий подвиг і стовбитиме як вкопаний, а жінка почне куйовдити йому чуба, пестити обличчя і говорити з ним без слів, а вже тоді візьме за руку й поведе до себе. Хоча тут не вгадаєш, може, в останню хвилину, коли якась тінь неспокою — треба ж! — підселить бажання, він посмілішає; поцілує жінку в губи, і рука його обів'є тонкий

стан... Все це могло статися, але поки що не сталося, і Мішель, а він сидів на парапеті в очікуванні будь-якого фіналу, якось несвідомо, механічно налаштував камеру, щоб вчасно клацнути таку прецікаву парочку, захоплену розмовою в затишному куточку острова.

Цікаво, що ця сцена (власне, нічого особливого: він і вона, по-різному молоді) висвічувалася якимсь бентежним світлом. Я навіть подумав, що це світло було в мені самому і що фотокартки — якщо вони вийдуть — розкриють зовсім немудру правду. Ага, до речі: мені раптом страшенно закортіло узнати, що робив чоловік, який сидів у машині, що стояла біля мосту. Може, він дрімав або читав газету. Не дивно, що я його раніше не помітив: будь-хто всередині непорушного авто зникає, мов невидимка, просто губиться в цій жалюгідній коробці, позбавленій краси руху і ризику. Але машина стояла тут з самого початку, порушуючи, а може, навпаки, завершуючи приємний краєвид. Машина — це майже як ліхтарний стовп чи садова лава, не те що вітер і сонячне світло: в них завжди таїться щось пове для очей і для шкіри. А ще хлопець зі своєю дамою, вони-бо тут тільки для того, щоб я зовсім інакше побачив знайомий мені острів. Може, цей чоловік тільки вдає, ніби заглиблений у газету, і стежить за ними теж і, може, йому, як і мені, вже набридло безглузде чекання. Жінка непомітно відсторонювалася і раптом стала так, що хлопець опинився між нею і парапетом. Я бачив їх у профіль. Хлопець був вищий на зріст — ненабагато, але вищий, а проте вона ніби підіймалася, нависала над ним (її раптовий сміх лозиною рубав повітря), пригнічувала його самою своєю присутністю, поємішкою, змахом руки! Чого ж чекати? Діафрагма — шістнадцять, і обрано кадр, де, хвалити бога, нема цієї потворної чорної машини, зате є дерево, його цілком досить, щоб збити монотонну бляклість тла

І підніс до очей камеру, вдає, піби мене зовсім не обходить ця парочка, а сам уже знав, що мені поца-
тати піймати той потрібний вираз обличчя, той жест,
що всьому буде розгадка, знав, що схоплю життя на
самому зламі поруху, не згубивши його, як це буває
на багатьох знімках, якщо змарновано живу частку
розміченого часу. Чекати довго мені не довелося. Жінка
тишевно наступала, і хлопець втрачав останні кру-
пинки волі в лещатах задовгих і все ж солодких тор-
тур. Мені, як і раніше, уявлялися можливі фінали цієї
пригоди (тепер по небу суне одна-єдина пухка хмарин-
ка). Я подумки бачив, як ця дама приводить хлопця
до себе додому (мабуть, квартирка на першому повер-
сі, повно котів і вишитих подушок), я бачив його жалю-
гідне обличчя, бачив, як він силкується приховати своє
вистеження під удаваною розв'язністю — мовляв, нам
не первина. З заплющеними очима (чи ж заплюще-
ними?) я чітко уявив собі все по черзі: жартівливі по-
цілуни, бузкову, атож, мабуть, бузкову перипу на
ліжку, ну і жінку — вона лагідно відводить руки, що
поспішають зірвати з неї сукню (все, як у романах).
І сама роздягає його, слухняного, принашколого, — ну,
воістину мати і дитя під жовтуватим світлом опалової
лампи. А далі — далі так, як це і буває, а може, ні..
хто знає, чим би обернулося це втаємничення в плот-
ське кохання: кваліве сум'яття рук, жорстокі песто-
щі, незручність? Може, хлопцеві заздалегідь наготова-
но відсіч і погордлива посмішка. Йому дадуть відкоша,
а він заціпеніє в гіркому здивуванні? Може, буде са-
мотня і гірка радість? Все може бути, все цілком може
бути... Хіба шукають коханця в такому шмаркачеві?
Ні, ця жінка мала бозна-яку мету, якщо вже не думати
про лиху гру, де все призначено для іншого.

Мішель любить грішити літературними ефектами.
Йому подобаються вигадані перипетії, химерні, позбав-
лені логіки герої і навіть потвори, адже вони не завжди

будять огиду. Але тут інше: ця жінка будила уяву і водночас кожним своїм жестом вела до того, що було правдою. Я поклав собі не чекати й миті, навіщо ризикувати? Як зараз пам'ятаю (а при моїх схильностях переживувати минуле я думатиму над цим довгенько) ту мить, коли мій видошукач схопив усе — дерево, парасет, сонце. Парешті я це сфотографував! Обоє відразу повернулися до мене, але я не відразу збагнув, що вони здогадалися, в чому річ. Хлопець, здивований, з німим запитанням в очах, а вона роздратована, як фурія. Її обличчя, та що там обличчя, все її тіло просякло злістю, нетямалося від усвідомлення того, що вони — бранці крихітного фотокадра.

Я міг би розповісти про це куди докладніше. Але навіщо? Жінка заявила, що ніхто не має права фотографувати сторонніх без дозволу, і зажадала, щоб їй віддали плівку. Судячи з вимови, вона була вроджена парижанка, її сухий, твердий голос з кожною фразою набирив висоти і наповнювався обертонами. Власне, мені було байдуже — віддати чи не віддати плівку, але ж кожен знає, що зі мною можна тільки добром, ось чому я затявся і почав пояснювати, що ніхто і ніде не забороняв фотографувати в публічних місцях, навіть більш того: фотографування всіляко заохочується як приватними, так і державними організаціями. Кажучи все це, я з тасмною втіхою стежив за тим, як хлопець відступає і відступає, явно збираючись накидати п'ятами... і ось, важко зрозуміти, що і як у ньому сталося, він раптом повернувся і кинувся навтьоки. Він, бідолаха, мабуть, думав, що пішов собі геть цілком пристойно, а насправді ж дременував щодуху, проскочив повз машину і зник, як зникають у вранішньому повітрі довгі нитки бабиного літа.

Але у цих павутинок є й інша назва — «слина диявола», і в нашого фотографа плівками полетіла брутальна лайка. Треба сказати, що Мішель тримався до-

ойно (йому це було неважко): він приймав лайливі слова з ввічливою посмішкою і вклонявся дуже пошаною. Коли мені врешті набрид цей тягучий монолог підлотника, тварюку і негідника, який лізе в чужі справи, я раптом почув, як грюкнули дверцята машини, і побачив біля неї чоловіка — він дивився прямо на нас. Тут лише мені сягнуло, що в цьому дійстві у нього своя роль.

Чоловік рушив до нас, не випускаючи з рук ту саму книгу, яку він так дбайливо читав у машині. Мені особливо запам'яталася його дивна гримаса — таке неможливо забути, — вона кривила рот, прорізала зморшувате лице, спотворюючи його нижню частину, а губи — борсалась, ніби щось живе, непідвладне, біля сухих губ, сипаючи їх то праворуч, то ліворуч. І все-таки це було скам'яніле лице — вибілений крейдою блазень, чоловік без єдиної кровинки, з висохлою, драглистою шкірою. Очі сиділи надто глибоко, а ніздрі — надміру відкриті, чорні, чорніші за брови, чорніші за волосся, чорніші за краватку. Чоловік ступав по бруцятці з такою обережністю, наче боявся поранити ноги. Його лаковані черевики були на дуже тонкій підшви, — це я теж добре пам'ятаю, — і здавалося, така підшва не вбереже ноги і від найдрібнішого камінця. Не знаю чому, але я відразу зліз з поручнів. Хоч убий, не знаю чому, але я безповоротно вирішив не віддавати плівки й не поступатися вимогливому голосу, в якому явно проступала тривога, точніше, страх. Жінка й блазень мовчки ззиралися між собою — ми склали просто нестерпний трикутник, щось таке, що чеминуче мало зламатися, з грюкотом завалитися. Я чомусь зареготав їм в обличчя і пішов геть, маю надію, у мене це вийшло трохи пристойніше, ніж у того школяра. На мосту, там, де врівні з ним підносяться перші будинки, я озирнувся. Вони стояли на тому самому місці, тільки газета валялася на землі, а жінка,

прихилившись плечима до парапету, судомно водила рукою по кам'яних плитах — класичний і безглуздий жест загляної людини, котра хоче врятуватися

Все інше сталося тут і зовсім недавно — в кімнаті на шостому поверсі. Збігло кілька днів, перш ніж Мішель проявив недільну плівку. Сент-Шапель і Консьєржері вийшли просто пристойно. Два-три пробні кадри устигли вивітритися з моєї пам'яті. Явна невдача — кадр з котом, що якимсь дивом заліз на самий верх вуличного пісуара. А ось фото, зроблене на острові: блондинка і хлопець. Негатив був такий гарний, що Мішель збільшив зображення. Великий план був нітрохи не гірший, і він збільшив його до розмірів великої афіші. Тієї самої миті йому й на думку не спало (зате тепер він дивується і дивується), що клопоту варті були лише знімки Сент-Шапель і Консьєржері. З усієї плівки його чомусь вабив лише кадр з білявою жінкою і підлітком. Він навів збільшене зображення на стіну і першого дня, позираючи на нього, згадував, точніше, не згадував, а порівнював реальність, яка щезла, зі спогадом (справа, відверто кажучи, сумна), зі скам'янілим спогадом — адже ним стає будь-який знімок, в якому нібито все на місці, ніщо не пропало, а проте це саме Ніщо і панує над зображенням. Ось жінка, ось хлопець, ось застигле дерево над їхніми головами і небо, таке саме чітке, як кам'яний парапет, літні хмари і каміння, єдине, тотожне в своїй субстанції (а зараз пробігла хмара, схожа на голову грози). Перші два дні мене цілком влаштовувало і саме фото, і його великий план на стіні моєї кімнати, і я просто не усвідомлював того, що раз у раз відриваюся від перекладу, щоб вдивитися в обличчя жінки або в темну пляму на кам'яному парапеті. Ось тут я і ляснув себе по лобі... Все ж так просто! Ну, чому досі це не спадало мені на думку? Адже коли ми тримаємо фотографію

примо перед собою, наші очі точно повторюють положення об'єктива! Це така очевидна істина, над якою люди зовсім не задумуються. Сидячи за друкарською машинкою, я дивився на зображення,— нас відокремлювало метрів три, не більше,— і ось тут я й зметикую, що я зараз у тому самому положенні, в якому був оді об'єктив моєї камери. Це було чудово, адже саме так легше оцінити всі достоїнності знімка, хоча, якщо дивинися по діагоналі, то й тут є свої сюрпризи і краєвиди. Вряди-годи, точніше, коли мені не вельми щастило віддати гарною французькою мовою те, що добірною англійською мовою написав Хосе Норберто Альєнде, я дивився на знімок — іноді мене приваблювало обличчя жінки, іноді хлопець, іноді бруківка, де сухий висточок чудово відтінив бічний план. Відпочиваючи від роботи, я подумки переносився в той ранок, яким починалася фотографія. Мені втішно було згадати, з чим запалом вимагала жінка зняту плівку, якою смішною і водночас патетичною була втеча хлопчача! Як несподівано з'явився той дивний чоловік.

Взагалі, я міг бути задоволений собою, хоча, щиро кажучи, мій відхід зі сцени не вирізнявся особливою вишуканістю: та й якщо кажуть, що французи швидко на відповідь, мені й самому невтямки, чого це я раптом позадкував, не зумівши красномовно висловитись на тему громадянських прав, привілеїв і пільг. Але з другого боку — і це найголовніше — я допоміг хлопцеві вчасно втекти (якщо мої розрахунки точні, що поки ще невідомо, хоча втеча це втеча). Не бажаючи того, я вліз не в свої справи, але завдяки цьому переляканий шмаркач зміг одержати бодай якусь користь від свого страху. Хай він тепер кається, хай соромиться, хай вважає себе слиньком, але ліпше це, ніж дальше шайомство з жінкою, здатною дивитися так, як вона дивилася на нього біля парасолу.

В Мішелі іноді прокидався пуританин, і тоді він леден був думати, що нікого не можна силою схилити до лихого. Отже, випадкова фотографія зробила свою добру справу. Треба сказати, що я зовсім несвідомо уривав свою роботу на кожному параграфі: в ті хвилини я взагалі не замислювався, чому мене приваблює це зображення і чому я, зробивши його великим планом, повісив у себе на стіні. Мабуть, лише так, лише за подібних умов і чиняться всі фатальні вчинки.

Мабуть, легкий, ледь помітний трепет листя на дереві нітрохи не стурбував мене, я продовжував початку фразу і цілком удаło закінчив її. Нічого дивного! Навіть звички — це великий гербарій. Адже, по суті, великий план вісімдесят на сімдесят дуже нагадує екран, на якому пускають фільми, де жінка вкрадливо розмовляє з хлопцем на острові, і над їхніми головами хитається гілля з сухим листям.

Але ось руки — це вже занадто. І втішно, що я тільки почав перекладати: *Donc, la seconde clé réside dans la nature intrinsèque des difficultés que les sociétés...*¹ — як раптом побачив, що долоня жінки обережно — пальцем за пальцем — стислася в кулак. В одну мить від мене нічого не залишилося, хіба що назавжди обірвана французька фраза, друкарська машинка на підлозі, зарипілий від поштовху стілець і туман. Хлопець пригнув голову, як це роблять вкрай знесилені боксери в чеванні останнього удару. Він підняв комір і став ще більше скидатися на в'язня, на ідеальну жертву, що сама чекає наближення катастрофи. Рука жінки знову розкрилася, і довгі пальці лягли на щоку хлопця. Жінка щось зашептала йому на вухо, а він, зляканий, вірніше, насторожений, витягував голову над її плечем і щохвилини обертася в той бік, де — Мішел.

¹ Однак інший ключ — у внутрішній природі трудящих, які суспільство... (Франц.)

до того знав про це — була машина і той чоловік у сі-
му кашелюсі. Вони не потрапили в кадр, не погра-
ли — а даремно! Чоловік жив в очах хлопця (тут
я чого й сумніватися), в словах і руках жінки, в са-
мій присутності цієї жінки, яка, як виявилось, вико-
нувала всього лише роль посередниці. А потім я поба-
вся, як він підійшов до них, як глянув на них, — руки
в кишенях, а на обличчі чи то досада, чи то нетерпляч-
ка, — суворий хазяїн, який от-от свисне собаці: мовляв,
не ді стрибати. І я збагнув, коли тут доречне слово
«збагнув», що могло статися, що повинно було статися,
що неодмінно сталося б з цими людьми, якби не мій
нещадковий прихід, який став мимовільною завадою
тому, що тоді затівалося і що тепер обов'язково ста-
лося. І реальність була куди страшніша, ніж усі мої
фантазування. Ця жінка не своєю волею стояла біля
трапезу з рожевощоким херувимом, вона не збира-
лася тішитися його трепетом і боязню. Справжній ха-
зяїн чекав своєї години і вірив, що все йде як треба. Не
чи перший посилав жінку привести облутану квітами
жеству. А далі — простіше простого: машина, дім —
не той, так той, вино, порнографічні листівки, запіз-
нілі сльози і пробудження в пеклі. І цього разу я нічо-
го тільки не міг вдіяти, анічогісінько. Фотографія була
мені тепер зовсім не помічницею, а ворогом, вола мсти-
тися відверто, показуючи без прикрас, що тепер ста-
ється. Я зробив знімок давно, минули не години, а дні,
тижні, ми вже далеко одне від одного, сльози каюття,
мабуть, уже проліті, залишилася туга і подив, ми
якось раптом помінялися місцями: вони жили, руха-
лися, вони вирішували, і рішення вело їх до їхнього
майбуття, а я по той бік, в полоні іншого виміру, часу,
кімнати на п'ятому поверсі, повного невідання про те,
хто ці люди — блондинка, хлопчик і чоловік, в полоні
того, що я — лише жалюгідна лінза моєї камери, щось
застигле, не здатне до дії. І якою жорстокістю, якою

жорстокою пасмішкою над моїм безсиллям було те, що відбувалося перед моїми очима: я бачив, як дивився хлопець на цього набіленого блазня, я знав, що хлопець потрапить у пастку, що його спокусять гримами або просто ошукають. Я знав, що мені тепер не крикнути — тікай! — не виручити таким, здавалося дріб'язком, як випадкове фото, що відразу розірвало тенета з аромату дорогих парфумів і навучої диявольської слини похоті. Все мало завершитися там, у ті хвилини, занурені в особливу тишу, зовсім не схожу на тишу фізичну. По-моєму, я крикнув, крикнув розпачливо, і збагнув тієї ж миті, що йду прямо до них, — крок, півкроку, ще крок; на передньому плані плавні похитувало гіллям дерево, пляма на поручнях вийшла за кадр, жінка обернулася, і її лице, тривожне, злякане, нависло наді мною; тоді я зсунувся ледь убік, вірніше, не я, а моя камера, наблизився до чоловіка, а він, розгублений і розлючений, дивився на мене чорними провалами замість очей, дивився так, ніби хотів пришпилити мене до повітря, і ось тут прямо переді мною пропісся поза фокусом великий птах, закривши собою всю фотографію. Я миттю відчув себе щасливим і прихилився до стіни — все-таки мій хлопчак утік, зник. Потім мені пощастило побачити його в самому фокусі: він мчав, ні, не мчав, а летів над островом, над мостом, його кучері маяли під вітром, він вертався у місто. Вдруге сталося так, що хлопець утік, вдруге я допоміг йому втекти; вернув йому його нетривкий рай. Подих у мене перехопило, і я зупинився просто перед ними. Якій сенс іти далі: гра вже зіграна! Жорстоко обрізав усе новий кадр фотографії, на якому ледь виділося плече жінки і пасмо її волосся, і прямо на мене дивився чоловік, і я бачив, як тремтить його чорний язик в роззявленій ямі рота; він повільно підняв руки, простяг їх до переднього плану, потрапивши на мить у самий фокус, і потім, немов суцільна брїла, затулив

і дерево, й острів, а я, сховавши обличчя в долонях, розплакався, як останній телепень.

Раз, та й увесь цей невимірний час — йому нема ні початку, ні кінця — повзе велика біла хмара. Зараз я можу говорити лише про те, що є хмара чи дві хмари, а іноді довгими годинами небо зовсім чисте, та це чистий квадрат паперу, прищиплений до моєї стіни. Перше, що я побачив, коли розплющив очі і витер пальцями сльози, було ясне небо, а потім уже хмара — вона заходила зліва і повільно, ніби красуючись, супула направо. Буває, що все суціль забарвлено сірим, все це одпією величезною хмарию, і тоді розлітаються бризки дощу. Цей дощ падає навскісними рисочками, мені він — ніби перекинутий плач. Потім квадрат стає чистим — мабуть, від сонця — і знову пропливають хмари: одна, дві, а то й три зразу. Й іноді голуби, часом один-два горобці.

ПІВДЕННА АВТОСТРАДА

Gli automobilisti accaldata sembrano non avere storia... Come realtà, un ingorgo automobilistico imprevedibile, ma non ci dice gran che.

ARRIGO BENEDETTI, «L'Espresso»,
Roma, 21, 6, 1964.¹

Спершу дівчина з «дофіна» вперто намагалася стекити за часом, хоч інженер з «пежо-404» вважав, що це вже не має значення. Кожен міг дивитися собі на годинник, але час, причеплений до правого зап'ястка або ж оте «бі-бі», що раз у раз линуло з радіоприйма-

¹ Про тих запеклих автомобілістів ніби й нема чого зповідати... Та й справді, автомобільний затор справляє певне враження, але не більше. Arrigo Benedetti, «L'Espresso», Рим, 21, 6, 1964.

чів, уже ніби відміряли щось зовсім інше — час талюдей, що не піддалися безглуздому бажанню повтатися з уїкенду до Парижа південною автострадою у неділю ввечері, і котрі не були змушені, щойно виїхавши з Фонтенбло, сновільнити швидкість, зупинитися раз у раз, вишикувавшись урешті в шість колон по обидва боки дороги (бо ж відомо, що вся автострада в неділю призначена лише для тих, хто повертається в столицю, — увімкнеш мотор, просунешся на два-три метри, знову зупинишся, погостиш про щось із двома черницями з «сітроена 2СУ» ліворуч, з дівчиною з «дофіна» праворуч, кинеш погляд через заднє скло на блідого чоловіка за кермом «каравели», жартома позаздриш пташинному щастю подружжя з «пежо-203» (з «дофіном» з дівчиною), яке бавиться з донечкою, жартуючи і наминаючи сир, терпиш подеколи галасливий витівки двох хлопчаків з «сімки», що рухається попереду «пежо-407», навіть виходиш роззирнутися, не дуже віддаляючись, бо хіба знаєш, в яку мить автомобілі попереду почнуть рухатися, а тоді — біжи бігом, поки сусіди з машини позаду не вчинили галасу, сигналячи і лаючись, і ось так доберешся до «таунуса», що попереду «дофіна» з дівчиною, яка щомиті позирає на годинник, перекинешся кількома словами чи то байдужими, чи й жартівливими, з двома чоловіками, які подорожують з білявельким хлопчиком, який, незважаючи ні на що, з величезним задоволенням катає собі іграшковий автомобіль по сидіннях і буферу «таунуса»; можна насмілитися й піти далі, бо схоже, що попередні машини й не збираються рухатися вперед, і зі співчуттям позирнути на літню пару в «ІД-сітроєні», схожому на велетенську фіолетову ванну, в якій плавають цих двійко старих, він — тримаючи руки на кермі з виразом пацієнта, що втратив уже всі сили, вона ж — відгризаючи шматок за шматком від яблука з виразом скоріше обов'язку, аніж бажання.

Проробивши такий огляд учетверте, все озирнувши, Інженер вирішив більше не виходити зі свого автомобіля, а лише чекати, доки поліція в якийсь спосіб розчистить цей затор. Серпнева спека збиралася в цьому дню десь на рівні шин, ніби зумисне для того, щоб стояння на місці дедалі більше нервувало всіх. Повітря — запах бензину, чулися крикливі голоси хлопців із «сімки», сонце відбивалося у склі та нікельованих частинах автомобілів, а на довершення всього — простало суперечливе відчуття похованості в самому серці джунглів з автомобілів, які створені для того, щоб мчати вперед. Інженерів «чотириста четвертий» був другий в ряду справа, якщо рахувати від лінії, що ділить автостраду навпіл, отож праворуч від нього стояли ще чотири машини, а ліворуч ще сім, хоч вирізно бачити він міг тільки ті вісім машин, що оточували його безпосередньо, а також і їхніх власників, на яких він уже надивився донесхочу. З усіма він вже поговорив, окрім хлопців з «сімки», що викликали в нього антипатію; поки проїжджали кілька метрів, ситуацію обговорювали до найменших подробиць, і загальне враження було таке, що до Корбей-Ессона доведеться просуватися так само поволі, або й ще повільніше, але десь поміж Корбей і Жювізі ритм почне пришвидшуватися, тільки-но вертольотам та мотоциклістам пощастить розчистити найважче місце у цьому заторі. Ніхто не мав сумніву, що десь неподалік сталась якась величезна катастрофа, що й викликала цей затор, бо ж як інакше можна пояснити таку неймовірну повільність. А ще — уряд, спека, податки, стан шляхів і мостів, усілякі катастрофи, три метри проїхали — ще одна банальність, ще сто метрів якась зарозуміла сентенція або ж стримана лайка.

Двом черниціям з «сітроена 2НР» конче треба було потрапити до Міллі-ля-Форе до восьмої, бо вони везли кошик з овочами та іншою городиною для куховарки.

Подружжя з «пежо-203» за всяку ціну хотіло встигнути подивитись телевізійну гру, яку передають о п'ятнадцяту; дівчина з «дофіна» сказала інженерові, що їй однаково, о котрій вона добереться до Парижа, але вона вважає неприпустимим змушувати тисячі людей рухатися із швидкістю каравана верблюдів. В ці останні години (було, мабуть, близько п'ятої, але сонце вже ще пекло немилосердно), вони, на думку інженера, проїхали кількасот метрів, але один з пасажирів «тануса», що підійшов до них, тримаючи на руках хлопчика з іграшковим автомобілем, щоб перекинутися кількома словами, іронічно всміхаючись, показав на верховіття самотнього платана, і дівчина з «дофіна» згадала, що цей платан (а може, каштан), стоїть на одній лінії з її машиною вже стільки часу, що не варт позирати на годинник і ламати собі голову над непотрібними підрахунками.

Все ще не смеркалось, сонячний жар вібрував над шосе і кузовами машин, доводячи усіх до знемоги, коли вже голова йшла обертом, мало не до млості. Темні окуляри, змочені одеколоном, хусточки на чолах, імпровізовані накриття від сонця, від сліпучих сонячних променів і клубків вихлопного газу, що виривалися з труб при кожному просуванні вперед, ставали щоразу досконалішими, запозичувалися іншими і жваво обговорювалися. Інженер знову вийшов з машини, щоб розім'яти ноги, обмінявся кількома словами з селюкватою на вигляд парою з «аріана», що стояв перед «2НР» із черницями. За «2НР» стояв «фольксваген» із солдатом і юною дівчиною, очевидно молодятами. Третій ряд до узбіччя дороги вже не цікавив інженера, бо ж так можна було відійти на небезпечну віддаль від «чотириста четвертого»; в нього мигтіло в очах від різноманітних кольорів і форм — «мерседес-бенц», «ІД», «4Р», «ланча», «шкода», «моррісмайнор» — повний каталог. Ліворуч по інший бік шосе тягнулися непрохідні

«рено», «Англії», «пежо», «порні», «вольво»; все було таке одноманітне, що врешті, побалакавши з двома чоловіками із «таунуса» і безрезультатно намагаючись зав'язати розмову з самотнім подієм «ісландія», інженер не знайшов нічого кращого, як вирушити у свій «чотириста четвертий» і знову погостити про час, відстані й кіно з дівчиною з «дофіна».

Раз у раз до них забредав який-небудь чужинець, німієць сміливець, що протискався поміж автомобілями з іншого боку дороги чи від самих крайніх рядів праворуч, приносив якусь новину, скоріше фальшиву, але яку повторювали від машини до машини на всьому просторі вздовж розпечених кілометрів. Чужинець бачував успіх своїх повідомлень, дослухався до грюкання дверцят, — пасажирів поспішали прокоментувати принесену ним новину, — але за мить десь звучав гудок або ж гуркіт мотора, і прибулець бігом кидався бігти, видно було, як він виписує зигзаги поміж машинами, щоб дістатися до своєї і уникнути справедливої гніви сусідів. Отак протягом вечора вони довідалися про зіткнення «флорідн» з «2HP» біля Корбей — троє вбитих, дитина поранена; про подвійний наїзд — «фіат-1500» налетів на критий вагозов «рено», який у свою чергу зім'яв «остін», повний англійських туристів; про те, що дорогою від Орлі перекинувся автобус, який віз пасажирів з копенгагенського рейсу. Інженер не мав сумніву, що все це, або майже все, вигадка, хоча щось серйозне, мабуть, таки справді сталося біля Корбей або й біля самого Парижа, якщо вже рух зупинився на такому великому відтинкові шляху. Селяни з «аріа-па», у яких була своя ферма поблизу Монтре, добре знали околиці і розповідали, що якимось, теж у неділю, рух було зупинено на п'ять годин, але тепер цей період здавався майже нікчемним — бо сонце, хиличись до горизонту ліворуч від дороги, вихлюпувало на кожну машину останню лавину помаранчевого желе, від якого

закипав метал і темнішало в очах, і позаду все ні-
не зникали ті самі кроки дерев, а ледь помітні спер-
тіні інших дерев все ще не наближалися ніби уми-
для того, щоб дати відчутти всім, що колона ру-
ється,— нехай ледь-ледь, нехай раз у раз зупиняєть-
і знову рушає. і несподівано гальмує, і повзе тіл-
на першій швидкості, і щоразу доводиться пережива-
прикре розчарування, коли знову і знову перша швид-
кість закінчується повною зупинкою — гальмо нож-
гальмо ручне, стоп, і знову те саме, і ще, і ще.

Якось, виснажений бездіяльністю, інженер виріши-
скористатися зупинкою, особливо довгою і нудною,
і обійти ряди машин ліворуч; проминувши «дофіна», він
помітив «ДКВ», ще один «2НР», «фіат-600», затримав-
на мить біля «де-сото», щоб побалакати із схвильова-
ним і розгубленим туристом з Вашингтона, який мало-
що розумів по-французькому, але на восьму годину
конче повинен був потрапити на Плас-Опера — усе
understand, my wife will be awfully anxious, damn it!¹, —
розмовляли про се, про те, аж тут із «ДКВ» вибрався
чоловік, на вигляд торговий агент, і заявив, що серед
автостради ущент розбився «піперкеб», і є кілька вби-
тих. Американець не надав особливої ваги випадков-
з «піперкебом», інженер теж, бо, почувши хор гудків,
метнувся до свого «чотириста четвертого», на ходу,
однак, зумів розповісти цю історію пасажирам з «тау-
нуса» і подружжю з «двісті третього». Детальнішу опо-
відь він приберіг для дівчини з «дофіна» і тепер пере-
повідав усе з подробицями, в той час як машини повзли
своїх кілька метрів (тепер «дофіл» трохи відстав від
«чотириста четвертого», трохи згодом порядок змінив-
ся, але загалом усі дванадцять рядів рухалися, як одне
ціле: ніби невидимий регулювальник що сховався десь

¹ Розумісте, моя дружина буде страшенно турбува-
тися, чорт забирай усе це! (Англ.)

автострадою, випускав усі машини водночас і ніхто не міг вивратися уперед). «Піперкеб», мадемуазель, це маленький літак для прогулянок. Он воно як! І треба було вигадати отаке — власти посеред шосе саме в долину. Якби хоч не так смішно було у цих клятих машинах, якби ж хоч оті дерева праворуч опинилися трохи шті позаду нас, якби остання цифра на показнику спідометрів збіглася вже з чорною стрілочкою, а не вилігла на власному хвості немов завмерла назавжди.

В якусь мить (поволі вже починало смеркати і горизонт автомобільних дахів забарвився у фіолетовий колір) великий білий метелик сів на вітрове скло «дофі-на», і дівчина з інженером замилювалися його крильцями, скороминущою і довершеною миттю цілковитої чистоти і рухомості; з якоюсь особливою тугою дивились вони на здогін метеликові, коли він, перелетівши «таунус» і фіолетовий «сітроен» літньої пари, полетів до «фіата-но», вже ледь помітного в далині, потім вернувся до «сімки», де незграбна рука спробувала спіймати його, потім легко перелетів «аріан», що належав селянському подружжю, яке, здається, саме вечеряло, і щез врешті в очей десь праворуч. Коли вже смерклося, колона сперше просунулась на значну відстань — щонайменше сорок метрів; коли інженер розгублено позирнув на лічильник кілометрів, шістка щезла і з'явився початок цифри сім. Всі ввімкнули приймачі, а власники «сімки» пустили радіо на повну потужність, і, підспівуючи мелодії твіста, смикались і тряслися так, що здригалася вся машина; черниці перебирали чотки, хлопчик в «таунуса» заснув, притиснувшись лобом до скла і не випускаючи з рук іграшкового автомобіля. Знову з'явилися незнайомці (запала вже глупа ніч) і поповзли пові чутки, так само суперечливі, як і попередні, про які на цей час всі забули. Тепер вже йшлося не про «піперкеб», а про планер, яким керувала донька генерала. Таки справді ваговоз-фургон налетів на «остін»,

але це сталося не в Жювізі, а при самому в'їзді у Париж; один з новоприбульців розповів подружжю з «двісті третього», що асфальт автостради розколовся біля Іньї і що п'ять автомобілів перекинулися, врізавшись передніми колесами в тріщину. Плїтки про цю катастрофу дійшли й до інженера, який лише стелав плечима і нічого не сказав на це. Пізніше, перебираючи в пам'яті хвилини ранніх сутїнків, коли дихати стало легше, він згадав, як чомусь висунув руку з машини і, постукавши по обшивці «дофіна», розбудив дівчину, яка заснула, похиливши голову на кермо, не турбуючись вже про те, що треба їхати далі. Очевидно, було десь опівночі, коли одна з черниць несміливо запропонувала інженерові бутерброд з шинкою, вважаючи, що він голодний. Він прийняв його з ввічливості (насправді ж його трохи нудило) і попросив дозволу поділитися з дівчиною із «дофіна», яка взяла бутерброд і з'їла його з апетитом, закусивши ще й шматочком шоколаду, який запропонував їй сусід зліва, власник «ДКВ». Декотрі навіть повиходили на свіже повітря із своїх розпечених сонцем машин, що знову на багато годин застигли на місці; люди відчувли спрагу, бо ж на цей час усі запаси фруктової води, кока-коли й вина вже скінчилися. Першою попросила пити дівчина з «двісті третього», і солдат з інженером і батьком дівчинки, полишивши автомобілі, подалися на пошуки води. Попереду «сімки», мешканцям якої радіо, очевидно, цілком заміняло їжу, інженер виявив «больє» і в ньому жінку середніх літ із стривоженим поглядом. Ні, води в неї немає, але вона може дати для дівчинки цукерок. Подружжя з «сітроєна» трохи порадилося між собою, а потім стара витягла з сумки банку фруктового соку. Інженер подякував і запитав, чи вони не голодні і чи не може він чимось стати їм у пригоді; старий заперечливо похитав головою, але дружина його очевидно готова була прийняти допомогу. Через деякий

ме інженер разом з дівчиною з «дофіна», оглянувши ряди машин, що стояли від них ліворуч, і намагаючись не відходити далеко від своїх, добули трохи печива і віднесли його бабусі у «сітроен», а потім ледве встигли вернутися на свої місця під перегук автомобільних сирен. Крім цих недалеких походів від своїх машин, — розваги ніякої, тож години врешті почали нашаровуватися одна на одну, зливаючись у пам'яті в єдине ціле; в якусь мить інженер вирішив викреслити увесь цей день із свого записника і стримав усміх, але далі, коли виявилось, що черниці, і чоловіки з «таунуса», і дівчина з «дофіна» не сходяться в підрахунках часу, він зрозумів, що варто таки і тут дотримуватись порядку. Передачі місцевого радіо вже припинились і тільки короткохвильовий приймач у пасажира з «ДКВ» уперто передавав біржові новини. На третю ранку між усіма виникла мовчазна згода відпочити, і до самого світанку колона так і не рушила з місця. Молодики із «сімки» повитягали надувні матраци і повлягались біля машини; інженер опустив спинки передніх сидінь «чотириста четвертого» і хотів поступитись цим ложем черницям, але ті відмовилися; перш ніж лягати інженер подумав про дівчину з «дофіна», яка непорушно сиділа за кермом, і ніби мимохідь запропонував їй до світання помінятися машинами; вона відмовилась, поленувши йому, що може добре спати за будь-яких умов. Деякий час до нього долинав плач дитини, якій, мабуть, було надто гаряче на задньому сидінні в «таунусі», де її поклали спати, черниці все ще молились, коли інженер влігся нарешті на сидіннях і поринув у сон, але сон його був такий близький до реальності, що незабаром він прокинувся стривожений і спітнілий, в першу мить не розуміючи, що трапилося і де він; підвівшись, інженер почав дослухатися до невиразного гамору зовні, помітив тіні, що просувалися поміж автомобілями, і якийсь силует, що віддалявся до краю шосе.

Він зрозумів причину цих пересувань, і трохи згодом і сам, намагаючись не зчиняти шуму, виліз з автомобіля, щоб і собі відійти в потрібі на узбіччя шосе; не було ні кущів, ні дерев, тільки чорне поле, що у б-зоряпу ніч, ніби якийсь абстрактний мур, відділяло світлу полосу шосе із застиглою рікою автомобілів. Він мало не спіткнувся об селянина з «аріана», той бурюнув щось нерозбірливе; до запаху бензину, що висів над нагрітою автострадою, долучився тепер гострий і кислий дух, що нагадував про присутність людини, й інженер поспішив до свого автомобіля. Дівчина з «дофіна» спала, схилившись на кермо, і волосся спадало їй на чоло; перш ніж зайти до себе в машину, інженер якийсь час вдивлявся у її профіль, відгадуючи лінії невидимих вуст, з яких виривався подих з легеньким присвистом. З іншого боку на дівчину дивився власник «ДКВ» і мовчки кутив.

Вранці не набагато просунулися вперед, та все ж пдало надію, що після полудня дорогу на Париж будзвільнено. О дев'ятій звідкись прибув чоловік з добрим новинами: тріщини в асфальті вже зарівняно і незабаром відновиться нормальний рух. Хлопці із «сімки» увімкнули радіо, один із них вибрався на дах автомобіля і став співати й галасувати. Інженер подумки визначив, що й остання новина така ж, певно, сумнівна, як і попередні, і що той, хто приніс їх, просто скористався із загального збудження і радості, щоб випросити апельсин у пари з «аріана». Трохи пізніше ще якийсь чоловік хотів був проробити те саме, але цього разу вже ніхто нічого не дав. Спeka посилювалася, і всі тепер воліли сидіти по своїх автомобілях і чекати, може, добрі звістки і справді якось підтвердяться. Опівдні дівча з «двісті третього» знову заплакало, дівчина з «дофіна» пішла трохи побавити малу і заприятелювала з її батьками. Власникам «двісті третього» не пощастило: праворуч від них стояла «кара-

мовчазний чоловік, що вів її, був зовсім байдужим до всього, що відбувалося навколо, а від сусіди поруч — власника «флоріди», їм довелося терпіти ще й гнівних слів, бо автоматичний затор на шосе він сприймав як образу, спрямовану проти нього особисто. Коли дівчинка знову почала скаржитися, що хоче піти, інженеріві спало на думку поговорити з селянами з «аріана» — він був певен, що ті мають у себе якісь запаси їжі. На диво, селяни зустріли його дуже люб'язно, вони розуміли, що в такій ситуації люди повинні допомагати одне одному, і висловили думку, що ніби хтось узяв на себе керівництво усією колоною (дружина рукою описала в повітрі коло, в яке входило десяток довколишніх автомобілів), то вони б не мали клопотів до самого Парижа. Інженера не привабила можливість бути керівником, і він звернувся до чоловіків з «таунуса», щоб і вони взяли участь у нараді із власниками «аріана». Незабаром вони по черзі переговорили з усіма членами групи. Молодий солдат з «фолькевагена» погодився відразу ж, а подружжя з «двісті третього» запропонувало невеликий запас продуктів, який у них ще лишався (дівчина з «дофіна» піддала склянку води з гренадином малій дівчинці, яка сміялася і бавилась, ні на що не зважаючи). Один з чоловіків із «таунуса» пішов спитати думку хлопців із «сімки» і дістав жартівливу згоду; блідий власник «каравели» знизав плечима і сказав, що йому байдуже, нехай роблять собі що хочуть. Старі з «сітроена» і дама з «болье» помітно зраділи, немовби одразу відчули себе під чияюсь опікою. Водії «флоріди» і «ДКВ» промовчали, а американець, що сидів за кермом «де-сото», поглянув на делегацію із здивуванням і пробурмотів щось про волю божу. Інженер легко провів у керівники групи кандидатуру одного з чоловіків з «таунуса», до якого відчув інстинктивну довіру. Виявилось, що їжі вони мають досить, а найбільші труднощі — з водою. Обра-

ний керівник. якого молодики з «сімки» жартома стали називати просто Таунусом, попросив інженера, солдата і одного з хлопців обстежити дільницю довкола шосе, і, може, запропонувати комусь їжу в обмін на питво. Таунус, у якого були явні здібності керівника, підрахував, що їм необхідно відразу ж забезпечити себе усім необхідним щонайбільше на півтора дні, це на найгірший випадок. В машині черниць і селянському «аріані» знайшлося досить продуктів, і якщо розвідники повернуться з водою, то проблему для всієї групи буде вирішено. А втім, тільки солдат приніс фляжку з водою, замість якої вимагали провізії на двох людей. Інженерові з обміном не пощастило, але завдяки цій подорожі він з'ясував, що і в інших місцях формуються апалогічні групи з подібною метою, бо в якусь мить власник «альфаромео» відмовився вести з ним переговори відносно води, але Таунус вже підрахував, що питва все-таки вистачить для дітей, старої з «сітроена» і для решти жінок теж. Інженер якраз розповідав дівчині про свої мандри по околицях (була вже перша година дня, і сонце просто випалювало дахи автомашин), коли вона раптом перебила його жестом, вказуючи на «сімку»; двома стрибками інженер доскочив до цієї машини і схопив за лікоть одного із хлопців, який, розкинувшись на сидінні, пив великими ковтками воду з пластикової фляжки, потай принесеної під курткою. Хлопець намагався вирватися, але інженер схопив його ще міцніше; тоді товариш хлопця вискочив з машини і кинувся на інженера; той відступив на два кроки назад і чекав на нього майже із співчуттям. Солдат вже біг на допомогу інженерові, а крики черниць привернули увагу Таунуса і його товариша; Таунус вислухав розповідь про те, що сталося, тоді підійшов до хлопця і вліпив йому пару ляпасів. Хлопець закричав, заверещав і почав обурюватися й скиглити, а його товариш тільки бурчав, але втручатися

не насміввся. Інженер забрав пластикову фляжку у хлопця і віддав Таунусові. Пролунали гудки, і всі розійшлися по своїх машинах, щоправда, марно, бо колона просунулась всього-на-всього метрів на п'ять.

Ополудні, коли сонце пекло, здавалося, ще дужче, ніж попереднього дня, одна з черниць зняла з голови чепець, а інша змочила їй голову одеколоном. Жінки потроху взялися за справи милосердя, мандруючи від однієї машини до іншої, і зайнялися дітьми, щоб звільнити чоловіків; ніхто ні на що не скаржився, але добрий настрій був явно награний, підтримували його тільки звичні жарти та скептичний погляд на все, що діялось. Інженер і дівчина з «дофіна» особливо страждали, бо відчували себе спітнілими і брудними, їх навіть вражала цілковита байдужість подружжя з «аріана» до важкого запаху поту, яким од селян віяло, аж в піздрі било, щоразу, коли інженер з дівчиною підходили до їхньої машини поговорити чи переказати якусь новину. Надвечір інженер, випадково позирнувши в заднє скло, як завжди побачив бліде, напружене обличчя власника «каравели», що як і водій «флоріди» тримався осторонь від усіх. Інженерові здалося, що обличчя цього чоловіка ще більш загострилось, й інженерові спало на думку, що той хворий. Правда, трохи пізніше, коли інженер розмовляв з солдатом і його дружиною і мав можливість роздивитися на цього чоловіка зблизька, то сказав собі, що він не хворий, з ним щось інше, те, що можна назвати, мабуть, відчуженням, якщо взагалі цей стан людини можна якось назвати. Солдат розповів потім інженерові, що його дружину лякає цей мовчазний тип, який і на мить не одривається від керма, і схоже на те, що він навіть уві сні не спить. Почали народжуватися всілякі здогади і припущення, створювався цілий фольклор у боротьбі з вимушеною бездіяльністю. Дітлахи з «двісті третього» і з «таунуса» заприятелювали, побились і

знову помирилися; їхні батьки відвідували одні одних, а дівчина з «дофіна» раз у раз приходила до старих з «сітроена» і до дами з «больє» запитати про здоров'я. Коли надвечір несподівано зірвався різкий вітер і на заході сонце сховалось за хмари, всі зрадили сподівалочись, що тепер посвіжішає. Перші краплини дощу збіглися з небувалим досі ривком уперед — майже на сотню метрів; вдалпні замиготіла блискавка, але задуха й далі не спадала. Повітря було таке насичене електрикою, що Таунус, виявивши безпомилкову чуйність відносно психічного стану людей своєї групи, дав усім спокій до самого вечора, і це викликало захоплення інженера, бо той розумів, що за таких умов задуха і втома напевне позначилися на кожному. О восьмій вечора жінки узялися ділити харчі; вирішено було зробити селянський «аріан» головною продуктовою базою, а в «2НР» у черниць влаштувати запасний склад. Таунус пішов сам порадитись з керівниками інших чотирьох чи п'яти ближчих груп. Потім з допомогою солдата і чоловіка з «двісті третього» відніс частину харчів в інші групи і повернувся з водою і кількома пляшками вина. Було вирішено, що хлопці з «сімки» відступлять свої надувні матраци старій з «сітроена» і дамі з «больє»; дівчина з «дофіна» віднесла їм два пледи, а інженер запропонував усім, хто бажає, свою машину, яку жартома назвав «спальним вагоном». На його здивування дівчина з «дофіна» прийняла запрошення, і спала цю ніч на широких сидіннях «чотирьох четвертого» разом з однією з черниць; інша ж черниця влаштувалась у «двісті третьому» разом з дівчиною та її мамою, а батько дівчинки почував просто на дорозі, загорнувшись у плюшеву ковдру. Інженерові не спалось, і він гаяв піч у грі в шашки з Таунусом і його приятелем; через деякий час до них приєднався і селянин з «аріана», вони побалакали про політику і випили по кілька ковтків горілки, рештки якої селянин

...одні вранці віддав Таунусові. Ніч була не найгірша;
...вря посвіжішало, і поміж хмарами заблищали зорі.
...і світанку і чоловіків зморив сон, ота потреба
...огось затишку, що приходить водночас з першим
...нском світанку. Таунус заснув поряд із сином на зад-
...ому сидінні машини, а його приятель й інженер влаш-
...увались на передньому. Поміж снами інженерові вчу-
...ли крики і привидівся якийсь невиразний блиск
...ігла; керівник іншої групи, що завітав до них у го-
...ді, розповів, що машин десь на тридцять попереду
...иникла пожежа, винуватцем якої був чоловік, що по-
...ті намагався зварити собі овочі. Переходячи від ма-
...шини до машини, щоб з'ясувати, як у його підопічних
...минула ніч, Таунус жартував з приводу того, що ста-
...юся, але ні для кого не лишилося таємницею, що він
...мотів цим сказати. Зранку колона вирушила дуже рано,
...ож довелося поквартитися, щоб устигнути поставити
...місця сидіння, натягти чохли, та оскільки це треба
...було робити геть усім, майже ніхто не втрачав терпін-
...ня і не натискав на клаксони. До полудня просунулися
...ще на п'ятдесят метрів уперед, і праворуч від дороги
...проступили обриси лісу. Заздрили тим, хто о цій порі
...уже міг дістатися краю шосе і скористатися з прохо-
...лоди затінку. Може, там був навіть струмок або ж ко-
...лонка з водою, придатною для пиття. Дівчина з «до-
...фіна» заплющила очі і замріялася про душ, про стру-
...мені води, що збігають по тілі — по плечах, по ногах,
...по шиї і спині; інженер, красн ока позираючи на дів-
...чину, помітив дві сльозинки, що скотились у неї по
...щоках. Таунус, який ходив аж до «сітроена», відразу ж
...повернувся, щоб знайти жінок, які б зголосилися до-
...глядати стару із «сітроена», бо та почувала себе зовсім
...погано. У третій групі позаду був лікар, і солдат від-
...разу ж побіг по нього. Інженер, який з іронією, але
...доброзичливо, спостерігав за намаганням хлопців з
...сімки» спокутувати якимось своєю провину, вирішив, що

зараз найзручніший момент дати їм таку можливість. Брезентом від туристського намету хлопці прикрили дах «чотириста четвертого» — і спальний вагон перетворився на санітарну машину, де стара могла спочивати у відносній темряві і прохолоді. Чоловік старої ліг поряд з нею, узяв її за руку, і їх полишили наодинці з лікарем. Потім старою, якій стало краще, зайнялися черниці, а решту дня інженер мандрував собі від машини до машини, аж доки спека доконала його, і він пішов відпочити й собі у машину Таунуса. Тільки тричі він порушив спочинок старих, коли довелося посунути автомобіль знову на кілька метрів уперед. Коли запала ніч, до лісу ще не доїхали.

Близько другої години ночі похолоднішало, і ті, в кого знайшлися з собою ковдри, раділи, що можуть вкритися ними. Оскільки колона навряд чи могла рушити до світанку (це було якось зрозуміло з усієї атмосфери на автостраді, варто було лише позирнути на непорушну колону машин, що стояла, сягаючи аж за виднокіл), інженер і Таунус сіли покурити і завели розмову з селянином з «аріана» й солдатом. Розрахунки Таунуса не виправдались, він відверто це визнав; уранці доведеться щось робити, якось діставати ще харчі і воду. Солдат пішов до керівників сусідніх груп, там також не спали, розмовляли пошепки, щоб не будити жінок. Спитали представників найвіддаленіших груп, у радіусі вісімдесяти чи навіть ста автомобілів, і перекопалися врешті, що становище скрізь однакове. Селянин, який добре знав місцеві околиці, запропонував на світанку послати до сусідніх ферм двох-трьох чоловіків купити у селян харчів, а Таунус тим часом почав підбирати водіїв для тих автомобілів, які на час пошуків лишаться без власників. Пропозиція була доречною, і серед присутніх швидко зібрали гроші; вирішено було, що селянин, приятель Таунуса і солдат підуть утрьох, за-

взявши з собою усі, які є, сумки, сітки та фляжки. Членики інших груп вернулися до своїх, щоб теж організувати подібні вилазки, а на світанку розповіли жінкам, організувавши все у такий спосіб, щоб колона могла в разі потреби рухатися далі. Дівчина з «дофіна» розповіла інженерові, що старепенький «сітроена» стало краще, і вона хоче вернутися у свій автомобіль, о восьмій прийшов лікар і не виявив нічого загрозливого, отже, старі могли вернутися до свого «сітроена». Однак Таунус вирішив усе-таки лишити «чотириста четвертий» в ролі санітарної машини; юнаки для забави спорудили прапорець із червоним хрестом і закріпили його на антені автомобіля. Вже деякий час люди не поспішали виходити із своїх машин; температура дедалі падала, а десь опівдні почалася злива, і вдалині спалахували блискавки. Дружина селянина швиденько підставила під цівки гонд пластмасовий глек, що дуже розвеселило хлопців із «сімки». Спостерігаючи за цим, схилившись над розкритою на кермі книгою, яка його, втім, не дуже цікавила, інженер думав, чому ж експедиція так довго не вертається; трохи пізніше Таунус нишком запросив його до себе в машину, і коли вони вмостилися на сидіннях, розповів, що їхні спроби виявилися марними. Приятель Таунуса пояснив: або на фермах нікого не було, або ж селяни відмовлялися будь-що продавати, посилаючись на правила обмеження приватної торгівлі і підозрюючи у несподіваних покупцях інспекторів, що користуються обставинами, аби їх вайвий раз перевірити. А втім, однак, пощастило добути трохи води і деякі харчі, схоже на те, що солдат їх просто поцупив, але він тільки усміхався і не заходив у подробиці. Так чи інакше, дорога колись звільниться, але харчі, які вони добули, не дуже були придатні для дітей і старої. Лікар о пів на в'яту відвідав стару, а потім втомлено і роздратовано пояснив

Таунусеві, що і в його групі та й в інших — те саме. Правда по радіо було оголошено, що вживаються заходи для ліквідації затору на автостраді, але крім одного вертольота, який ненадовго з'явився над ним, під вечір, ніяких інших ознак діяльності вони не помітили. Тим часом ставало дедалі холодніше, і люду здавалось, чекали вже, щоб занала ніч і можна було покритися ковдрами і хоч на кілька годин скоротити очікування. Зі своєї машини інженер чув, як торговий агент розмовляє з дівчиною з «дофіна», розповідаючи їй недотепні дотепи й викликаючи у неї вимушений сміх. Із здивуванням інженер побачив, що дама з «больє» вийшла зі свого автомобіля, — бо ж досі вона, власне, ще не виходила, — й пішов довідатися, чи не треба їй, бува, чого, але дама просто цікавилася новинами і завела розмову з черницями. Під вечір усіх огорнула якась невимовна, невиразна депресія; тепер вже сон міг принести, мабуть, більше радості, аніж отой калейдоскоп новин, щоразу суперечливіших і неправдоподібних. Приятель Таунуса непомітно навідав інженера, солдата і власника «двісті третього» й запросив до своєї машини, де Таунус повідомив їх, що водій «флоріди» щойно дезертував; один з юнаків із «сімки» помітив порожню машину і почав розшукувати її власника, щоб погостити з ним. Ніхто не зазнайомився близько із товстуном з «флоріди», який спочатку так бурхливо обурювався, а потім замовк, і, як і власник «каравели», більше й рота не розкрив. Коли до п'ятої ранку не лишилось ніяких сумнівів відносно того, що Флоріда, як назвали його хлопці з «сімки», дезертував, прихопивши з собою тільки ручний саквояж і лишивши в машині валізу, набиту сорочками й білизною, Таунус вирішив, що один з хлопців буде керувати покинутою машиною, щоб не затримати увесь рух. Ця втеча в пітьмі викликала у всіх легке роз-

притування, і люди почали гадати, як далеко міг уткнутися той Флоріда поночі навіпростець через поля. І для інших ця ніч виявилась ніччю серйозних рішень; протиснувшись на широких сидіннях своєї машини, інженер прислухався — йому здалося, ніби хтось стояв, але він подумав, що то солдат і його дружина, — стояла глибока літня ніч, і за таких обставин їх можна було зрозуміти. Потім він поміркував ще, і, піднявши брезент, що затуляв заднє скло, при світлі неяскрайних зірок, як завжди, побачив позаду, де за півметра від себе вітрове скло «каравели», а за ним, нервово приплюснуте до нього, якимось дивно повернуте, перекошене судомою обличчя. Намагаючись не порушити тиші, інженер вийшов на лівий бік, щоб не розбудити черниць, і оглянув «каравелу». Потім повідомив Таунуса, який одразу ж послав солдата за лікарем. Так воно й було, цей чоловік вкоротив собі віку, випивши якусь отруту; кілька рядків олівцем у записнику і лист до якоїсь Івети, що покинула його у Вьєрзоні, пояснювали все. На щастя, спати в машинах давно вже стало звичкою (ночі були вже такі холодні, що нікому не спадало на думку спати назовні), і людей тепер не обходило те, що хтось там швиендєє поміж машинами або виходить на узбіччя дороги до вітру. Таунус скликав військову нараду, лікар погодився з його пропозицією. Лишити труп край дороги — означало завдати всім, хто їхатиме позаду них, важкої психічної травми, якщо ж відтягти його чимдалі у поле, це може викликати сутичку з місцевим населенням; минулої ночі вже побили юнака з іншої групи, який ходив до села за харчами. У селянина з «аріана» та у власника «ДКВ» знайшлося все необхідне, щоб герметично закрити багажник «каравели».

Коли вони починали роботу, до них підійшла дівчина з «дофіна» і вчепилась інженерові в руку. Таунус

з товаришем поклали тіло в багажник, а власний «ДКВ» при світлі ліхтаря, який тримав солдат, узявши заліплювати багажник «каравели» ізоляційною стрічкою і клеєм. Оскільки дружина «двісті третього» мала водити машину, вирішено було, що її чоловік візьме на себе «каравелу», що стояла праворуч від «двісті третього», а вранці дівчинка виявила, що у її тата є ще одна машина, й годинами розважалась і гралась, переходячи з однієї машини до іншої, і навіть переносила частину своїх іграшок до «каравели».

Вперше холодно стало навіть удень, та так, що не хотілося й думати про те, щоб виходити з машини без піджака чи куртки. Дівчина з «дофіна» й черниця склали список усіх теплих речей, які мала у себе їхня група. Дехто несподівано виявив у своїх валізах светри, ковдри, плащі або легкі пальта. Їх теж переписали і розподілили між усіма. Знову скінчилась вода, і Таунус послав трьох із свого підрозділу, серед них й інженера, налагодити зв'язки з місцевим населенням. Важко сказати, чому, але опір селян був усюди однаковий; варто було тільки зійти з шосе, як звідкілясь падала просто злива каміння. Уночі хтось запустив у машини косою, вона вдарилась об дашок «ДКВ» і впала поряд з «дофіном». Торговий агент зблід, але не рушив з місця, та американець із «десото» (який не входив до групи Таунуса, але користувався загальною симпатією за гострий язик і веселий сміх) вискочив з машини, і, розкрутивши косу над головою, швиргонув її в поле, пославши услід голосну лайку. Таунус, однак, вважав, що не варто загострювати ворожість, може, їм ще доведеться вийти по воду.

Вже давно піхто не рахував, на скільки метрів їм пощастило просунутися уперед протягом цього дня чи останніх днів. Дівчина з «дофіна» вважала, щодесь на вісімдесят чи й на двісті; інженер був на-

гроспий значно менш оптимістично, але розважався тим, що продовжував і ускладнював розрахунки своїх сусідки, і час від часу робив спроби відбити її у торгового агента з «ДКВ», який залицявся до неї у своєму професійному стилі. Того ж вечора хлопець, до-ому Таунус доручив вести «флоріду», пришов повідомити керівника, що власник «форда-меркурі» пропонує воду за високу ціну. Таунус відмовився від пропозиції, однак надвечір черниця попросила у Таунуса ковток води для старої із «сітроена», яка мучилась, але не скаржилась; чоловік не одпускав її руки, і черниці, й дівчина з «дофіна» по черзі доглядали її. Іншалося півлітра води, і жінки залишили її для старої та для дами з «больс». Тієї ночі Таунус заплатив зі своєї кишені за два літри води. Форд-Меркурі пообіцяв наступного дня дістати ще води, але за подвійну ціну.

Зібратися й поговорити про все тепер було важко, бо ж стояла така холоднеча, що ніхто не виходив з машин, хіба що в нагальній потребі. Акумулятори потроху почали розряджатися — і їх треба було час від часу відключати; Таунус вирішив, що два найзручніші автомобілі слід виділити про всяк випадок на хворих. Загорнувшись у ковдри і ганчірки (хлопці з «сімки» зняли чохли з задніх сидінь своєї машини і зробили з них щось на зразок накидок і шапок, а інші почали їх наслідувати), кожен намагався, по можливості, рідше відчиняти дверцята, щоб зберігати тепло. В одну з таких крижаних ночей інженер почув плач дівчини з «дофіна». Легесенько, нечутно він відчинив дверцята її машини, торкнувся у темряві її обличчя і погладив мокру щоку. Майже без опору дівчина дозволила провести себе у «чотириста четвертий», інженер допоміг їй влаштуватися на сидінні, вкрив єдиною ковдрою, а зверху ще й своїм плащем. У цій машині, перетвореній на санітарну, накритій

брезентом, темрява була суцільною; потім інженер опустив ще й обидва сонцезахисні щитки і почепив на них свою сорочку і светр, щоб машина була цілком затемнена. Перед світанком дівчина сказала йому на вухо, що ще до того, як вона розплакалась, їй здалося, що вона бачить здалеку праворуч вогні якогось міста.

Можливо, це й справді було місто, але через в'язний туман не можна було нічого розгледіти далі, ніж на двадцять метрів. Як не дивно, але цього дня колона просунулась уперед на досить-таки велику відстань, може, на двісті чи триста метрів. І тоді — по радіо (його вже майже ніхто не слухав, за винятком Таунуса, який вважав своїм обов'язком бути в курсі подій) передали нове повідомлення; диктори захоплено говорили про особливі заходи для звільнення автостради і поєнялись на самовіддану працю дорожніх бригад і поліції. Несподівано одна з черниць почала марити. Розгублена товаришка дивилась на неї, а в цей час дівчина з «дофіна» змочувала хворій скроні залишками парфумів, черниця ж говорила щось про Армагедон, про дев'ятий день, про якийсь ланцюг. Багато пізніше, під снігопадом, який почався пополудні і поступово засипав автомобілі, прийшов лікар. Він пошкодував, що не може зробити хворій заспокійливий укол, і порадив покласти черницю в машину з хорошим опаленням. Таунус помістив її у свій автомобіль, а хлопчик перебрався у «каравелу», де була також його маленька приятелька з «двісті третього»; вони гралися своїми іграшковими автомобілями і дуже гарно бавились — бо ж тільки вони й не відчували голоду. Увесь цей і наступний день снігопад майже не припинявся; і коли колоні треба було просунутися на кілька метрів уперед, належало вирішити, як і чим розчищати снігові замети, що вирости поміж машинами.

Шкому не спадало на думку дивуватися, як і чому саме так розподіляються поміж усіма харчі і вода. І ще, що міг зробити Таунус тепер, це керувати розподілом спільних запасів і нахилитися якнайкраще обміняти щось на щось. Форд Меркурі і ще Порш кожного вечора торгували харчами. Таунус й інженер узалися розподіляти продукти у відповідності до фізичного стану кожного. Важко було повірити, але старенька із «сітроева» все ще була жива, хоч і приїнула у напівзабуття, й жінки намагалися привести її до тями. Дама з «больс», яка страждала за кілька днів перед тим від мlosti і запаморочення, відчувала себе значно краще, коли похолоднішало, й більше за інших допомагала черниці доглядати її приятельку, що все ще почувала себе дуже кволою і трохи не в собі. Дружина солдата і Двісті Третього опікувалися обома дітьми; торговий агент з «ДКВ», можливо, щоб втішитися, бо ж дівчина з «дофіна» обрала інженера, а не його, годинами розповідав дітям казки. Ночами починалося інше життя, таємне і глибоко приватне, нечутно відчинялися дверцята машин, щоб випустити або випустити скоцюрблену від холоду постать; ніхто не дивився на інших, очі всіх були так само сліпі, як і морок навколо. Під брудними ковдрами, в затхлому повітрі, що пахло комірчиною і заношеною білизною, ці люди з брудними, відрослими нігтями здобували собі трохи щастя. Дівчина з «дофіна» не помпилась: вдалині виблискувало вогнями місто, вони поступово наближались до нього. Надвечір юнак із «сімки», незмінно закутаний у ганчір'я з чохла і зелене рядно, вибирався на дах своєї машини і завмирав там, як вартовий. Втомившись марно вивчати виднокіл, він вже вкотре озирає автомобілі, що оточували його звідусіль; з деякою заздрістю помічав Дофін у автомобілі Чотириста Четвертого руку, що пестила тонку шию, завершення поцілунку. Жартуючи, тепер,

коли дружба з Чотирриста Четвертим була відновлена, він гукав до них, що ось зараз колона рушить; тоді Дофін змушена була лишати Чотирриста Четвертого і пересідати в свою машину, але незабаром вона поверталась до інженера у пошуках тепла, а хлопцеві із «сімки», мабуть, теж дуже кортіло привести до своєї машини яку-небудь дівчину з іншої групи, але де вже думати про таке, коли стоїть холоднеча, та ще ж й живіт судомиць від голоду, не кажучи вже про те, що група, яка посувалась безпосередньо перед ними, відверто ворогувала з групою Таунуса після випадку з пакетом згущеного молока, і, не рахуючи офіційних зв'язків з Фордом Меркурі і Поршем, з іншими групами стосунки були практично неможливі. І хлопець із «сімки» лише сумно зітхав і знову займав свій пост, доти, доки холод і сніг не заганяли його, тремтячого, у машину.

Однак холод потроху відступав, і після дощів та вітрів, які довели усіх до нервового перенапруження і ускладнили добування провіанту, врешті настали прохолодні сонячні дні, коли можна було вийти з машини, відвідати сусіда і знову налагодити стосунки з іншими групами. Керівники груп обговорили ситуацію, і вирішено було насамперед помиритися з сусідами попереду. Про те, що несподівано щез Форд Меркурі, говорили довго, але ніхто так і не здогадався, що ж могло з ним статися; однак Порш і далі відвідував і контролював чорний ринок. Завжди у нього був якийсь запас води чи консервів, хоча й ці запаси танули, і Таунус з інженером намагалися вгадати, що ж станеться у той чорний день, коли в них вже не лишиться грошей, які можна буде віднести Поршеві. З'являлися думки навіть про насильницькі дії — пропонували захопити Порша і змусити його розкрити джерело харчів, але якраз у ці дні колона просунулась уперед на велику відстань, і керівники груп вирішили почекати

це, уникаючи таким чином ризику зіпсувати все. Інже-
нера, якому врешті-решт все стало раптом якимсь при-
мно байдужим, схвилювало несподіване зізнання дівчини
«дофіна», але, подумавши, він вирішив, що ніяк не
міг би уникнути цього, і думка про те, що він міг би
мати від неї сина, здалась йому такою ж природною, як
вечірній розподіл харчів або ж таємні вилазки на уз-
біччя автостради. Навіть смерть старенької з «сітроє-
на» вже не могла нікого здивувати. Довелося знову
попрацювати темної ночі, сидіти з її чоловіком і вті-
шати його, бо він відмовлявся розуміти те, що сталося.
Двоє з передньої групи побилися між собою, і Таунус
повинен був виступити у ролі третейського судді і за-
лагодити їхню суперечку. Все сталося раптом, непе-
редбачено. Головне почалося тоді, коли вже ніхто цього
не чекав, і найбільш безтурботний з усіх перший зро-
зумів, що ж сталося. Забравшись на дах «сімки», весе-
лун-вартовий подумав, що виднокіл якось змінився
(пора була вже падвечірня, жовтувате сонце ледь ви-
промінювало своє скупе світло) і що метрів за п'ятсот
від них, чотириста, триста, двісті — відбувається щось
незрозуміле. Він покликав Чотириста Четвертого, Чоти-
риста Четвертий сказав щось Дофін, і та швиденько
перебралась до своєї машини; Таунус, солдат і селя-
нин вже бігли з різних боків, а з даху «сімки» хлоп-
чина вказував уперед і без утаву повторював радісну
звістку, ніби й сам намагався переконати себе в тому,
що те, що він бачить — правда; потім почувся шум, по-
жвавлення, щось схоже на важкий, але невимовний рух,
пробудження від важкого нескінченного сну і випро-
бування сил. Таунус голосно скомандував усім верну-
тися до своїх машин; «больє», «сітроєн», «фіат-600»,
«де-сото» рушили з місця в єдиному пориві. Тепер по-
чали рухатися й «2НР», «таунус», «сімка» й «аріан»,
і хлопчина з «сімки», нишаючись, як переможець, по-
вернувся до Чотириста Четвертого і махав йому рукою,

аж поки «пежо-404», «дофін», «2НР» з черницями і «ДКВ» у свою чергу рушили з місця. Усім, однак, хотілося знати, скільки це буде тривати; Чотириста Четвертий цікавився цим майже мимохідь, намагаючись тим часом триматися на одній лінії з Дофін, і підблюдорливо усміхався їй. Позаду вже рухалися «фольксваген», «каравела» і «флоріда», спочатку на першій швидкості, потім на другій, нескінченно довго на другій, але вже не виключаючи мотора, як це бувало стільки разів, нога впевнено натискає на акселератор, ось-ось можна перейти на третю швидкість. Чотириста Четвертий простягнув ліву руку і зустрів руку Дофін, ледь торкнувся кінчиків її пальців, побачив на обличчі дівчини усмішку радості і здивування і подумав, що незабаром вони приїдуть у Париж і виміюються, кудись разом підуть — до нього чи до неї — і виміюються, поїдять і знову будуть митися, митися без кінця, і їстимуть, і питимуть, а потім уже усе інше, спальня, умеблована, як і належить, і ванна, і мильна піна, і гоління, справжнє гоління, і вбиральня, і цівки гарячої води, що стікає по грудях і ногах, і манікюрні ножиці, і біле вино, вони вип'ють білого вина, перш ніж поцілуватися і відчутти, що обоє пахнуть лавандою й одеколоном, раніш ніж пізнають одне одного по-справжньому, серед чистих простирадел, і знову купатимуться, цього разу вже для забави і пестощів, а потім кохатимуться — на чистих простирадлах, серед піни й лаванди, різних щіток і щіточок, — а вже потім замисляться над тим, що слід робити, подумають про сина, про всілякі життєві проблеми, про майбутнє, і все це буде, якщо вони не затримаються, якщо колона буде рухатися, — коли вже зараз не можна перейти на третю швидкість, пехай вже буде друга, аби тільки рухатися. Торкнувшись бампером «сімки», Чотириста Четвертий відхилився на сидінні назад, відчув, як зростає швидкість, відчув, що може натиснути на акселератор, не боячись

наскочити на «сімку», і що «сімка» теж пришвидшила рух, не боячись вдаритися у «больє» попереду неї, і що позаду йде «каравела», і швидкість цих машин деда ті простас, і що можна вже сміливо перейти на третю швидкість, і швидкість перемикається майже автоматично, і хід робиться м'яким і ще швидкіснішим, і Чотириста Четвертий поглянув ніжним розчуленням поглядом ліворуч, шукаючи погляд Дофін. Зрозуміла річ, при такій швидкості паралельність рядів порушилась, Дофін випередила його майже на метр, і Чотириста Четвертий бачив її потилицю і ледь-ледь профіль, саме тоді, коли вона поверталась, щоб поглянути на нього, і порухом виказала подив, помітивши, що Чотириста Четвертий відстає щоразу більше. Намагаючись заспокоїти її усмішкою, Чотириста Четвертий різко натиснув на акселератор, але майже відразу змушений був загальмувати, бо мало не наскочив на «сімку»; він коротко натиснув гудок, але юнак із «сімки», поглянувши на нього крізь заднє скло, жестом пояснив, що нічого не може вдіяти й показав при цьому лівою рукою на «больє», що притислося до його автомобіля. «Дофін» йшов на три метри попереду поряд із «сімкою», і дівча із «двісті третього», який рухався біля «чотириста четвертого», махало до нього руками і показувало йому свою ляльку. Невелика червона пляма праворуч вивела інженера з рівноваги; замість «2HP», що належав черниціям, чи солдатового «фольксвагена» він помітив поруч незнайомий йому досі червоний «шевроле», і майже в ту мить «шевроле» вирвався уперед, а за ним «ланча» і «рено-8», ліворуч біля нього йшов «сітроен», який випереджав його метр за метром, але перш ніж його місце зайняв «пежо», Чотириста Четвертому пощастило розгледіти попереду «двісті третій», що затуляв від нього «дофіна». Група розпадалася, переставала існувати, «таунус», очевидно, рухався десь на два десятки метрів попереду, за ним «дофін», водночас

третій ряд зліва спізниювався, бо замість «ДКВ» торгового агента перед очима у Чотириста Четвертого миготів багажник фургона якогось — чи то «сітроена», чи «пежо». Автомашини мчали на третій швидкості, то обганяючи одна одну, то відстаючи, залежно від загального ритму руху всього ряду, а обабіч шосе у передвечірній імлі з'являлись і зникали дерева й будинки. Потім засвітилися червоні вогні, кожен вмикав їх за тим, хто йшов попереду, несподівано западала ніч. Час від часу звучали гудки, стрілки спідометрів повзли все вище, деякі ряди рухалися зі швидкістю сімдесят кілометрів, інші — шістдесят п'ять, ще інші — шістдесят. Чотириста Четвертий все ще сподівався, що, то вириваючись уперед разом із своїм рядом, то трохи відстаючи, він урешті якось та порівняється з Дофін, але кожна наступна мить переконувала його, що шансів на це немає, що група розпалася остаточно, що вже не повторяться ні звичні зустрічі, ні ритуальний розподіл харчів, ні воєнні наради у машині Таунуса, ні пестоці Дофін у передсвітанковій тиші, ні сміх дітлахів, які бавляться іграшковими автомобілями, ні образ черниці, що перебирає свої чотки. Коли засвітилися вогники «сімки» на знак того, що вона гальмує, Чотириста Четвертий збавив швидкість з абсурдним відчуттям надії і, загальмувавши, вискочив з машини і побіг уперед. За «сімкою» і «больє» (позаду лишалась «каравела», але це його не цікавило тепер) він не впізнав жодної машини; крізь скло незнайомих автомобілів із здивуванням, а може, й обурено дивилися на нього незнайомі обличчя, яких він ніколи досі не бачив. Автомобільні гудки змусили Чотириста Четвертого швидко вернутися до свого автомобіля. Юнак із «сімки» дружньо помахав йому рукою, мовби розуміючи його, і вказав рукою у напрямку Парижа. Колона рушила знову, протягом кількох хвилин рухалась повільно, а потім вже так, ніби авто-

трада звільнилась остаточно. Ліворуч від «чогириста четвертого» рухався «таунус», і на якусь мить інженерові здалося, що група знову збирається, що налагоджується порядок, що можна рухатися вперед, нічого не руйнуючи. Але «таунус» цей був зелений, за кермом його сиділа жінка в темних окулярах і незворушно дивилася вперед. І не лишилось нічого іншого, як віддатися рухові, як автоматично пристосуватися до швидкості автомобілів, що його оточували, й не думати. У «фольксвагені» солдата лишилась його шкірянка, а у Таунуса — книга, яку він читав у перші дні, майже порожня пляшечка з лавандою — у черниць з «2НР». А в нього — він зараз щомиті гладив його — був тепер маленький плюшевий ведмедик, якого Дофін подарувала йому замість амулета. Раптом він спіймав себе на безглуздій думці про те, що о пів на десяту будуть розподіляти харчі і що треба відвідати хворих і обговорити ситуацію з Таунусом і селянином з «аріана», а потім западе ніч, і Дофін нечутно прослизне до його машини. і будуть на небі зорі або набіжать хмари — буде життя. Так, саме так і повинно бути, неможливо, щоб усе скінчилось назавжди. Може, солдатові пощастить дістати ще трохи води, що її за останні години вони всю випили; так або інакше, можна розраховувати на Порша, якщо заплатити йому стільки, скільки він зажадає. А на радіоантені безглуздо тріпотів прапорець з санітарним червоним хрестом, і машини мчали вперед тепер вже зі швидкістю вісімдесят кілометрів на годину, до вогнів, що поволі збільшувалися, й ніхто вже не знав, навіщо потрібен цей стрімкий біг машин попochі серед інших незнайомих автомобілів, навіщо взагалі ця шалена швидкість, цей поспіх, у якому ніхто нічого не знає про інших і пильно дивиться вперед, тільки вперед.

СЕНЬЙОРИТА КОРА

We'll send your love to coll-er, all
for a year or two, And then perhaps
in time the boy will do for you.

«The trees that grow so high»

‘Англійська народна пісня’

Не розумію, чому мені не дозволяють лишатися в клініці з моїм хлопчиком на ніч. зрештою, я ж — мати, і лікар де Луїсі познайомив нас з директором. Принесли б якусь кушетку, і я вочувала б поряд з ним, поки звикне, бо коли ми його навідали, він увійшов такий блідий, бідолашка, ніби думав, що його зараз повезуть на операцію; може, це ще й від цього лікарняного запаху, чоловік теж нервував, ледве дочекався, щоб піти геть, а я ж не сумнівалася, що мені дозволять лишитися з сином. Адже йому тільки п'ятнадцять виповнилося, та й тих не дає одразу, і завжди він був при мені, хоч тепер, у тих довгих штанах, він бадьориться, намагається виглядати дорослішим. Вочевидь йому було таки не по собі, коли довідався, що не дозволяють мені лишитися з ним, добре ще, що батько знайшовся тоді на жарти і змусив його одразу ж перевдягтися у піжаму та й лягти у ліжко. А все через оту шмаркачку санітарку, хотіла б я знати, чи то у них справді такі порядки, чи то вона мені просто на зло уперлася. Добре, що я їй так сказала, просто спитала — а чи напевне вона знає, що мені таки не можна тут лишитися. Досить лише глянути, щоб зрозуміти, що то за пташка, корчить із себе бозна-що, фартушок на ній в обтяжку, таке ніхто-ніщо і звати піяк, а го-

¹ Пошлемо до школи кохання твоє, на два щонайбільш чи на рік, А потім якось час промайне, і буде цей хлопчик твій. (Англ.)

«Дерева, що так високо ростуть...»

пору — ну геть тобі директриса клініки! Але моє таки зверху, я вже їй сказала все, що хотіла, хоч, правда, хлопчик мій не знав, куди й подітися, а тато його вдавав, ніби нічого не розуміє, і, звичайно, позирав на її ніжки, як завжди. Приємно лише одне — загальна атмосфера тут добра, зразу видно, що клініка для пристойних людей, у хлопчика чудовий столик з нічною лампою, за яким він зможе читати свої журнали, і чоловік, хвалити бога, не забув принести йому отих його улюблених м'ятних цукерок. А все ж завтра зранку я таки побалакаю з де Луїсі, це перше, що я зроблю, хай він присадить трохи цю зарозумілу дівулю. Треба ще глянути, чи вистачить йому однієї ковдри, я про всяк випадок попрошу ще одну, запасну. Ой, та певне, що мені досить цієї ковдри, добре, що хоч парешті вони пішли собі геть, мама все ще вважає мене немовлям і труситься наді мною. Мабуть, санітарка думатиме, що я їй попросити для себе нічого не годен, вона на мене так зиркнула, коли мама на неї гримала... Ну не можна мамі лишатися тут, то й не можна, не такий вже я малий, щоб не міг спати сам. А в цьому ліжку спатиметься добре, о цій порі тут так тихо, лише подеколи долинає віддалений шум ліфта, це нагадує мені отой фільм, де в лікарні лежала бабуся, у якої був параліч, а тоді раптом поночі одчиняються двері — й вона бачить перед собою чоловіка у білій масці...

А санітарка ця досить-таки симпатична, вона прийшла ще раз о пів на сьому з якимись паперами, питала моє повне ім'я, вік і таке інше. Я одразу ж заховав журнал, нехай бачить, що я книжки читаю, а не журнали з коміксами, і вона, напевне, помітила, але нічого не сказала, мабуть, ще сердиться на маму і думає, що і я такий самий, буду тут комизнитися. Запитала в мене, як там мій апендицит, я відповів, що нічого, вночі не боліло. Сказала, що має зміряти мені

нульс, помадала, щось записала і повісила в ногах ліжка картку. «Їсти хочеш?» — питає. Я, мабуть, почервонів, бо здивувався, що вона мені каже «ти», вона ще дуже молода і мені сподобалась. Я сказав, що не хочу їсти, і збрехав, бо мені завжди саме о цій порі хочеться їсти. «Вечерю сьогодні матимеш легеньку» — каже вона, і не встиг я й оком змигнути, як вона забрала мої м'ятні цукерки. І пішла собі геть. Вже не пам'ятаю, чи я запротестував якось, але, здається, ні, не встиг, бо був досить таки розгніваний, що вона до мене ставиться, як до малого, могла зрештою сказати, що не повинен їсти цукерок, та й усе, а не забирати відразу... Звичайно, вона розсердилась на маму, а тепер на мені відігрується... Дивна річ, ось вона пішла, а б, може, й хотів на неї сердитись, і не можу. Така молоденька, може, років із дев'ятнадцять, мабуть, щойно закінчила школу санітарок. Якщо вона принесе мені вечерю, якщо саме вона, то я запитаю, як її називати, бо ж треба до неї якось звертатися. Але ні, замість неї прийшла інша, у синій сукні, така мила, принесла мені бульйон і сухарі і дала випити зелених таблеток. Ця теж спитала про те та се і як себе 'почуваю, і сказала, що тут спати дуже добре, що в мене чи не найкраща палата у клініці, і справді так, бо я спав майже до восьмої, а розбудила мене ще одна, повенька, маленька така, вся у зморшках, як мавпочка, дуже лагідна, і сказала, щоб я встав та вмився, але спершу дала мені термометра, щоб я його поставив, як тут заведено, а я спершу й не зрозумів, бо вдома завжди ставив термометр під пахву, тож вона мені усе пояснила і пішла. Тут мама з'явилась і — ой, як добре, у тебе все гаразд, бачу, що почуваш себе непогано, а я собі вже уявляла, що ти й очей тут не заплющиш, бідний хлопчику, але що там, вони всі такі, діти, сплять, де голову прихилить, і що йому до мамі, такої знервованої усім, що не змогла заснути ніяк. Лікар де Луїсі

прийшов оглянути хлопця, тож я вийшла на мить у коридор, бо все ж таки хлопець великий, незручно, і хотілося мені зустріти десь оту вчорашню санітарку, та так, мовчки, просто зміряти її поглядом, але у коридорі було порожньо. Лікар де Луїсі вийшов до мене досить швидко, сказав, що оперуватимуть малого завтра, що хлопець відчуває себе добре, що має міцну статуру і що у його віці апендицит — це дурниця. Я подякувала йому і скористалася з нагоди зауважити, що одна з санітарок, як на мій погляд, просто не вміє себе поводити, ота, що працює по обіді, і я це кажу про всяк випадок, бо хочу, щоб моєму синові було забезпечено увагу і догляд. Потім я знову пішла у палату до малого, щоб побути біля нього, поки він читає собі оті журнали. Він знав, що операція буде завтра. Ну, чого вона так на мене дивиться, от біда, ну ніби завтра вже кінець світу, не помру я, мамо, не бійся, ну, будь ласка, як тебе ще просити. Нашому Качо ось вирізали апендицит у звичайній лікарні, і через шість днів він вже у футбол з нами грав. Ти йди додому і не хвилюйся, у мене все гаразд, відчуваю себе добре, і нічого мені не треба. Так, мамо, ну скільки ж можна, цілих десять хвилин: «Чи тут не болять?» і знову — «Чи отам не болять?» Добре хоч вдома є ще моя сестричка і мама має нею займатися, ох, ну, на решті пішла, тепер хоч дочитаю цей комікс, якого почав ще вчора увечері.

Санітарку, яка працювала вчора по обіді, звуть сеньйорита Кора, це я спитав у тої, мавпочки, коли вона мені принесла сніданок. Їсти мені дали знову небагато і знову тих зелених таблеток і якісь краплі, схожі на м'ятні. Краплі ці, напевне, були снодійні, бо навіть журнали у мене з рук випали, і спилися мені шкільні дні, коли ми їхали на якийсь пікнік з дівчатами з жіночої школи, як це було минулого року, і потім танцювали на березі, і все було чудово. Прокинувся я десь

о п'ятій і почав був думати про операцію, я взагалі не боюся, лікар де Луїсі сказав, що то — дурниці, тільки дивно себе уявити під наркозом і не відчувати, що тебе ріжуть, коли ти спиш. Качо казав: найгірше — це коли прокинешся, болить усе, і пудить тебе, і великий жар. Сьогодні матусин синочок вже не такий хоробрий, як учора, одразу видно, що вже боїться, таке ще дитя, таке худе, аж мені його шкода. Коли я увійшла до палати, хлопчак рвучко сів на ліжку і сховав свої журнали під подушку. В палаті, здалося мені, досить прохолодно, і я увімкнула опалення, а потім дала йому термометр. Питаю: «Ставити вмієш?» — а він почервонів як рак. Кивнув головою, що, мовляв, знає і простягнувся на ліжку, а я тим часом опустила штори і засвітила світло. Коли підійшла, щоб узяти в нього термометр, він усе ще був такий зачервонілий, що врешті мене сміх почав розбирати, підлітки у цьому віці завжди такі, ніяк не можуть до всього цього при звичаїтися. А ще й дивиться мені прямо в очі, та так, що я ледве витримую її погляд: все ж таки, як не скажи, а вона просто жінка, і туди ж дивиться, як я витягаю з-під ковдри термометра і подаю їй, піби усміхнулась, коли взяла термометр, мабуть, тому, що я так розчервонівся, але з опим червонінням нічого вдіяти не можу, червонію — і все. Записала температуру на картці, яка висить в ногах мого ліжка, і пішла геть, як і прийшла. Не пам'ятаю, про що ми там балакали з татом і мамою. Вони з'явилися саме о шостій, але довго не засиділись, бо сеньйорита Кора сказала їм, що має підготувати мене до операції і що для мене краще було б увесь цей вечір відпочивати. Ну, думаю, зараз вже мама себе знову покаже, але нічого, обійшлося, здається, тільки позирнула на мою санітарку зверху вниз, і татко теж, ну, я ж бо свого старого знаю, цей дивиться зовсім по-іншому. Мама, як виходила, все-таки звернулась до сеньйорити

Кори: «Я була б вам дуже вдячна, якби ви виявили більше уваги до мого сина. Я добра людям не забуваю, а хлопчик мій звик до лагідності й розуміння». Чи щось подібне, таке ж дурне, як і це; то я мало не луснув від обурення, навіть не почув, що там сеньйорита Кора мамі відповіла, а дівчині, напевне, все це не сподобалось, ще подумас, що я на неї наскаржився або що.

Вернулась вона дець о пів на сьому, привотила столика на колесах, а на ньому всякі пляшечки, вата, і я враз чомусь ніби злякався, хоч взагалі не дуже, просто узявся роздивлятися, що там, на тому столикові, скляночки всякі, щипчики, гумові трубки. Здасться, таки трохи перелякався, сердешний, без мамусі, а та — впрядилась, мов пануга, «була б вам дуже вдячна, якби виявили більше уваги до мого сина», «я вже розмовляла про це з лікарем де Луїсі», «ну, звичайно, аякже, будь ласка, буду вже ходити коло нього, як коло принца». А він у вас гарненький, особливо, коли червоніє. Як я вхожу до палати Коли я відкинула з нього ковдру, перший порух його був знову натягти її на себе. Та, мабуть, помітив, що мені смішно, ой як він соромиться. «Тепер,— кажу,— спускай штани»,— і дивлюсь йому прямо в очі. «Штани?» — перепитав він голосом, як у молодого півника, і почав неслухняними пальцями розв'язувати вузлик на піжамних штанах. Потім з гудзиками морочився, а розетібнути ніяк не міг. Стягла я з нього штани майже до колін, пу і все там у нього, як я собі й думала. «Ти вже, однак, дорослий хлопець»,— кажу я йому і наміляю помазок, хоча голити там було майже нічого. Наміляю його там, а сама питаю: «А як тебе хоч звуть?» — «Пабло» — відповідає хлопчак, та якось так жалібно, мабуть, од сорому. «А якось коротше чи ласкавіше, як тебе вдома називають?» — кажу я йому, однак вийшло на гірше, бо він мало не заплакав, поки я йому тих пару

волосинок збривала. «То інакше вдома не кличуть? Тільки отак: «синочку», та й усе, а короткого імені в тебе немає? Ну то нехай так і буде...» Поголила його, і він одразу ж вкрився мало не з головою. «А Пабло — гарне ім'я», — кажу я, захотілося мені його якось утішити, шкода стало, що так він засоромився, та й я ніколи ще не зустрічала в своїй роботі отакого молодесенького й сором'язливого хлопчика, але чимось він мене таки дратує, напевне, усяджував щось і від тої мами, та в ньому й таке, що ніби не в'яжеться з його віком, щось наче й доросле, зріле, — бо він таки досить гарненький, і таки добре розвинутий, як на свої роки, — але щенятко, яке вже вважає себе чоловіком, ще, чого доброго, й залицятися почне.

Я заплющив очі, щоб од цього сховатися, та марно, бо вона знову чіпляється: «То що, ніяк і не звуть тебе?» — і я ледве не вмер на місці, отак би її й задушив, а коли розплющив очі і побачив над собою її каштанове волосся, вона пахилилась, витираючи мило, і від волосся її линує запах мигдалевого шампуню, як у нашої вчительки з малювання, чи, може, то був якийсь інший запах, і я не знав, що їй відповісти, одне лиш на гадку спало: «А вас звуть Кора, правда?» Вона позирнула на мене трохи іронічно, тими самими очима, які мене й обдивились вже з голови до п'ят і відповіла: «Сеньйорита Кора». Навмисне так сказала, мені на зло, так само, як тоді, коли говорила: «Ти зовсім вже дорослий» — знущається з мене. Дарма, що я був страшенно роздратований, іще й через оте червоніння (нічого не можу вдіяти, для мене це зараз — найгірше), а все ж насмілюся і кажу їй: «Ось як? Ви — така молоденька... А що — Кора — гарне ім'я». Мені хотілося сказати їй щось зовсім інше, і вона зрозуміла це, і її теж зачепило, тепер-то я напевне знаю, що гнівається вона через маму, а мені хотілося сказати, що вона ще дуже молода і що я волів би звати її

просто Кора, але як тут вимовиш таке, коли вона сердиться, і котить отой свій клятий візок, і йде геть, а я ледь не плачу, ось у мене ще одне — не можу стриматись, інколи так горло перехоплює, перед очима все миготить, а найліпше було б сказати просто усе, що хотів. Зупинилась вона біля дверей — немовби хотіла подивитися, чи не забула чогось, а я все не наважувався сказати їй. думав лише, а слів забракло, то ж і гицьнув пальцем на коритце з милом; потім всівся на ліжку, відкашлявся і сказав: «Ви забули оте коритце з милом». Але це вже я вимовив поважно, так, як дорослі кажуть. Я вернулаь за тим коритцем і, щоб заспокоїти хлопчика, погладила його по щоці: «Не переймайся, Пабліто, все буде гаразд, така операція — то дурниці». Коли я торкнулась його, він аж сипнувся, образився, а потім знову заліз під ковдру, вкрився аж по самі вуха. І вже звідти каже тихенько: «А можна, я вас називатиму просто — Кора?» Отака вже я добра, дуже мені шкода стало, що він так соромиться, а ще ж хоче і відомстити мені, а я ж навчена вже, знаю — тільки поступись, потім з ним вже не впорашся, хворого треба тримати в шорах, а то ще наплете щось ота Марія-Луїза з чотирнадцятої, або ж лікар нагримас, у нього на таке собачий нюх. «Сеньйорита Кора» — сказала я йому, узяла те коритце і виїшла. Я дуже розсердився, мало не вдарив її, мало не скочив з ліжка, щоб виштовхати її у плечі і... Навіть і сам не знаю, як витиснув із себе: «Якби я не був хворий, то, певне, ви до мене поставились би інакше». Вона вдала, що не чує, навіть голови не повернула, й лишився я сам із собою, але читати мені не хотілося, бо ж насправді я якраз і хотів би, щоб вона розгнівалася, а я мав можливість її перепросити, бо ж, власне кажучи, зовсім не те хотілося мені їй сказати, але судом так перехопила мені горло, що навіть не знаю, як ці слова з мене видобулися, виповів їй оте тільки

з роздратування, але я не так сказав, як хотів, так, але треба було все ж якось інакше.

Ну, завжди з ними те саме, людина підходить уважно, лагідно, каже їм щось по-хорошому, а тут раптом з такого щеняти пробивається чоловік, і не хоче він розуміти, ну який ще з нього дорослий! Треба розповісти про це Марсіалеві, нехай посміється, а як уранці завтра побачить хлопчача на операційному столі, то малий ще більше його потіпнить, такий ніжненький, бідолашка, щічки палають. О, кляте червоніння, нема від нього порятунку, що ж мені робити, може, вдихати глибше перш ніж говорити... вже й сам не знаю. Пішла від мене, здається, ображена, хоч напевне знаю, що вона добре все чула, що я їй сказав, здається, вона не розгнівалася, коли я спитав її про Кору, їй просто належить так відповідати, а сама ж вона ніби й не дуже сердилася — підійшла ж, погладила мене по щоці. Ні, вона спершу погладила, а тоді вже я спитав її, і все зипсував. Врешті вийшло все на гірше, ніж було доти, і тепер я вже напевне не заспу, навіть якби дали мені цілу банку тих таблеток. Час від часу поболіє мені в животі, дивно, проводиш там рукою, а все таке гладеньке, а найгірше — відразу згадуєш і мигдалевий запах її волосся, і її голос; голос у неї поважний, дорослий, як у співачки якої-небудь, вона й коли сердиться, то ніби пестить. Як почув її кроки у коридорі, то ліг і очі заплющив, не хотів її бачити, було мені зовсім байдуже, найкраще нехай дасть мені спокій, чув, як вона увійшла, як засвітила світло угорі. Вдавав, ніби спить, як херувим, рукою прикрив собі обличчя і очей не розплющив аж до тієї хвилини, коли я стала біля ліжка. Коли він побачив, з чим я прийшла, то зробився такий червоногарячий що мені знову його стало страшенно шкода, але трохи й сміх мене брав, бо ситуація була, звісно, безглузда вкрай. «Будь ласка, скинь штани і ляж на живіт!» — тут він

мало погамі не задригав, мабуть, на мамусю свою таки тупав, коли років з п'ять мав, ледь-ледь не плаче: «Не буду!» — під ковдру, мабуть, заліз би і верещав, але тепер-то йому так вже не випадас, він позирнув на клізму, потім на мене, а я що — стою, чекаю, — повернувся, вовтузився під ковдрою, ніби нічого не тямить, поки я бачок вишала, довелось знову самій ковдру з нього скидати і знову казати про штани і щоб задок підняв трохи, мені легше буде скинути з нього ці штани і підкласти рушника. «Підійми-но трохи ноги, ось так, добре, ще більше на бік повернися, чуєш? Повернись, кажу, ось так». Він лежить тихесенько, а ніби голосить, мені і смішно — у мого залицяльника зад голый, і жаль його трішки, ніби я йому на зло роблю за те, що він тоді так спитав. «Скажи, якщо вода загаряча», — кажу я, а він мовчить, кулаки, напевне, гризе, я не хотіла бачити його обличчя, сіла мовчки на ліжку й чекаю, коли вже сам він заговорить, води було досить таки багато, але він усе стерпів, мовчав, а потім я йому сказала, щоб пом'якшити ту, попередню фразу: «Дуже добре, ось тепер ти зовсім як дорослий!», — вкрила його і попросила, щоб терпів якомога довше, не біг туди. «Світло тобі погасити, чи нехай лишиться?» — це я вже у дверях. Сам не знаю, як і сказав, що мені байдуже, і почув, що вона зачиняє двері, вкрився з головою, що робити, коли в животі різало мепі, я аж руки кусав і плакав. Ніхто не зрозуміє, ну жоден, як я ридав і лаяв її, ображав, вгороджував їй ножа у серце разів з п'ять, десять, двадцять і лаяв її, і радів, що їй боляче, що вона благає мене, просить пробачення.

Біда, та й годі, друже Суарес, отак розріжеш, подивися і наревешся на щось подібне. Звичайно, його вик — величезний плюс, але все-таки скажу батькові правду, бо клопоту не оберешся в разі чого. Ви, напевне, таки витримає, але щось-таки тут не так — ось

глянь, коли наркоз давали, то навіть не повіриш, що то таке маля. Я десь о другій ходив до нього — нічого, а скільки часу його оперували. Коли увійшов лікар до Луїсі, я йому рота витирала, бо блював безперервно, наркоз все ще не мпнув, але лікар однаково узявся його слухати, а тоді попрохав мене сидіти біля нього, аж поки прокинеться. Батьки його в сусідній палаті, зразу видно: мати до такого не звикла — все дурне з них як рукою зняло, а батько — той зовсім скис. Ну, Пабліто, ти не стримує себе, як нудить, то нехай собі, і стогнати не вагайся, я тут, та тут я, спить, бідолашка, а за руку мене тримає, ніби задихається. Певно, думає, що то мама, вони усі так, просто набридло. Ну, Пабло, не смикайся так, буде боліти ще більше, руками там не торкайся, туди дотикатися не можна. Важко йому, бідолашці, прокидатися, Марсіаль казав, що довго різали. Щось там розкопали у нього, чи то апендицит не зразу знайшли, це буває, питаю сьогодні у Марсіаля. Та я тут, маленький, тут я, плач собі скільки хочеться, лиш не крутись так, може, змочити йому губи льодом у бинті, то не так хотітиме пити. Так, мій любий, гак, якщо нудить, то нехай, потім легше буде. Але ж і руки у тебе, я тепер вся в синцях ходитиму, ну поплач, пореви собі, постогни, як хочеш, Пабло, буде таки легше, чого там, а ти ще не прокинувся і думаєш, що це мама. Знаєш, а ти такий гарненький, носик трішки кирпатий, вії довгі, а обличчя бліде-бліде, і від цього виглядаєш значно старшим. Не будеш тепер червоніти через усякі дурниці, правда, любий? Ой мамо, болить. дай-но я це зніму, вони мені щось на живіт поклали, дуже важко, мамо, скажи санітарці, щоб зняла. Та зараз, зараз минеться, полеж спокійненько, але ж ти й сильний, ну, бачу, доведеться, мабуть, кликати на допомогу Марію-Луїзу. Слухай, Пабліто, поведь себе спокійніше, прошу тебе, бо справді розгніваюсь, і болітиме тобі ще дужче, ніж

до того, якщо так крутитименся. Здається, врешті упізнав мене, так мені болить, сеньйорито Коро, так болить, прошу вас, тримайте мене за руку, більше не можу, сеньйорито Коро, більше не можу.

Добре, що хоч заснув нарешті, бідолашка мій любий, санітарка прийшла десь о третій і дозволила з ним побути, йому краще, але блідий, аж страх, багато крові втратив. добре ще, лікар каже, хоч пройшло все гаразд. Санітарка втомилася з ним боротись, не знаю, чого мене раніш не покликали, дуже вже суворі порядки в цій клініці. Вже темпішає, хлопчик весь час спав, зразу видно, що страшенно слабкий, але обличчя краще на вигляд, трохи порожевіло. Ще інколи стогне, але би́нтів уже не торкається і дихає рівніше, напевне, ця ніч мине спокійно. Ой, я ж як знала, але що тут поробиш? Тільки страх з неї зійшов, вона одразу ж за своє — наказувати — потурбуйтеся, шановна, щоб у мого хлопчика було все, що йому треба, геть усе. Шкода мені тебе, стару дурену. Бачила я таких вже немало, думають, що тицьнуть щось там на чай — і все гаразд. І як завжди дають зовсім мало, та досить, теж мені проблема, знайшла про що думати. Марсіалю, зачекай-но, побудь зі мною трохи, ти ж бачиш. він заснув, розкажи мені краще, що там було вранці. Ну, добре, добре, втомився, не треба, потім розповіси. Ти що, Марія-Луїза увійде, не тут, та годі тобі. Я вже казала тобі, щоб не цілував мене при хворих, недобре це, розгніваюсь. От причепився — ну, ти бач. Іди геть, тобі кажуть, а то я й справді розгніваюсь. Ніби в нас не буде ще цілої ночі на те, щоб цілуватися, дурню. Дурень ти, опудало горохове. Так, любий, до побачення. Ну, зрозуміло, що саме так. Дуже.

Дуже темно, але ж однаково розплющувати очей не хочеться. Майже не болить, добре — лежиш, дихаєш спокійно, і тебе не нудить. Тихо довкола, так, я ж і маму бачив, вона щось сказала, не пригадую, бо було

мені тоді недобре. Старого свого майже не бачив, стояв наче в погах ліжка й підморгував, завжди у нього одне й те саме Холоднувато, чим би ще вкритися Сеньйорито Коро, чи можна чимось вкритися? Так, вона тут сиділа, я бачив, читала біля вікна журнал. Зразу підійшла, вкрила мене, все розуміє, можна не говорити. Я, пригадую, плував її з мамою, а вона мене заспокоювала, чи це, може, мені снилося? Сеньйорито Коро, чи я спав? Ви мене за руки тримали, так? Я там дурниці молов, це я з болю. Ох, як нудило мене... Перепрошую, пробачте мені, будь ласка... Важка у вас робота. Ось ви посміхаетесь, а я знаю, що забруднив вас. Ні, не дуже, але все-таки. Чи зараз пізно, сеньйорито Коро? Тихіше, зараз поводьтеся спокійно і тихо, я ж вам казала — не можна багато розмовляти, радійте, що не болить, та й лежить собі. Ні, не пізно — це тільки сьома година. Заплющіть очі і поспіть.

Я й сам би хотів заснути, але не можу. Ось-ось засну — аж раптом рана як смикне або голова запаморочиться. Розплющу очі — дивлюсь, а вона біля пікна абажур прилаштувала так, щоб мені не заважало світло. Чому це вона все тут та й тут? Яке у неї волосся, і як блищить, коли вона ворухне головою. Ну й наплів я їй там дурниць, мабуть, вона з мене сміялась... Ні, вона змочувала мені губи льодинкою в бинті, і мені відразу ставало легше, я пригадую зараз, і змочувала лоб одеколоном, і руки тримала мені, щоб я бинти не позризав. Вона вже ніби й не гнівається, може, мама вибачилась або що, бо ж вона тепер зовсім інакше на мене дивилась, коли сказала отак: «Засніть». Добре, коли вона так дивиться, просто не віриться, що вона могла тоді отак гніватися, ще й цукерки мої забрати. Хотілося б сказати їй, що вона гарна, що я на неї не образився. Зпову змочила б мені лоб одеколоном і попросила б пробачення, дозволила б називати себе просто Корою.

Слав він десь із години, близько восьмої довелося його розбудити, щоб поміряти температуру перш ніж прийде лікар де Луїсі. Виглядав він вже краще, таки сон пішов йому на користь. Тільки побачив термометр, простяг з-під ковдри руку, але я наказала йому лежати спокійно. Не дивилась на нього, щоб він не соромився, але однаково почервонів і каже: «Я сам». Я, звичайно, його не послухала, але він так напружився, що довелося сказати: «Пабло, ти ж уже дорослий чоловік, що ж ото так кожного разу і будемо сваритися за дурниці?» Ну, ось ослаб і зразу сльози. Я ж удаю, ніби її не бачу, температуру записала, пішла готувати йому укол. Коли вона вернулась, то я вже витер сльози простирадлом і такий був на себе злий, що усе б віддав, аби тільки спромогтися заговорити, тільки б змогти сказати їй, що мені байдуже, дурниці, а от нічого зробити з собою не можу. «Це не болить,— каже вона і тримає в руках шприц.— Це щоб ти добре виснався». Відкинула з мене ковдру, а я знову червонію. Вона посміхнулась і протерла стегно ваткою. «Так, таки не болить»,— кажу я, бо ж треба щось казати, а то вона дивиться. «Ну ось,— і витягла голку, і знову протерла ваткою.— Бачиш, нічого. Все буде гаразд, Пабліто». Вкрила мене і погладила по щоці. Я заплющив очі і волів би вмерти, а вона пехай би отак мене гладила та й гладила, і плакала.

Ніколи як слід я не міг зрозуміти Кору, а тепер взагалі ніби щось її вкусило. Врешті-решт не так мені важливо, розумію я жінок чи ні, головне — щоб тебе кохали. Як тільки починаються в них перви, всілякі там штучки — ну що ти, кицюпо, ну поцілуй мене, та й усі справи. Таки вона ще зелена, ще не обтерлась як слід на цій дурній роботі, а сьогодні прийшла — ледве дихала, з півгодини минуло, поки я її хоч якось розраяв. Не вміє себе поставити з хворими, та й годі, ну ось хоч би стара з двадцять другої, я вже думав —

вона з тих пір навчсна, а тепер це щеня он до чого її доводить. Десь о другій пили в мене чай, а тоді вона пішла зробити йому укол, повертається, бачу, лиця на пій немає, а мене й знати не хоче. Як по правді, то вона така ще й симпатичніша, коли ото сердиться та супиться, я її потроху розвеселив, врешті розсміялась і почала розповідати, от люблю роздягати її поночі, вона тоді трошки тремтить, ніби їй справді холодно. Пізно вже, Марсіалю. Я ще хвилю побуду, другий укол о пів на шосту, а *ота* до шостої ніколи не прийде, то така вже. Ти пробач мене, дурепу, пу що мені до цього щеняти, він тепер як шовковий, а все ж інколи шкода, вони такі дурні, поважні, якби можна, то я б попросила Суареса, хай би мене перевів, на другому поверсі теж двоє, обоє дорослі, їх спитаєш, як там шлунок, підсунеш судно, підмиєш, коли треба, побалакати можна про погоду, про політику, все, як у людей, Марсіалю, розумієш, не те, що тут. Це все матінка, розумієш, одразу так поставила, не поладнали ми з нею — от і все, а він гордий, йому боляче, а особливо попервах — він і не знав, що й до чого, я хотіла йому термометр поставити, а він на мене так подивився, ну як ти, як чоловік. Сміх, та й годі, хотів сказати «так» і не може, мені те набридло, і я веліла йому робити свої справи лежачи, на спині. Він очі заплющує, а це ще гірше, Марсіалю, бо ось-ось заплаче чи вилає мене, а ні того, ні іншого не вміє, маленький він ще, ота дурепа його мамця зніжила його, Марсіалю, бо ж хлопець як хлопець і вдягнутий як дорослий, по моді, а все сю-сю та сю-сю, мамине дитятко. Та ще, як на біду, до нього приставили саме мене, як ти кажеш, електрогорщик, краще б оту Марію-Луїзу, вона якраз типу його матінки, вони б його мили та голили, а йому хоч би що було. Таки не щастить мені, Марсіалю.

Мені снівся урок французької мови, коли засвітилася лампа, щоразу насамперед бачу її волосся, мабуть,

тому, що вона нахилилася до мене, навіть одного разу в ніздрях мені залоскотало від її волосся, а пахне присмпо, і вона ледь-ледь усміхається, коли ваткою мене протирає, потім колола, а я дивився на її руку, вона упевнено натискала поршень шприца, і жовтава рідина текла й текла у мене, і мені було боляче. «Ні, не боляче». Ніколи не зважусь сказати: «Не боляче, Корр». І «сеньйорита» теж ніколи більш не казатиму. Взагалі мало буду говорити, а «сеньйорита» не казатиму, хоч би й на колінах просила. Ні, не болить. Ні, дякую, мені краще. Я посплю. Дякую.

На щастя, вже не такий він блідий, як був раніше, але ще досить слабенький, насилу мене поцілував, а на тітку Естер навіть не глянув, хоч це вона припесла йому комікси і чудовий галстук, щоб пов'язав, коли ми вабиратимемо його додому. Санітарка, що чергує вранці, ну просто ангел небесний, така скромна, з нею приємно й побалакати, сказала, що малюк наш спав до восьмої, випив трохи молока, зараз мають його знову годувати, треба попередити лікаря Суареса, що какао йому вадить, правда, може, чоловік, вже йому казав, бо кілька хвилин вони про щось там розмовляли удвох. А зараз, пробачте, будь ласка, на хвилинку відійдіть, маємо оглянути нашого хворого. Ви можете лишитися, сеньйоре Моран, а ось для матері бинти — це пайприємніше враження. Ану, хлопче, покажись-но мені! Тут болить? Так, тут має боліти. А ось тут болить чи тільки відчувається? Ну, добре, все гаразд, мій юний друже. І ось так із п'ять хвилин — чи тут болить, а чи тут відчувається, а батько дивився на мій живіт так, ніби вперше в житті його бачив. Дивно, але я почував себе неспокійно, аж доки вони не забралися геть, бідолахи, ці старі так переймаються, але що я можу вдіяти, коли вони мені заважають, завжди кажуть щось таке, чого не слід казати, надто ж мама, ще добре, що та мала санітарка глухувата і їй все байдуже, хай що робить,

а все ніби в руки заглядає. Ти глянь, ще й про кака там якісь дурні розмови завели, ніби я такий малий, що й слова сам не зможу мовити, коли треба. Зара хотілося б отак проспати днів з п'ять, щоб нікого не бачити за цей час, а надто Кору, щоб прокинутися само тоді, коли прийдуть вже забирати мене додому. Слід би перечекати ще кілька днів, сеньйоре Моран, лікар до Луїсі казав вам, що операція була набагато складніша, ніж ми передбачали, бувають усякі несподіванки. Звичайно, такий славний хлопець з усім впорається, але ви попередьте сеньйору Моран, що тут тижнем ніяк не обійдеться. Так, так, звичайно, побалакайте з директором, діло ваше. Ні, ти глянь, як не щастить, Марсіалю, я ж учора тобі казала — не щастить, та й годі, ну і ось — його ще довго тут триматимуть. Так, знаю, що недобре, а все ж міг би ти й сам дещо зрозуміти, бо ж бачив, як я тут з ним розважаюсь, та й він зі мною, бідолашка. Не зиркай на мене так, хіба вже не можна його й пожаліти? Не дивись так на мене!

Не заборонили мені читати, але все падає в мене з рук, не можу дочитати навіть той останній комікс, лишилося тільки два розділи, а в той, що дала мені тітка Естер, і не зазирнув. Щоби мої палають, мабуть жар в мене, а може, задушливо в кімнаті, попрошу Кору трошки прочинити вікно і зняти з мене ту, другу ковдру. Дуже мені хотілося б спати, і щоб вона сиділа біля мене з якимось журналом, а я спав би і її не бачив, навіть не знав би, що вона тут сидить, але вже, мабуть, не сидітиме коло мене вночі, бо найгірше позаду, і я можу вже бути сам. Покуняв трохи, з третьої до четвертої, а о п'ятій вона прийшла з якимиись новими ліками, якісь гіркі краплі. Вона завжди так виглядає, ніби щойно з вання, свіжа, і приємний запах пудри з парфумами. «То гидкі ліки, знаю», — сказала вона й посміхнулася, щоб піднести мені настрій. «Та ні, хіба що трохи гіркуваті» — відповів я. «Ну, як день

минув?» — запитала вона, збиваючи термометр. Я сказав, що добре, що трошки подрімав, що лікар де Луїсі питав, і я сказав, що майже не болять. «Тоді трошки попрацюй» — сказала вона, подаючи мені термометр. Я не знав, що мені відповісти, але вона відійшла до вікна запинути завіси, а потім почала поряdkувати на нічному столику з ліками, аж поки я поміряв температуру. Навіть на термометр встигнув оком кинути, поки вона за ним підійшла. «Але ж і висока температура», — сказав я, трохи вражений. Так і мало скінчитись, ніколи нічого не навчуся, щоб уберегти його від прикрощів і сорому, дозволяю самому виймати термометр — ось і наслідок: він, звісно, дивиться й знає тепер про свою високу температуру. «Перші чотири дні так і має бути» — сказала я, сердита більше на себе, ніж на нього. Спитала його, чи спорожнівся, — ні. Був весь мокрий від поту, вмила йому обличчя і обтерла одеколоном. Заплющив очі, перш ніж відповісти мені на запитання, і не розплющував їх, поки я зачісувала йому волосся з лоба, щоб не заважало. Тридцять дев'ять — звичайно, забагато. «Спробуй заснути», — порадила я йому, а сама подумала: о котрій же годині я зможу сповістити про це доктора Суареса. Не розплющуючи очей, він зробив якийсь роздратований жест, і, виразно вимовляючи кожне слово, сказав: «Коро, ви до мене погано ставитесь». Я не зпала, що відповісти, стояла біля нього, поки розплющив очі і глянув на мене гарячковим, повним смутку поглядом. Підсвідомо простягла руку, щоб погладити його по лобі, але він відхилився, аж скривився від болю. Я і отямитися не встигла, коли він каже мені тихенько: «Ви б не ставились до мене так, якби ми зустрілися за інших обставин». Я ледь не розсміялася йому в обличчя, такий смішний був, коли говорив це, а в самого очі повні сліз, ну, я й не витримала, як завжди, розгнівалася і злякалась водночас, і відчула себе раптом зовсім безпо-

радною перед цим знахабнілим хлопчиськом. Відмовчалася (спасибі Марсіалеві, це він вчить мене, як триматися в таких випадках, і щоразу легше мені це дається), випросталась, ніби нічого не сталося, почепила рушник на вішалку, закрутила одеколон,— що ж, принаймні зараз ясно, як триматися: як санітарка і хворий. Зрештою, так найліпше. Хай мамуся натирає йому лобика одеколоном, в мене досить іншої роботи — і я робитиму своє, не витрачаючи часу на всілякі дурниці. Затрималася біля нього на хвилинку довше, ніж слід. Коли оповідала про це Марсіалеві, він погодився, що добре зробила, бо повинна була дати йому нагоду вибачитись. Але хто зна, чи й справді було так, може, я лишалася біля нього, щоб він мав можливість наговорити мені ще якихось грубощів, щоб переконатися, як далеко б він зайшов. Але він не розплющив очей, піт стікав йому по лобі й по щоках. Таке відчуття, ніби мене вкинули в окріп, коли заплющував очі, щоб не дивитися на неї, бо напевне знав — вона й досі в палаті, перед очима пливли червоні й бузкові плями, я бозна-що віддав би за те, щоб вона знову нахилилася й витерла мені лоб, так, ніби нічого не сталося, ніби я нічого того не сказав, але все загинуло, я знав, що вона піде — й ані пари з вуст, і коли я розплющу очі, то побачу лише піч, лампу, порожню палату, почую чимдалі слабкіший запах її парфумів і десять, сто разів повторюватиму собі, що добре зробив, сказавши їй це, хай зрозуміє раз і назавжди, щоб не вважала мене дитям, щоб не йшла від мене...

Вони починають завжди саме в цій порі, десь поміж шостою і сьомою, мабуть, їх двійко, паруються десь на карнизі вікна, що виходить у двір, голуб вуркоче, голубка відповідає йому, через деякий час вони вгамовуються; розповів про це тій маленькій санітарці, що вмиває мене і приносить сніданок — вона лише повела плечима: багато хворих уже скаржилося на тих голу-

бів, але директор не велить проганяти їх. Навіть не пригадую, відколи їх чую, спочатку я був весь час такий сонний та змучений болем, що ні на що не звертав уваги, але останні три дні вони заважають мені і навіюють смуток, хотів би я вже опинитися врешті вдома і слухати гавкання Мілорда і тітку Естер — коли вона встас, готуючись іти до церкви. Клята температура, не хоче спадати, триматимуть тут мене хтозна-скільки, вранці запитаю про це лікаря Суареса, так само я міг би вилежуватись і вдома. Буду відвертим з вами, пане Моран, картина тяжка. Ні, сеньйорито Коро, мені хотілося б, щоб ви до кінця доглядали цього хворого, бо... Ось бачиш, Марсіалю... Ходімо, зроблю тобі міцної кави, ну й зелена ти ще, аж не віриться... Слухай-но: я розмовляв з Суаресом, здається, твій малий таки... Вгомонилися нарешті, може, вже полетять звідси геть, десь за місто, щасливі ці голуби. Але ж і тягучий цей ранок, я був утішився, коли старі забралися звідси, бо тепер, коли в мене така температура, то вона весь час тут товчуться. Добре вже, як треба, то вилежу тут ще кілька днів, що поробиш. Звичайно, вдома було б набагато краще, але температура ж і там була б, то ж і там почував би себе усе так само погано. Подумати лишень, несила навіть журнал переглянути, якась чортівня усе це, немовби кров з мене уся витекла. А все через цю температуру, так мені вчора увечері казав лікар де Луїсі, і лікар Суарес докладно те саме повторив нині вранці, їм таки видніше. Сплю та сплю, але час якось не спливає, завжди близько третьої, ніби мені не однаково — три години чи п'ять. Навпаки, о третій іде додому та маленька санітарка, а дуже шкода, бо мені з нею краще. Якби потім я одним махом зміг проспати до самої ночі, було б набагато краще. Пабло, то я, сеньйорита Кора. Твоя вічна санітарка, яка мучить тебе уколами. Та я вже знаю, знаю, що тобі не болить, дурнику, це я так, жартую. Спи собі далі, якщо

хочеш, уже все. Сказав мені «дякую», не розплющуючи очей, хоч міг би й розплющити, я ж бо знаю, що з тією теревенив о дванадцятій, хоч йому й заборонили багато розмовляти. Я вже виходила, але раптом озирнулась, він дивився на мене, відчула, що весь час дивився на мене, коли я стояла до нього спиною. Я повернулася й присіла коло ліжка, взяла за руку — перевірити пульс, натягла на нього простирадла — вони всі зібгані від його гарячкових рухів. Він дивився на моє волосся потім опускав очі, але уникав мого погляду. Пішла, взяла все необхідне, щоб підготувати його, і він, ані слова не мовивши, дозволив мені все проробити, вступився у вікно, так, ніби мене й не було зовсім. Прийдуть по нього рівно о пів на п'яту, міг би ще трохи подрімати, батьки чекають унизу, бо їхня поява в таку пору могла б погано вплинути на нього. Лікар Суарес прийде трохи раніше, щоб пояснити йому, що треба дещо дооперувати, якось заспокоїть його. Але чомусь прислали Марсіалья, він увійшов несподівано, велів жестом, щоб я не рухалася, а сам став у ногах ліжка, розглядаючи графік температури, чекає, поки Пабло освоїться з його присутністю в палаті. Почав жартувати з ним, повів мову, як він уміє, мовляв, надворі холодно, а в палаті тепло, присмпо, а малий дивився на нього, ніби очікуючи, і мені якось не по собі було, краще б Марсіаль вийшов, і я могла б лишитися з ним наодинаці, я все це сказала б йому краще за будь-кого, а може, й ні, напевно, що ні. Так, сеньйоре лікарю, я вже знаю, мене оперуватимуть знову, то ви тоді давали мені наркоз, от і добре, це краще, ніж отак усе лежати в ліжку з такою температурою. Я знав: врешті щось зроблять, бо ще від учора знову мені дуже боліло, але якось інакше, глибше всередині. А ви, сеньйорито, не посміхайтесь, не робіть таких мін, паче збираєтесь запросити мене в кіно. Ідіть собі з ним і цілуйтесь там, у коридорі, не так міпно я спав того вечора, коли

ви образилися на нього, що він допався цілувати вас отут. Йдіть собі обоє, дайте мені заснути, коли сплю, то хоч не так болить...

Так ось, юначе, зараз нам треба покінчити з цією справою раз і назавжди, скільки можна ліжко у вас займати! Рахуй поволі: один, два, три, ще, ще, добре, рахуй далі, через тиждень будеш вдома і їстимеш соковитий біфштекс. Чверть години морочилися, а тоді знову запили. Глянула б ти на де Луїсі, все ж людина до такого ніколи не звикне. Слухай, я вмовив Суареса, тебе переведуть, я сказав, що ти вже не витримуєш: хворий занадто важкий. Сама ще поговори, тебе переведуть на другий поверх. А втім, твоя справа, роби як знаєш, все скаржилась, плакалась, а зараз — диви, яка милосердна раптом стала. Та не гнівайся, для тебе ж я старався; знаю, але даремно, я з ним сьогодні лишуся і весь час буду з ним. Він опритомнів десь о пів на десяту, батьки одразу ж пішли, не можна було йому бачити їхні обличчя, бідні вони, прийшов Суарес, спитав тихенько, чи підмінити мене, а я лиш заперечливо хитнула головою — лишаяся тут. Трохи Марія-Луїза посиділа, ми його тримали, заспокоювали; потім він раптом стих і його майже перестало нудити. Він такий слабенький, заснув, не стогнав навіть, спав до десятої. Знову ці голуби, мамо, вони щоранку так, чому ж їх не проженуть, хай би летіли собі на якесь дерево. Мамо, дай мені руку, морозить мене. А, це я спав, наспилися мені ранок і голуби. Пробачте, будь ласка, я думав, що це мама.

Знову він очі відводив, відвертався від мене, собі лиш на гірше, та все на мене позирав скося. Я вже як могла доглядала його, ніби й не знала, що він гнівається на мене, змочила йому губи льодом. Витерла одеколоном лоб і руки, і тоді вже він глянув мені просто в очі, а я нахилилась, усміхнулась і кажу йому: «Називай мене просто Корою. То спочатку ми трохи ніби не лад-

нали, але ж ми з тобою затоваришуємо, я бачу, Пабло...» Він дивився і мовчав. «Ну, скажи мені хоч — добре, Коро». Він усе дивився, а промовив: «Сеньйорита Кора» — і очі заплющив. Я сказала йому: «Ні, Пабло, ні — і поцілувала його в щок біля самих вуст. «Я для тебе — Кора, тільки для тебе». Ледь устигла відсахнутися, але однаково обличчя мені забризкав. Я утерлась, потримала йому голову, він витер губи, а я його знову поцілувала і все примовляла йому на вухо. Він сказав «пробачте» дуже тоненьким голосом. «Не зміг стриматися». Я сказала, щоб він не дурів, я для того тут з ним і сиджу, нехай блюється йому, скільки треба, легше буде. «Я хотів би, щоб мама прийшла», — каже він і дивиться кудись, а очі у нього порожні. Я погладила його по голові, простирадла розправила, все чекала, може, він знову зі мною забалакає, але він був далеко, і я зрозуміла, що йому зі мною ще гірше. У дверях я повернулась, почекала мить. Покликала: «Пабліто, Пабліто. Будь ласка, любий мій. Будь ласка!» Вернулась, нахилилась ще його поцілувати; від нього пахло холодом, одеколоном, блювотиною, анестезією. Ще трохи — і я заплакала б просто отут, перед ним, за ним. Я ще раз його поцілувала і побігла по Марію-Луїзу. Я не хотіла заходити туди при матері, і потім, до самого ранку, та й так знала, що нема чого туди йти — Марсіаль та Марія-Луїза все зроблять, самі звільнять палату.

АПОКАЛІПСИС СОЛЕНТИНАМЕ

Тіко¹ завжди однакові, швидше неговіркі, але від них тільки й чекай несподіванки, приміром, ти приземляєшся у Сан Хосе в Коста-Ріці, а там уже чекають на тебе Кармен Наранхо, Самюель Ровінські і Серхіо Рамірес (родом з Нікарагуа, отже, не тіко, хоча врешті-решт це однаково, — що з того, що я, аргентінець, бодай із

¹ Тіко — жителі Коста-Ріки

чемності мав би написати про себе тіно¹, а інші — ніко² або тіко). Стояла страшенна спека, до того ж все починалося водночас: журналістська конференція і решта, з нею пов'язане — чому мешкаєш не на батьківщині і як сталося, що «Blow — Up»³ так різниться від твого оповідання, чи вважаєш, що творчість письменника повинна бути ідеологічно спрямована? Оскільки завжди все відбувається саме так, — я вже знаю, що останнє інтерв'ю даватиму на порозі пекла — переконаний — відповідатиму на ті ж самі питання. А може, це станеться й не в пеклі, а у святого Петра, врешті, що це міняє, чи не здається комусь, що там, унизу, він писав надто складно як на простолюд?

Потім — готель «Європа» і отой душ, що під повільний тривалий монолог мила серед тиші увінчує кожну подорож. Тільки десь о сьомій, коли нарешті випала година для прогулянки по Сан-Хосе, аби перевірити, чи ж таке це місто розграфлене у клітинку й простеньке, як казали, чиясь рука вхопила мене за піджак; за моєю спиною стояв Ернесто Карденаль; отже, обійми, — посте, як чудово, що ти зараз тут, після зустрічі в Римі і численних листовних зустрічей протягом багатьох років. Завжди мене захоплює зненацька і завжди розчулює, коли хтось такий як Ернесто шукає мене і хоче побачитись; кажеш, це фальшива скромність, ну й кажи собі так, — шакал гавкає, а караван іде далі — я завжди буду захоплюватися тими, хто любить людину, врешті, і їх починають любити, деякі порухи душі вищі за мене, побалакаймо про інше.

Справа ще й у тім, що Ернесто знав про мій приїзд до Коста-Ріки, тому й прилетів літаком із свого самот-

¹ Тіно — жителі Аргентини.

² Ніко — жителі Нікарагуа.

³ «Збільшення» (англ.) — фільм М. Антоніоні за мотивами оповідання Х. Кортасара «Бабине літо»

нього острова, бо птах-листоноша, який приносить йому усі звістки, сповістив його, що тіко хочуть забрати мене до Солентінаме, і він не зміг опиратися спокусі заїхати до мене, внаслідок чого через два дні Оскар, Серхіо, Ернесто і я втислися в літачок Пайпер Ацтек, назва якого назавжди залишиться для мене таємницею, але який, незважаючи ні на що, полетів, викликаючи у нас гикавку і вкрай неприємне відчуття у шлунку, а світловолосий пілот мугикав пісеньки, цілком байдужий до мого повідомлення, що Ацтек несе нас просто на жертвовну піраміду. А насправді сталося зовсім інакше, ми висіли в Лос Чілес, звідки такий же розхитаний, як і літачок, джип завіз нас у садибу поета Хосе Коронеля Уртече, твори якого мусило б читати значно більше людей, ніж насправді читають, і в якого ми й відпочивали, розмовляючи про тих чи інших наших привателів-поетів: Роке Дальтона, Гертруду Стайн, Карлоса Мартінеса Ріваса, аж доки з'явився Луїс Коронель і ми поїхали з приголомшливою швидкістю до Нікарагуа — тепер уже його джипом і його моторним човном. Але перед тим ми зробили чимало пам'ятних знімків фотоапаратом, з якого при фотографуванні з'являється клаптик блакитного паперу і цей папірець поволі дивовижним чином виповнюється прихованими зображеннями, спершу — непрямно-бен-тежна ектоплазма, потім потроху проступає ніс, кучеряве волосся, посмішка Ернесто, його стрічка на чолі, як у Христа, здається, що матір божя і святий Йосифдесь там теж на веранді, тільки їх не видно... Ніхто з цього не дивувався, бо ж такий фотоапарат був відомий усім, крім мене, і вигляд якоїсь людини, що вириває з нічого, з порожнечі блакитного квадрата, ті обличчя, ті прощальні усмішки. дивували мене, про що я й сказав. Пам'ятаю, я спитав Оскара, що б сталося, якби одного дня після того, як сфотографували родину, блакитний папірець видобув із нічого Напо-

леона на коні, і ще пам'ятаю, як реготав Хосе Коронель, що, як завжди, все чув; потім — всі у джип і гайда на озеро.

У Солентінаме ми вїхали, коли западала ніч, па нас чекали Тереса, і Вільям, й американський поет, й інші члени общини; вони вже збирались вкладатися спати, коли я помітив картини у кутку; Ернесто розмовляв із своїми і виймав із торби різний дріб'язок та подарунки, привезені з Сан-Хосе; хтось дрімав у гамаку, а я пішов у куток до тих картин і почав їх оглядати. Хтось, не пам'ятаю вже хто, пояснив мені, що це роботи місцевих селян; оте намалював Вінсент, а те — Рамона, деякі підписані, деякі — ні, але всі такі чарівні, ще одне первинне наївне бачення світу, чистота погляду того, хто малює навколишнє, як похвальний гімн; корівки-ліліпутки на макових полях, будиночок-медяничок, з якого виходять люди-мурашки, зеленоокий кінь на тлі заростів цукрової тростини і хрещення у церкві, де зовсім знехтувано перспективу, і церква ніби сама па себе вилазить чи валиться, озеро й човни ніби черевички, а на другому плані — величезна риби́на всміхається бірюзовими губами. Тоді до мене підійшов Ернесто і пояснив, що продаж цих картин дає селянам змогу сяк-так протриматися, вранці він покаже ще їхні дерев'яні іграшки й скульптури з каменю, а також їхнє різьблення по дереву. Ми лишилися вже самі, але я все ще переглядав складені у кутку картини, витягав шматки полотна, де були корови й квіти, а ще була там мати з двома дітьми, вона тримала їх на колінах — одного білого, другого червоного — під небом геть усіяним зірками, а єдина сором'язлива хмарка ховалася, притискуючись, в кутку, мало не зриваючись зі страху з полотна.

Наступного дня була неділя і меса об одинадцятій, меса в Солентінаме, де селяни й Ернесто, і випадкові гості разом обговорювали розділ євангелія, був то саме

розділ про те, як схопили Ісуса у саду, тема, що її мешканці Солентінаме сприймали так, ніби йшлося про них самих, про загрозу, що нависла над їхніми днями, ночами, про життя, завжди таке непевне й на островах, і на материках, й у всій Нікарагуа, і майже у всій Латинській Америці, життя серед страху й смерті, життя Гватемали, і життя Аргентини, і життя Болівії, життя Чілі й Санто Домінго, життя Парагваю, Бразилії і Колумбії.

Коли зайшла мова про повернення, я знову подумав про картини, пішов до вітальні і почав приглядатися до них у примарному світлі дня,— барви підсилені, акварель чи олія аж били в очі у тих лошачках та соняхах, й забави на луках, і симетричні пальми. Я згадав, що апарат у нас заряджений кольоровою плівкою, і вийшов на веранду з оберемком картин. Підійшов Серхіо й допоміг мені порозставляти їх, щоб вони були добре освітлені, і я почав їх фотографувати одну за одною, прилаштовуючи так, щоб кожне полотно заповнило кадр. Мені пощастило: я мав якраз стільки кадрів, скільки підготував картин для фотографування, жодної не проминув, і коли Ернесто прийшов оповістити, що моторний човен вже чекає нас, я розповів йому про фото, а він розсміявся: ти — крадій картин, контрабандист образів. Забираю їх із собою, погодився я, а коли буду показувати фільм у себе, вони на екрані будуть ще кращі й більші, і яскравіші у барвах, і поцілуй мене в спину.

Повернувся я до Сан-Хосе, був у Гавані, залагодив тисячу справ, нарешті, Париж, втома, сповисна ностальгії, мовчазна Клодін зустрічає мене в Орлі, знову життя із годинником на руці, і merci, monsieur, bonjour, madame¹, комітети, фільми, червоне вино з Клодін, квартети Моцарта з Клодін. Посеред купи того, що

¹ Дякую, месьє, добрий день, мадам (франц.).

валізи-ропухи виплюнули на крісло й ліжко,— преса, вирізки, хустки, томики центральноамериканських поетів, сірі пластмасові ролики фільмів, стільки речей за два місяці, знімок школи імені Леніна в Гавані, в кінці — Трінідад, профілі вулкана Іразу з джерелом зеленої води, де Самюел, і я, і Саріта малювали собі в уяві печених качок, що пливуть посеред сіркового диму.

Клодін віднесла касети з кіновпівкою до фотоательє. Якось опівдні, йдучи Латинським кварталом, я згадав про них, й оскільки квитанція була в кишені, забрав усі вісім касет й одразу ж згадалися мені картини з Солентінаме. Удома я почав переглядати перші діапозитиви з кожної серії, пригадав собі, що перед картинами фотографував месо, Ернесто, дітей, що бавилися поміж пальм, точнісінько таких, як на картинах, діти, й пальми, і корови на яскраво-сапфіровому тлі неба й озера, ледь-ледь зеленіші за небо, а може, навпаки — вже почав плутати. Заклав у проектор ролики з дітьми і месою, знаючи, що далі аж до кінця йдуть самі малюнки.

Вечоріло, я був сам, Клодін мала прийти одразу з роботи послухати музику й посидіти зі мною. Я наготував екран і фужер рому з доброю порцією льоду, проекційний апарат був готовий, плівку закладено, і кнопка тільки чекала мого дотику. Не треба було навіть зтягувати завіси, послужлива ніч уже чекала за вікнами, запалюючи лампи й підсилюючи аромат рому; приємно було думати, що все поволі почне в уяві повертатись до мене, після картин із Солентінаме знімки з Куби, а втім, чому почипати з картин, для чого ця професійна деформація порядку, яка вимагає, щоб мистецтво випереджало життя, а чому б і ні, відказав другий голос тому першому в їхньому одвічному нерозв'язному братерському діалозі, чому б не подивитися спершу на картини з Солентінаме, бо вони теж є життям, бо це те саме.

Промайнули знімки меси, дещо зіпсовані через погане освітлення, діти, навпаки, бавилися в яскравому сонці, білість їхніх зубів засліплювала. Я поволі натискав кнопку, що пересуває знімки. Я охоче вдивлявся б ще і ще в кожну, аж облиплу спогадами фотографію, в маленький крихкий світик Солентінаме, оточений водою і поліцейськими агентами так, як був оточений ними хлопчак, на якого я дивився, не розуміючи нічого, натис кнопку, хлопчак лишався на фото, добре помітний на другому плані, обличчя широке й просте, ніби сповнене недовіри й подиву, тоді як тіло хилилося вперед, виразна дірка посеред чола, пістолет офіцера все ще визначає траєкторію кулі, й інші з автоматами, в глибині невиразне тло із дерев та будинків.

Людина мислить те, що мислить, думка завжди випереджає людину, яка лишається десь позаду; перше безглуздя, що спало на думку,— тут помилка фотографь, мені дали чужі знімки, але в такому разі, яким дивом тут меса, діти, що граються на луці,— яким таким дивом? Рука моя також не хотіла слухатись, коли я знову натискав кнопку, цього разу на екрані була копальня селітри, кілька дашків з іржавої бляхи, натовп ліворуч вдивляється у тіла, що лежать навznak, а руки їхні простерті на тлі голого сірого неба; треба було добре вдивлятися, щоб розгледіти вглибині групу в мундирах, виднілися тільки спини, ці люди відходили до джиба, що чекав їх на узбіччі пагорба.

Знаю, що й далі я вдивлявся у екран; хоч усе ніби суперечило здоровому глуздові, можна було лише натискати на кнопку і дивитись на перехрестя Коррієнтес і Сан Мартін, на чорне авто, а в ньому — чотирьох типів, що прицілились на тротуар, по якому біжать хтось у білій сорочці і сандалях, дві жінки, що намагаються сховатись за вантажну машину, хтось дивиться з протилежного боку, якесь обличчя з виразом жаху й невіри в те, що сталося, руки, піднесені до

цього обличчя, ніби людина прагне пересвідчитись, чи ще жива, і раптом кімната, темне світло плине з якогось заграбованого віконечка вгорі, на столі навзناк гола дівчина, волосся звисає до землі, невиразний обрис спини когось, хто заштовхує їй кабель поміж ніг, а перед столом два типи, що розмовляють між собою, якась блакитна краватка, якийсь зелений пуловер. Ніколи не довідаюсь, чи натискав я ще кнопку, чи ні, побачив галявину в джунглях, хату під солом'яним дахом і дерева на першому плані, до якогось із них прив'язаний худорлявий хлопчина, який дивиться ліворуч, де невиразна група з п'ятьох чи шістьох чоловік поцілює в нього з пістолетів і карабінів; хлопець з довгастим обличчям і пасмом волосся, що спадає на смагляве чоло, дивився на них, одна рука його ледь піднесена вгору, а друга у кишені штанів; виглядало так, ніби він казав їм щось, не кваплячись, майже пояснював, і хоча знімок був дуже невиразний, я відчув, я зрозумів, що цей хлопець — Роке Дальтон, і тоді я натис кнопку, немовби у такий спосіб міг вберегти його від нищості цієї смерті, і встиг ще побачити авто, що розлетілося на друзки в центрі міста, — це могли бути Буенос-Айрес чи Сан-Пауло, натискував іще і поринав у вир скривавлених облич, понівечених тіл, жінок і дітей, що стрімголов мчать схилами гір десь у Болівії чи Гватемалі, раптом екран заповнили живе срібло і ніщо, і Клодін, яка ввійшла мовчки і наклала свою тінь на екран, перш ніж нахилитися, щоб поцілувати мене у волосся, і спитала, чи задоволений я своїми знімками і чи не хотів би показати і їй.

Я поставив проектор на нуль знову — коли переступаєш якусь незбагненну межу, сам не усвідомлюєш, як і що робиш. Не дивлячись на неї, бо тоді вона б здогадалася або просто злякалася виразу мого обличчя, не пояснюючи їй нічого, бо в ту мить я був суцільним спазмом — від голови до п'ят, я встав і неквапливо

всадовив її у своє крісло, пробурмотівши, що піду принести їй чогось випити, хай поки подивиться, а я їм тим часом зроблю коктейль. У ванній, мабуть, я блював, може, зрештою, спершу плакав, а потім блював, а може, ні, може, тільки спідів на краю ванни, перебікуючи, щоб піти на кухню, приготувати їй те, що вона любить, додати льоду і аж тоді відчутти тишу, переконатись, що Клодін не кричить, не біжить, ні про що не питає, тиша й ніщо, лише іноді звуки солодкого болеро з сусіднього помешкання. Не знаю, як довго мандрував я із кухні до вітальні, щоб побачити екран ззаду, саме коли вона скінчила переглядати весь ролик і кімната наповнилася ртутним блиском, а потім тінню. Клодін вимкнула проектор, відкинулася в кріслі, взяла напій і поволі посміхнулася до мене — задоволена кішечка в доброму гуморі.

— Чудово вдалися тобі ці кадри, особливо та усміхнена риба й ті діти, і корови у полі; чекай-но, ще й той знімок із Христом у церкві, скажи, хто їх малював, там немає підписів.

Всівшися на підлозі, не дивлячись на неї, я взяв свою склянку і випив усе одним ковтком. Що я скажу їй, що зараз можу сказати їй, пам'ятаю, в голові промайнуло, чи не запитати її про якусь дурницю, наприклад, чи якоїсь миті вона не помітила на знімках Наполеона верхи на коні. Але, звісно, про це я її не запитав.

ВДРУГЕ

Кожен із них мав свою дату і свою годину, а ми — нічого, лише чекали на них, але без нервування, без поспіху, посмоктуючи сигарету за сигаретою; часом чорпий Лопес приносив каву, тоді ми переставали працювати і коментували новини — майже завжди одне й

те саме: візит шефа, зміни вгорі, перегони в Сан Ісідро. Вони, звісно, не могли знати, що ми на них чекаємо, те, що якраз і називається — чекати. Таке має робитися потай, аби було тихо — час від часу на всяк випадок повторював шеф, — уважно, тихо, обережно. Загалом, це не так уже й важко, в разі провалу і так би не дісталися до нас, винні там, нагорі, а шеф справедливий, спокій, хлопці, каже, коли щось не так, я відповідаю, єдине, про що вас прошу — не переплутайте мені клієнтів, спершу добре пересвідчіться, щоб не наслідити, а потім можна вперед, не озираючись.

Насправді не було з ними великої мороки, шеф вибирав контору, яку слід, і так, що ніколи не було затримки, і ми їх приймали одного за одним, як годиться, присвячуючи їм стільки часу, скільки треба. Ми — люди освічені, хлопче, у нас має бути все синхронно, казав шеф раз у раз і мав рацію; ніби все це робили електронні машини, а не ми: все до ладу, і йде, як по маслу, помаленьку, без усяких там: «Швидше, панове!» Мали ми час і на каву, і на комбінації на іподромі, сам шеф перший прибігав розвідати, чи є щось певне, а худий Б'янчетті був у цій справі просто оракулом. Тож кожен день одне й те саме: чорний Лопес приносить першу вранішню каву, й зараз же по тому починають з'являтися викликані. Так стоїть у повістці — з'явитися в справі, яка вас безпосередньо цікавить — ну, а ми тільки чекаємо. Треба сказати, що навіть коли повістка віддрукована на жовтому папері, однаково вона справляє враження; тому Марія-Глена раз по раз вдивляється в повістку у себе вдома — зелена печатка навколо нерозбірливого підпису, місце й дата. А в автобусі ще раз витягла повістку з сумочки й для певності накрутила годинник. Повістка до якоїсь установи на вулиці Маза, дивно, що й там є установи, але сестра їй сказала, що тепер відкривають бюро де завгодно, бо в міністерствах не вистачає місця. Марія-

Єлена щойно висіла з автобуса і побачила, що це справді звичайний квартал: чотириповерхові будинки, багато крамниць, переважно невеличких, навіть є трохи дерев, хоча в цій частині міста їх вже лишилося небагато.

«Мабуть, повинен бути прапор,— подумала Марія-Єлена, наближаючись до вказаного номера,— може, це щось подібне до посольства, ті, приміром, завжди містяться в солідних житлових кварталах, та вже здалеку їх можна відрізнити по кольоровому полотнищу на якомусь з балконів». Хоча на повістці номер будинку написано було виразно, вона здивувалася, не побачивши прапора, й на мить затрималася на розі (і так було зарано, ще мала час), а потім ні з того ні з сього звернула до чоловіка з газетного кіоска й запитала, чи в цьому кварталі міститься Дирекція.

— Мабуть, тут,— відповів продавець,— далі по цій вулиці. Але чому б вам не затриматись трохи і не скласти мені компанію, сиджу тут один як палець.

— Коли вертатимусь,— посміхнулася Марія-Єлена і неквапливо рушила, раз у раз скидаючи оком на жовтий папірець.

Було майже безлюдно на вулиці — ані руху, ані перехожих, перед продовольчою крамницею сидів кіт, а якась гладуха з дитиною виходила з під'їзду. Біля Дирекції стояло кілька автомашин, майже в кожній хтось сидів біля керма, читав газету або курив. Вхід, як і всюди тут, був вузький, під'їзд зверху обкладений плиткою з майоліки, в глибині сходи: табличка на дверях схожа на табличку лікаря або дантиста — брудна і внизу підклеєна папером, який закрив частину надпису. Дивно, що немає ліфта і треба підніматися пішки аж на третій поверх,— а повістка ж така поважна — із зеленим штемпелем і підписом.

Двері на третьому поверсі були замкнені й не було ані таблички, ані дзвоника. Марія-Єлена намацала

клямку, і двері безгучно відчинилися; спершу в піздрі вдарило димом, а потім вже впали в око зеленкуваті кахлі біля входу і лави по обидва боки, на яких сиділи люди. Людей було не дуже багато, але через той дим і вузький коридор здавалося, що сидять вони впритул, торкаючись коліньми одне одного: дві літні жінки, лисий чоловік і хлопчак у зеленій краватці. Відчиняючи двері, Марія-Єлена почула кінець фрази, промовленої однією з жінок,— мабуть, збавляють час за розмовою,— але, як завжди, всі замовкли, дивлячись на новоприбулу, а вона, як і завжди в таких випадках, відчула себе ні в сих ні в тих, зашарілася і ледве видушила з себе «добридень» і замерла біля дверей, аж поки хлопець жестом показав їй на вільне місце біля себе. Коли сідала, дякуючи, двері на другому кінці коридору прочинились, і з них вийшов якийсь рудоволосий чоловік, він пропхався поміж коліньми інших, навіть не давши собі клопоту вибачитися. Чиновник притримав двері ногою, чекаючи, поки одна з жінок із зусиллям підведеться і, перепросивши, протиснеться поміж Марією і лисим; вхідні двері й двері кабінету замкнулися мало не водночас, а ті, хто лишився в коридорі, знову почали перемовлятися, соваючись на рипучих лавах.

Кожен, як це буває завжди, розвивав власну тему. Лисий — про повільність залагодження справи: якщо так за першим разом, то хто скаже, на що сподіватись падалі — понад годину на те, щоб задати максимум чотири запитання, принаймні так це виглядає.

— Не вигадуйте,— сказав хлопчак у зеленій краватці,— я тут уже вдруге, і відбувається це не так швидко, та ще ж поки віддруковують усе на машинці. Часто людина не пам'ятає точних дат, одне слово, це триває досить довго.

Лисий і літня жінка слухали його з цікавістю, очевидно, для них, як і для Марії-Єлени (яка, проте, не

наважувалась встрявати в розмову), то була перша повістка. Лисий хотів дізнатися, яка перерва між першим і другим викликом, хлопець пояснив, що у нього це тривало три дні. «Чому викликають аж двічі?» — хотіла спитати Марія-Єлена, але знову відчула, що зашарілася, і зачекала, поки хтось, обізвавшись до неї, додасть їй відваги, залучить до спільної розмови, і тоді вона перестала б бути останньою. Літня жінка вийняла з сумочки щось схоже на сіль для нюхання і вдихала її запах. Може, вона не витримувала такого густого диму. Хлопець спитав, чи не пригасити сигарету, а лисий, — звичайно, коридор страшенно вузький, краще пригасити, якщо жінці погано, — але жінка заперечила, — просто вона трохи втомлена, зараз минеться, вдома і чоловік, і сини безперервно смелять, а вона й не відчуває. Марії-Єлені також кортіло вийняти з сумочки сигарету, але вона побачила, що чоловіки гасять свої (хлопець черевиком об підлогу); завжди, чекаючи, багато курши, минулого разу було гірше, чекало десь із восьмеро, то від диму взагалі нічого не було видно.

— Все життя — приймальня, де чогось чекаєш, — виголосив лисий, старанно затоптуючи недопалок, а потім вдивляючись у свої руки, ніби не знаючи, куди їх подіти; літня жінка зітхнула на знак згоди і сховала флакончик із сіллю — саме в ту мить, коли відчинилися двері вглибині й з них вийшла та, перша жінка, з таким виглядом, що всі їй позаздрили, і попрямувала до виходу. Може, й не так довго — подумала Марія-Єлена, попереду вже тільки троє, скажімо, три чверті години, звичайно, інколи буває й трохи довше, але хлопець тут вдруге, сам це сказав; коли до бюро увійшов лисий, Марія-Єлена одважилася спитати, хлопець замислився, а потім відповів, що, коли був уперше, то в декого це тривало дуже довго, а в декого — швидше, тож важко сказати напевно. Літня жінка зау-

важила, що та, перша жінка, вийшла чи не відразу, а рудий сидів страшенно довго.

— Добре, що вас небагато лишилося,— сказала Марія-Єлена,— в таких місцях, як оце, відчуваєш себе завжди пригноблено.

— Треба сприймати це по-філософському,— сказав хлопець,— пам'ятайте, що доведеться повертатися ще раз, краще не перувати. Коли я прийшов уперше, взагалі не було з ким словом перекинутись, було пас чимало, але ми якось не могли між собою контактувати, зараз ось час плине швидше. бо можна з кимось хоч думками обмінятись.

Легко точилася розмова між Марією-Єленою, хлопцем і літньою жінкою, і взагалі час промайнув швидко — спершу встав лисий, а потім жінка зірвалася зненацька — важко було такого сподіватися від людини її віку, бідолаха хотіла якнайшвидше збутися цієї справи.

— Ну, а тепер — ми,— сказав хлопець.— Ви не заперечуєте, якщо я закурю? Ледве стримувався, але ж тій жінці було так погано...

— Я також хотіла б закурити.

Марія-Єлена взяла сигарету, якою її поцитував хлопець, вони назвали одне одному свої імена, розповіли, де працюють, так мило собі побалакали, що й забули про коридор, про тишу, інколи аж надто глибоку, так, ніби люди й вулиці лишилися десь дуже-дуже далеко.

Марія-Єлена, коли була маленькою, також жила на Флоресті, а тепер живе на Констітусьйон; Карлос не любив цього кварталу, віддавав перевагу західній частині міста,— краще повітря, більше дерев. Його мрією було оселитися на Вілья дель Парке, може, коли одружиться, йому пощастить дістати там помешкання, майбутній тесть обіцяв, що допоможе, в нього великі зв'язки, отже, має пощастити.

— Не знаю, але щось мені підказує, що я все життя мешкатиму у кварталі Конститусьйон — сказала Марія-Єлена.— Врешті, там не так уже й погано. А якщо колись...

Побачила, що двері вглибини відчиняються, і, наче захоплена зненацька, подивилась на хлопця, який, встаючи, посміхався їй, от бачите, як за розмовою час спливає, ліття жінка вже ввичливо прощалася, виглядала дуже задоволеною, бо все вже скінчилося, кожен, виходячи, виглядав жвавішим, молодшим, ніби з нього зняли якийсь тягар, справу залагоджено, формально-сті позаду, а за дверима — вулиця, кав'ярні, куди можна зайти на чарку вина або на чашку чаю, щоб якимось відмежуватися від цієї приймальної і формулярів. Тепер, лишившись сама, Марія-Єлена відчула, що час почав спливати повільніше, однак якщо все й далі піде так, то Карлос має вийти досить швидко, хоч, зрештою, нічого не відомо, може, й затримається, бо він уже вдруге, та все ще не знає навіть, у якій справі його сюди викликали.

Вона спочатку нічого не зрозуміла, коли побачила, що двері відчиняються й службовець підкликає її жестом. Потім подумала, що, мабуть, Карлос має залишитися ще на якусь хвилину-другу, заповнити якісь папери, а тим часом займуться нею. Привіталася із службовцем і ввійшла до бюро. Тільки-но переступила поріг, другий службовець вказав їй на крісло проти чорного столика. В бюро було чимало людей — самі чоловіки, — але Карлоса вона не побачила. За столом якийсь службовець, хворобливий на вигляд, переглядав анкету; не підводячи очей, протяг руку, Марія-Єлена лише зараз усвідомила, що її просять подати повістку. Почала її шукати, трошки розгублена, виймаючи по черзі різні речі із сумочки і тихцем вибачаючись, доки не знайшла той жовтий клаптик.

— Прошу це заповнити, — сказав службовець, по-

даючи їй формуляр.— Друкованими, щоб було розбірливо.

Те ж саме, що й завжди,— ім'я, прізвище, вік, стать, місце проживання. Пишучи, Марія-Єлена раптом усвідомила, що їй щось заважає. Щось не так. Не в анкеті — там не було нічого незрозумілого, треба було лише заповнити вільні графи — а десь поза цим; чогось їй бракувало, чогось не було на належному місці. Перестала писати і озирнулась довкола; за іншими столами службовці працювали або перемовлялися поміж собою, брудні стіни прикриті афішами і фотографіями, два вікна, двері, у які вона ввійшла, єдині двері в цьому бюро. Професія — і поряд лінія з крапок: автоматично заповнила вільне місце. Одні двері, а Карлоса немає. *Як давно працює. Друкованими. Щоб читалося легше.*

Коли вниз вона поставила підпис, службовець подивився на неї так, ніби вона надто довго заповнювала анкету. Десь із хвилину роздивлявся папірець, не знайшов помилок і сховав до теки. Потім почав ставити запитання, делкі зайві, бо вона вже відповідала на них у анкеті; розпитував також про родину: зміни місця проживання за останні кілька років, страхування, чи часто виїжджає і куди, чи клопочеться про паспорт, чи, може, має такий намір. Здавалося, ніхто не надавав ваги її відповідям, службовець взагалі їх не нотував. Раптом він сказав Марії-Єлені, що вона вільна, але повинна прийти сюди ще раз через три дні об одинадцятій; тепер не потрібно письмового виклику, але щоб вона не забула.

— Добре,— сказала Марія-Єлена, встаючи,— отже, буду в четвер об одинадцятій.

— На все добре,— відповів він, не дивлячись на неї.

В коридорі не було нікого, і вихід звідси зараз був для неї, як і для її попередників, поспіхом, зітханням, полегшенням, прагненням опинитися на вулиці, все по-

лишивши позаду. Марія-Єлена відчинила вхідні двері, ідучи сходами, злову подумала про Карлоса, дивно, що він не вийшов так, як інші. Дивно, бо бюро мало лише одні двері, мабуть, вона не досить добре роздивилась, але ж це було неможливо, службовець відчинив двері, щоб вона увійшла, але Карлос не пройшов повз неї, не вийшов перед нею, так, як усі інші, як рудий, як жінки, як усі — крім нього.

Сонце, розплескане на тротуарі, гамір і вуличне повітря; Марія-Єлена зробила кілька кроків і стала під деревом, там, де не було автомобілів. Поглянула на браму будинку і сказала собі, що почекає, поки вийде Карлос. Немоżliво, щоб він не вийшов, адже, виконавши формальності, виходили всі. Може, це триває довше, бо він єдиний прийшов удруге; може, саме тому, але ж нічого не відомо. Не вкладалося в голову те, що вона не побачила його в бюро; хіба що якісь двері сховані поміж афішами, щось, може, випало з її уваги, але однаково дивно, бо всі ж виходили через коридор так, як вона, всі ті, що прийшли вперше, виходили через коридор.

Перш ніж піти геть, якийсь час вона таки чекала, поки відчула, що більше не варто, і подумала, що в четвер мусить сюди повернутись. Може, тоді щось зміниться, і її теж випустять іншим ходом, хоча ж вона й гадки не мала — ані куди, ані чому. Вона, звісно, ні, але ми добре знали, бо чекали на неї та на інших, смокчучи сигарету за сигаретою і перемовляючись, поки чорний Лопес готував нам каву, як робив це щоранку вже багато разів.

ЗМІСТ

Магічний світ Хуліо Кортасара. <i>Передмова</i>	
Юрія Покальчука	5
Друзі	21
Ріка	23
Загарбаний будинок	26
Аксолотль	31
Вночі обличчям до неба	38
Мамині листи	47
Кінець гри	70
Усі вогні — це вогонь	84
Вказівки для Джона Хоувелла	97
Брами неба	112
Жовта квітка	127
Менади	135
Інше небо	150
Таємна зброя	170
Бабине літо	198
Південна автострада	215
Сеньйорита Кора	244
Апокаліпсис Солентінаме	266
Вдруге	274